

T. LXXV.

P. 1907 кн. I.

Rik XVI.

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,
ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОПІ І ЕТНОГРАФІЇ,
виходить у Львові що два місяці під редакцією
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN
DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.
WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE
REDIGIERT VON
MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

B. LXXV.

1907, I B.

XVI Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднарського.

—•— Вийшло 28/II с. с. —•—

Т. LXXV.

Р. 1907 кн. I.

Рік XVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛІОПІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

1907, I B.

XVI Jahrgang.

Виданням Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднарського:

Видання 28/II с. с.

Зміст LXXV тому.

1. Зміст тому	с. 3—4
2. Памяти Никандра Молчановського, написав Михайло Грушевський	с. 5—13
3. Студії над українськими народніми піснями, подав Др. Іван Франко, I—VI	с. 14—84
4. По катастрофі 1708 р. Конфіскація земель у мазепинців, написав Олександр Грушевський	с. 85—95
5. Увільнення злочипця дівчиною в Бродах 1727 р., подав Др. Василь Щурат	с. 96—103
6. Кияне в світлі єзуїтських донесень, подав Др. Володимир Перетц	с. 104—116
7. Miscellanea: а). Лист Мазепи до гетьмана коронного Гієр. Любомірского з 1703 р., под. Ф. Голійчук; б) Причинок до історії останніх днів панщини в Галичині, под. Ів. Кревецький; в) З кореспонденції Миколи Устияновича, под. М. Мочульський	с. 117—130
8. Наукова хроніка: Новіші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці	с. 131—166
9. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 213)	с. 167—213
10. Показчик до тт. LXXIX—LXXIV Записок Наук. Тов. ім. Шевченка	с. 214—235
11. Зміст тт. I—LXXIV Записок (по німецьки)	с. 236—246
12. Оголошення	с. 247—248

Inhalt des LXXV Bandes.

1. Inhalt des Bandes	S. 3—4
2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskýj, von Michael Hruševskýj	S. 5—13

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I — VI, von Dr. Ivan Franko	S. 14—84
4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexan- der Hruševskýj	S. 85—95
5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius Ščurat	S. 96—103
6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz	S. 104—116
7. Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Kre- večskýj, M. Močulskýj	S. 117—130
8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Ge- schichte des Gr. Fürstentum Littauen, eine Ueber- sicht von Bohdan Bučynskýj	S. 131—166
9. Bibliographie (Bücherregister siehe S. 213)	S. 167—213
10. Inhaltverzeichnis des XV Jahrganges der Mittheilun- gen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXIX—LXXIV)	S. 214—235
11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mittheilungen (deutsch)	S. 236—246
12. Annonce	S. 247—248

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Памяти Никандра Молчановського.

Написав Мих. Грушевський.

Єсть люде, котрих жите як книга друкована, отворена, всім приступна і ясна. І єсть люде, котрих коли не все жите, то власне те, що становило найцінніший, найблагородніший зміст їх жита, що оживляло його й сьвітило й робило цінним се жите в їх власних очах, вістаєть ся закритим листом, приступним тільки тісному кружкови близьких, а незаним зовсім ширшим кругам суспільности. До сеї другої катеґорії належав чоловік, котрому хочу я присвятити кілька згадок на вступі нового річника наших „Записок“ — їх цінитель і вірний друг Никандр Василевич Молчановський, котрого стратили ми 5 (18) минувшого грудня.

В широких кругах знали його як талановитого, совісного, тямущого урядника, який досить успішно робив свою карієру, зайняв визначну службову позицію й мав перед собою вигляди на ще дальші усьпіхи в службі; одні цїнили в нїм чоловіка справедливого і тямущого, який в кожду роботу вносив енергію й солідне знанне; иньші — чоловіка ліберального, гуманного, який своїми впливами усував ріжні різкі хроповатости старого режіма. В наукових кругах його знали, як автора кількох робіт, що зробив їх в молоді літа, „подавав надії“ стати визначною науковою силою, але потім „проміняв“ наукову дорогу на службову карієру. Мало хто знав, що науковим інтересам своєї молодости вістав ся він вірним і пізнійше, не перериваючи звязків з науковими областями, які його інтересували, слїдячи за літературою, за науковим рухом і часами віддизиваючи ся на

його здобутки. Ще менше знано, що сі наукові інтереси були в покійнику інтегральною частиною його глибокого зацікавлення минулістю й сучасністю своєї вітчизни, що він цікавився й займався історією України, як Українець, глибоко прив'язаний до української землі, зацікавлений її минулістю й будучністю, її економічними й національними відносинами, її сучасною долею й можливістю budouчого розвитку. І в тім лежав глибокий трагізм життя цього талановитого, високоосвіченого, вразливого чоловіка, що сим інтересам міг він віддавати тільки окрушини свого часу, своїх сил, своєї праці, і то як пасивний глядач, або потайний приятель, тим часом як всю енергію, всю працю його забирала инья робота, зовсім чужа, переважно не-симпатична, часто прикра, незгідна з його переконаннями. При всіх здібностях, багатих засобах інтелекції й знання, при незвичайній працьовитості, робучій витривалості, він не вдужав виломити ся з сеї задушливої атмосфери, якою окружила його службова обстановка і яка все гіршала, ставала все небезпечнішою, відразливішою для його духової істоти. Обдарований природою й вихованням всіми дарами, потрібними для того, щоб доступити першої вимоги кожної морально і духово розвиненої одиниці — свободного самоозначення, він не міг досягнути цього щастя, висловленого в науді поета:

дорогою свободної

иди, куда влечетъ тебя свободный умъ,

і вмер як бідний невольник, зломлений тяжкими моральними муками, тою трагедією життя, глибоким контрастом своїх ідеальних змагань з дійсністю, в яку уложило ся його життя, — не маючи відваги розбити кайдани, в які його закувало життя, й утечи. Повне глибокого трагізму життя для тих, хто знав його. Страшна характеристика сучасного „безвременья“, яке переживав з цілою Росією російська Україна. Характеристичний показчик тих страшних обставин, в які поставило се „безвременье“ культурну й наукову роботу, засудивши їх на безплідність.

* * *

Я не буду переказувати біографії Молчановського. Він був Подолянин з роду — зі східного Поділля, пізно колонізованої степової займанщини на границі з Херсонщиною. Тут в селі Лозоватій, Балтського повіту, більше як сто літ парафію займав рід Молчановських, і батько Никандра Василь 45 літ був священником. Тут в 1858 р. родив ся й Никандр Молчановський,

на все жите заховавши живу любов і привязанне до своєї тіснійшої вітчизни, живі інтереси до історії, економіки, суспільно-національних відносин її, й заповівши поховати себе на цвинтарі своєї рідної парафії, поруч батька й матери, яку горячо любив.

Молоді літа талановитого хлопця припали на часи горячого Sturm- und Drangperiod-у російського життя, й воно скоро вибило його з наукової дороги, яку він собі вибирав. В 1877 р. вступив він до київського університету, повний енергії, жажди знання, запалу до наукової роботи, відразу звернувши на себе увагу і товаришів і професорів. А вже кілька місяців пізніше, вмішаний в політичну історію, був висланий на заслання до Вятської губернії, де мусів пробути півтретя літ, з початку в маленькім містечку Котельничу, потім ще в гіршій, останній сільській дірі, де не було вже ніякого сліду інтелігентного товариства. Молчановський не зломився тим, вів і далі свої наукові заняття — о скільки було се можливо, багато писав до петербурзьких видань на теми місцевого життя. Нарешті в 1881 р., під час „диктатури серця“ гр. Лоріс-Мелікова його вернено й позволено назад вступити до київського університету. З потрошеною енергією кидається він наново в вир університетського життя, віддає ся незвичайно інтензивно науковій роботі, головню історії — українській і загальній, і економіці — теоретичній (суспільній економії) й економічній історії. Пише велику працю на факультетську тему по історії Поділля, ряд начерків з економічної історії Європи в XVI—XVIII в. для доповнення курсу нової історії Зеворта, видаваного проф. Лучицьким, потім бересть ся за другу більшу роботу, на факультетську тему: „Цеховая система въ Пруссіи и реформа цеховъ при Штейнѣ и Гарденбергѣ“. Обидві праці на факультетські теми були нагороджені золотою медалію й ухвалені до друку. Перед Молчановським, коли він кінчив університет 1884 р., стелила ся вже нарешті широка й проста наукова дорога, але нова „історія“ — зовсім дурна, оперта на непорозуміннях, — і двері університету замикають ся для Молчановського. Замість готовити ся до професури він вступає до суду, секретарем київського з'їзду мирових судей. З гадкою про катедру й наукову працю треба було попрощати ся. Був то час найгіршої реакції в університетських сферах; час ославленої університетської устави 1884 р., вершка російської реакційности; час розгрому київського університету, за студентську демонстрацію, під час його юбилею в осени 1884 р.

Загальна реакція запанувала по університетах. В Києві університетом правив всевластно, з своєю компанією, славний Рененкампф, використовуючи реакційний терор для зміцнення свого панування. Все ліберальне, поступове поспускало уха, притихло; живе університетське жите замовкло — на довгі літа, до нинішнього дня.

Молчановський по при службові зайняття, що забирали масу часу в новій для нього сфері, кілька літ займав ся виготовленням до друку й друкуванням своїх студентських праць про Подільську землю й німецькі цехи. Історія Поділя була закінчена друком в 1885 р. і вийшла під титулом: „Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 г., преимущественно по лѣтописямъ“. Вона вістає ся досі одинокою науковою монографією по старій історії Поділя, хоч і в своїм друкованім виді зістала ся з усіми прикметами студентської, ученичої, хоч і талановитої роботи. Очевидно, зайнятий роботою про цехи, Молчановський не мав досить часу, щоб основнійше переробити свою першу працю. Правда, що й тема була трудна — бо незвичайно бідна матеріалом. Але в кождім разі праця ся в тім виді, як її маємо, стоїть значно низше наукових здібностей і методу автора й мусить завсѣди бути трактована, як перша, ученича робота його. Пізнійше він носив ся з гадкою її перероблення для нового видання — я чув се від нього в 1894 р.; він збирав для того матеріали, але чи зробив щось для самого перероблення, мині не відомо.

Коли в поч. 1886 р. „Кіевская Старина“, по смерті Лебединцева, перейшла в руки київського кружка українських істориків і літератів, Молчановський також зблизив ся до сього кружка й став брати діяльну участь в журналі. Статі давав він рідко: службові обовязки не давали стільки часу, щоб обробити якусь тему спеціально; зрештою не був він здатний до того, аби вхопити ся руками й губами за якусь тему і влізти в неї цілком, вирікши ся всяких інших інтересів. Для нього було органічною потребою слідити, хоч би в загальнійших формах, за духовим і науковим рухом, за політичним життям; він старанно слідив за пресою, за літературою, і се забирало його вільні хвили. Через те участь його в „К. Старині“ проявляла ся головню в рецензіях, рефератах, перекладах. З статей занотуємо одну тільки (з 1889 р.): „Кіевское городское управление въ 1786 г., по протоколамъ засѣданій городской думы“ (невиданим). Але й його рецензії часом варті були статей — стільки знання,

сьвіжої гадки вносив він до них. Такі напр. його рецензії книжок: De-Gubernatis Dictionnaire des écrivains (1889), Рождественскій Южно-русскій штундизмъ (1890), Захарченко Кієвъ теперъ и прежде (1890), Каманинъ Переписи єврейскаго населенія въ 1765—91 гг. (1891), Филевичъ Історія древней Руси (1896 — взірєць з'їдливої, дотепної іронії).

* * *

Незалежно від своїх наукових прикмет, рецензії й комунікати Молчановського інтересні з того погляду, що відкривають нам широкий круг наукових і суспільних інтересів покійника. Будучи і в науці істориком-економистом і економистом-істориком, він лучив інтереси до української історії з інтересами до сучасного економічного, суспільного й національного життя України. Подолянин з роду, він особливо інтересував ся минувністю й сучасністю України західньої. Зайнятя старою історією Поділя відкрили йому очі на попередні стадії тої національної й класової боротьби, ареною котрої була протягом віків Західня Україна, ввели його в розумінне сих контрoверсій в старім письменстві і в новійшій літературі. Його пізнійша адміністраційна діяльність, вводячи його в найріжнійші фази економічних, суспільних і національних відносин правобічної України, вимагала знайомості з сими питаннями й їх історією. Відси незвичайно широкий круг його інтересів, його лектури, з котрої замітки й справоздання давав він в журналі. Він слїдив, як може ніхто більше з київських наукових кругів, за видавництвами галицькими, за літературою науковою й публіцистичною польською; заінтересував ся мовою угорською, вчив ся її й задумував написати коротку історію Угорщини для одного з російських видавництв. Національні й культурні відносини Галичини, орґанічно звязані з анальоґічними відносинами правобічної України, інтересували його дуже живо: він розумів їх, чув свою моральну близькість з тою культурною й національною стихією, з суспільно-політичною й національною боротьбою Галичини і горячо спочував культурним і політичним змаганням тутешньої української народности. Се замітно вирізняло його з поміж київського кружка, де здавна в значній мірі задавали тон „За-дніпрянці“, яким далекі, малозрозумілі й чужі були ті галицькі „прокляті питання“.

Свое становище до галицького культурно-національного руху Молчановський зазначив в ряді рецензій присвячених нашому

видавництву. Він розпочав їх в 1895 р., коли взяв я на себе редакторство „Записок“, і вів їх протягом кількох літ, поки не ослабла взагалі його участь в бібліографічному відділі „Київської Старини“ (перші огляди були друковані в 1895 р. кн. XI і XII, потім в 1896 кн. II, V і X, 1897 кн. I, V і VII, останній в 1898, V: огляд томів XVIII—XXI). Було се не звичайне „поручення“ редакції, сповнюване співробітником; Молчановський соп амоге вів свої огляди, й коли перестав їх давати, редакція так і не спромогла ся на референта, який би вів сі огляди так старанно і постійно, як давав їх покійник. Крім подавання змісту „Записок“ і критичних оцінок уміщених тут праць, покійник все дбав про те, щоб знайомити читачів „К. Старини“, себто українську суспільність Росії, з розвитком самого Наукового товариства ім. Шевченка, будити на Україні симпатію до нього й його завдань: до наукової роботи на українській мові і ширше — до розвитку національної української культури. Його не вражала, як багатьох інших Українців-старовірів, горяча атмосфера галицького життя, неустанна партійна боротьба, політичні рахунки, які влазили, переплітались з інтересами культурними. Він розумів, що то невідмінна прикмета кожного такого горячого, передомового часу, який переживала тоді галицька суспільність. „При современныхъ внутреннихъ отношеніяхъ въ Галичинѣ, при массѣ вопросовъ экономического и политическаго характера, остающихся неразрѣшенными въ согласіи съ жизненными интересами большинства мѣстнаго населенія, напрасно было бы тѣшить себя химерами и ожидать, что изученіе прошлой и современной жизни этого народа можетъ идти въ духѣ спокойномъ, безпристрастномъ, такъ сказать академическомъ“, писав він в огляді перших томів і з задоволенням підчеркував, що Товариство дбає про те, щоб в обговорювання цих горячих питань внести науковий метод, прийняті в культурних і наукових кругах Європи способи обговорювання таких питань. Навпаки витикав всяке ухилення від об'єктивного трактування їх. Зазначаючи, що редакція III т. „Записок“ (Ол. Барвінський) додала до поданої там статі В. Будзиновського про аграрні відносини редакційне застереження, він закидає редакції, що вона непотрібно застерігаєть ся против виводів автора, коли їх не годні збити фактами економісти й публіцисти шляхетського табору. Його не вражали труднощі, які приходило ся поборювати в творенні самого орґану наукової роботи — наукової української мови, здатної до докладного віддавання нау-

кової мисли. Навпаки, він бачив великі успіхи в сій справі. „Что касается, въ частности, до вопроса о языкѣ, на которомъ „Общество“ публикуетъ свои труды“, писав він — „дѣло это, какъ всякое серьезное дѣло, представляет на первыхъ порахъ много техническихъ трудностей; но трудности эти отнюдь не непреодолимы, и вышедшіе томы „Записокъ“ доказываютъ это блистательнымъ образомъ, въ чемъ легко убѣдиться всякому знакомому съ языкомъ, обратившись къ самымъ „Запискамъ“. Не переставав він, з огляду на свою аудиторію, вказувати на природність і законність ідеї — наукової роботи на своїй рідній мові. З радістю підносив він розвій і успіхи Товариства на науковім полі, поступ „Записок“, перші овочі мого історичного семінара у львівськім університеті (1897, VII). Болів душею над тяжкими хвилями й кризами, які приходило ся переживати Товариству й його науковій роботі, але не переставав підтримувати в своїх читачах віру в успіхи національної культури. „Общество Шевченка во Львовѣ, пишет він в 1898 р., встрѣчаетъ свой первый юбилейный годъ въ полномъ разгарѣ дѣятельности на пользу родного языка и литературы и съ чувствомъ нравственного удовлетворенія можетъ оглянуться на пройденный нелегкій путь, не унывая предъ трудностями, еще предстоящими. Милостивъ Богъ! Въ планы природы, очевидно, не входитъ погибель живыхъ народныхъ организмовъ, способныхъ къ самостоятельному и оригинальному развитію“.

* * *

З кінцем 1890 р. Молчановський перейшов з судівництва до адміністраційної служби, вступивши до канцелярії київського генерал-губернатора, з початку начальником отдѣлення, а пізнійше, в 1902 р. став управляючим канцелярією. Не знаю мотивів, але був то невірний крок. Навіть в „спокійніших“ часах, в 1890-х рр., тутешня атмосфера була не для Молчановського, не кажучи за останні роки. Правда, за генерал-губернаторства Драгомирова йому усміхнулася ся надія вернути ся до наукової роботи: Драгомиров цинив Молчановського як ученого і з свого боку давав йому можливість уділяти щось для сеї роботи. Молчановський в тім часі зацікавився матеріалами до історії української козаччини в шведськім державнім архіві, про які з'явили ся тоді звістки в наукових справах. В 1898 і потім 1899 р. йому дано відпустку і підмогу для архивальних зайнять в Стокгольмі, і Молчановський з запалом узяв ся

до збирання матеріалів до історії дипломатичних зносин Хмельницького і його наступників з шведським правительством (коротке справоздання його з зайнять в „К. Старині“ 1899, IV). Не перший раз він вибрав том матеріалів для історії сих зносин в п'ятдесятих і шістьдесятих роках XVII в. Збірка ся була видрукована, як том Архива Югослап. Росії, треба було тільки вступної розвідки, і вона знайшла ся, як я чув, майже вповні викінченою в паперах Молчановського по його смерті, так що ся посмертна робота його має незадовго появи́ти ся в світ. З пізнійшого часу папери до часів Орлика Молчановський передав міні в 1905 р. для опублікування в виданнях Наук. товариства ім. Шевченка: разом з иньшими матеріалами про Орлика, збиранням котрих займав ся п. Ф. Голішчук, вони мають увійти до корпусу матеріалів по історії козачини.

Бурхливі часи, що насували ся на Росію з японською війною, припали як раз на час по виході Драгомирова з генерал-губернаторства, і для Молчановського настали тяжкі часи. Коли перед тим його становище було трудне, воно стало тепер просто неможливе. Я бачив його в осени 1905 р., і він зробив на мене вражіння чоловіка морально розбитого, задоволеного роботою, майже непритомного. Серед невимовного нервового напруження, серед тяжких моральних гривот стала розвивати ся серцева хвороба, придбана ще в часах студентських „історій“. Молчановський розумів сам убійчі обставини свого житя, носив ся з гадкою пошукати иньшого зайнятя, але перше ніж сей плян встиг сповнити, надійшла катастрофа. Він вмер від розрива серця в своїй канцелярії, приймаючи мати одного увязненого, що прийшла просити за сина.

Смерть Молчановського викликала жаль і сум в найрізнійших кругах, де знали його як наукову силу, страчену для науки завдяки університетському режиму Росії, як відданого своєму народови чоловіка, котрого обставини засудили на роль потайного його приятеля і помічника, і як чесну, гуманну, поступову людину, що на своїй впливовій позиції багато робила для всіх, кого зачіпали своїми зубами колеса „старого прижиму“.

„Завтра поховать його, писав оден з кіївських публіцистів. Відповідно до прийнятої етикетки, він має лежати в труні в мундурі дійсного статського совітника, на віку труни має видніти ся шпада і трикутний капелюх з золотим шитем, за труною мають нести ся ордери на оксамитній подушці, і в сій обстанові може й нікому не прийде в голову, що покійник був

найменше чиновником і що в потайних сховках своєї душі заховав, як сьвятощі, всі найліпші ідеали своєї понурої молодости.“

Він заховав їх. І трагедія його життя була в тім, що він сьвято ховав сі ідеали, не маючи спромоги, не чуючи відваги їх реалізувати всіми силами своєї багато обдарованої душі. Гіршу долю трудно виміркувати!

Не ховайте в сховках своїх душ їх — своїх ідеалів — ви, молоді сини нашої суспільности, молоді адепти нашої науки, виносячи їх в житє з грізних і понурих часів своєї теперішньої молодости! Здійсняйте їх, реалізуйте їх — скільки стане ваших сил! Досить уже й тих задавлених, замучених житєм і його безмисльностями наших людей, число котрих поповнив отсе собою наш товариш, приятель і друг Никандр Молчановський.

Студії над українськими народніми піснями.

Подав др. Іван Франко.

Переднє слово.

Зайва річ говорити про важність і вартість українських народніх пісень. І серед суспільности і в науці вони мають вироблену славу. Се одно з найцінніших наших національних надбань і один із предметів оправданої нашої гордості. „Чи меніж доказувати — писав д. 8 лютого 1886 р. М. Драгоманов у своїм листі до Кіян ¹⁾ — яку ціну має сама по собі і дльа всього укр. питаньня наша нар. словесность, најхарактернішча ї најліпша пројава укр. народу на культурно-історичній сцені?“ І не можна сказати, щоб наша суспільність байдужно ставила ся до збираня і збереження того національного скарбу. Українці й галицькі Русини і Поляки навипередки збирали й збирають, публікували й доси публікують наші нар. пісні або присьвячують їм наукові праці. В остатніх десятиліттях попереднього віку завдяки працям Антоновича й Драгоманова, Костомарова, Житецького, Потебні зроблено було важний крок наперед у використанню пісенного матеріалу для дослідів історичних, естетичних та язових. І російські вчені, такі як А. Н. Веселовский, Орест і Всеволод Міллери, Буслаєв і иньші присьвячували нашим пісням чи то окремі праці, чи то втягали їх як порівняний матеріал у свої студії на ширші теми. Те саме робили й західні славісти такі як Міклошіч та Ягіч і за їх прикладом іде також молодша генерація. Згадаємо тут лише празького професора Ю. Полівку, що пильно слідить за кожною збіркою нашого казкового та пісенного матеріалу і додає до них богату бібліографію, потрібну для студій над поодинокими темами.

В однім напрямі доси слабо поступила наша наука. Маємо

¹⁾ М. Драгоманов, Листи до Ів. Франка і иньших, 1881—1886. Львів 1906, стор. 170.

купу більш або менше багатих, більш або менше старанно та розумно уложених збірників пісень, але мало праць, які б орієнтували нас у тій масі пісенного матеріалу. Бібліографічні проби Матвеева та Грінченка хоч і як цінні, все таки не входять занадто в деталі, реєструють томи, їх розділи, групи або розвідки, але не дають детального і систематичного огляду самого матеріалу. Зрештою сама бібліографія, сухий реєстр титулів хочби й усіх пісень одної за одною не дасть іще ніякої користі для науки. Тут потрібне щось більше, потрібне спеціальне оброблене, виконане по правилам історичної та літературної критики, яке б перебрало текст за текстом, варіант за варіантом, віднайшло й усталило їх взаємний зв'язок, вияснило різниці та розгалуження редакцій і дозволило нам пов'язати ті пісні скільки можна з певними територіями нашої країни, з певними історичними традиціями, з культурною і політичною еволюцією нашого народу.

Почин до такого монографічного оброблювання чи то поодиноких пісень, чи більших груп дав, як відомо, М. Драгоманов, виступивши д. 16 лютого 1874 р. на річних зборах київського Південно-Західного відділу Р. Геогр. Товариства з майстерним рефератом „Відгук лицарської поезії в українських народніх піснях“¹⁾, і тогож року на археологічнім з'їзді в Києві 1874 р. з рефератом, недрукованим тоді, про кровосумішку, де студіював українські пісні на сі томи в зв'язку з піснями, легендами та переказами інших європейських та азійських народів, поєднуючи головню з мітологічною школою дослідників, які вважали зароджене таких переказів і пісень самостійним і незалежним у кожного народу і виводили їх від мітичних уяв тогож народа²⁾.

Слідом за Драгомановим пішли київські вчені П. Житецький і Петров, які в другім річнику Ятічевого *Archiv für slavische Philologie* (1877) опублікували віднайдену д. Петровим пісню-віршу про битву під Берестечком з поясненнями, до яких важний причинок подав Ятіч у III річнику тогож *Archiv* (стор. 219—220). Того самого 1877 р. вийшла в вороніжських Філологіче-

¹⁾ Друковано: Записки Юго-Зап. Отд. Р. И. Геогр. Общества, т. II, Київ 1874, а відси в перекладі на укр. мову в першім томі збірного видання: Розвідки Мих. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство, т. I, У Львові 1899, стор. 66—87.

²⁾ Надруковано аж 1881 р. в пізнійшій редакції в т. V і VI болгарського Сборникъ за народния умотворения, наука и книжнина, і вийде по українськи в IV томі збірного видання.

сихъ Запискахъ замітна стаття А. Потебні „Малорусская народная пѣсня по списку XVI в. Текстъ и примѣчанія“ (в окремій відбитці стор. 1—53).

Далеко більше дали 80-ті роки мин. віку, на які припадають такі фундаментальні на свій час праці, як Потебні „Объясненія малорусскихъ и ёродныхъ народныхъ пѣсень“ (1883 і 1887), де в першій томі розглянено головню веснянки, а в другій колядки і щедрівки. В р. 1880 і 1883 у московськѣм журналі „Русская Мысль“ друкувала ся простора розвідка М. Костомарова „Исторія козачества въ памятникахъ южно-русского народного пѣсеннаго творчества“, як продовжене його статі „Историческое значеніе южно-русского народного пѣсеннаго творчества“, друкованої ще 1872 р. в московськѣм журналі „Бесѣда“. Продовжене тих статей п. з. „Семейный бытъ въ произведеніяхъ южно-русского народного пѣсеннаго творчества“ вийшло 1890 р. по смерті Костомарова в книжці „Литературное наслѣдіе Н. И. Костомарова“, виданій у Петербурзі. Рівночасно проф. Сумцов публікував у Кіевской Старинѣ ряд студій над поодинокими піснями і більшими групами: Новий варіантъ думи „Алексѣй Поповичъ“ (1885, кн. 1), Опытъ объясненія малор. пѣсни о Журилѣ (1885, кн. 7), Научное изученіе колядокъ и щедровокъ (1886, кн. 2), Коломѣйки (1886, кн. 4), Малорусскія пѣняцкія пѣсни (1886, кн. 6). Тут появляють ся також нові праці Драгоманова (під ріжними псевдонімами), в тім числі про укр. відгуки великоруських пісень про здобуте Азова і про Стеньку Разіна (1882, кн. 11), Малорусскія пѣсни объ освобожденіи крестьянъ (1887, кн. 3 і 4), Фатальная вдова (1888, кн. 12) і йогож уваги про псоване нар. пісень (1893, кн. 6). Слѣдом сих провідників ішли й молодші сили, з яких головню треба згадати М. Васильева, Рекрутчина въ малорусской пѣснѣ (1889, кн. 8 і 9), Ц. Неймана Куплетныя формы народной южнорусской пѣсни (1883, кн. 8), Николайчика про весільні пісні (1883, кн. 2) та Яшуржинського причинки до студій над колядками (1889, кн. II), веснянками (тамже кн. 5—6), пѣняцкими піснями (1892, кн. 3), та статю В. Науменка про Думу про Самійла Кушку (1883, кн. 6). Та й по за симъ центральнимъ тоді органомъ українознавства появляли ся окремі студії про укр. пісні. Назву особливо забуту не по заслузі книжечку М. А. Андрієвского „Козацкая дума о трехъ Азовскихъ братьяхъ, въ пересказѣ съ объясненіями и разборомъ ея“ (Одесса 1884, 8-ка, стор. 84, з малюком), працю взірцеву що до методичности трактованія та ясности викладу. В Женеві

вийшла 1881 р. праця Драгоманова „Нові українські пісні про громадські справи“, а 1883—85 почали виходити „Політичні пісні укр. народа з XVIII—XIX в.“, яких одначе вийшли лиш два випуски, а третій, готовий до друку, лишився неопублікований і доси.

За те 90-ті роки дали на полі оброблення наших пісень дуже мало. Появилися замітні нові збірки Булгаковського та Довнара Запольського, що зібрали пісні забутої частини укр. народу, Пінчуків, далі Ястребова та Манджури з лівобічної України, Б. Грінченка з обох берегів Дніпра, Бігдая з землі Кубанського війська, але студій над тими піснями було дуже мало. Для весільних пісень зробили дуже важні студії В. Охримович та Хв. Вовк (його праця видана по французьки та по болгарськи так і лишилася доси невідома нашій ширшій громаді), а П. Житецький у ряді інтересних студій друківаних у „Кіевской Старині“ поспробував аналітично доходити до вияснення питань, як і де й коли складалися козацькі думи. Спеціальну розвідку про думу про Олексія Поповича дав проф. Сумцов у „Кіевской Старині“ 1894, до чого пор. уваги Драгоманова й мої в „Житю і Слові“ т. II. Колядками релігійно-апокрифічного змісту займався тамже Яшуржинський (1894). Надто по-виходили в тих часах численні праці російських учених Веселовського, Жданова, Халанського, Пипіна, чеських Махала та Ю. Полівки і інших, де українські пісні служили порівнянням матеріалом при ширших студіях тих авторів.

Не багато наперед посунулися дослідники над нашими піснями і в перших роках двадцятого віку. На першому місці треба тут поставити праці В. Перетца, який, що правда, безпосередно не доторкався до укр. народних пісень, але зібрав велику силу рукописного матеріалу віршового з XVII і XVIII в., який кинув багато світла також на повстання і розповсюдження усної пісенної традиції. Обік нього замітна також праця П. Житецького з приводу століття написання Енеїди, в якій автор дошукується основ нової укр. літератури в письменській і усній традиції XVII та XVIII в. Додаймо до них ті новіші праці та збірки, що появилися в останніх роках у Львові, головне В. Гнатюка (Словацький опришок Яношік та Лірники і їх пісні), М. Грушевського (публікації рукописних співанників) і мої (оброблені пісні козака Плахти, Про правду і неправду), то будемо мати загальний, хоч певно не зовсім повний образ того, що зроблено у нас на полі дослідів над народними піснями.

Всі ті праці, і чисто бібліографічно, і річево цінуючи ставлять українську наукову роботу високо в ряді того, що зроблено серед иньших славянських племен. Хиба праці над великоруською людською традицією виявляють багатший обсяг та більшу різнородність наукових метод і більше оживлене; у иньших славянських народів учений дослід народної поетичної традиції або майже не будить зацікавлення і стоїть дуже низько що до якості (прим. у Поляків), або хоч і приваблює до себе талановитих робітників, усе таки супроти иньших національних праць являєть ся досить спорадичним. Та проте не слід нам забувати, що не вважаючи на число друкованих збірників нашої усної традиції і на число та якість роблених доси проб їх вистудіованя лишило ся ще дуже багато діла. Наша народня традиція незвичайно богата та різнородна, а наукові сили, що брали ся до її вияснюваня та толкованя, не все стояли на висоті сучасної науки. Найліпші з них, такі як видане Антоновича й Драгоманова „Историческія пѣсни малорусскаго народа“ та „Політичні пісні укр. народа“ переважно займають ся піснями як пам'ятками історичними і громадають відповідний для сего матеріал, менше вдаючи ся в критику їх тексту; в тім самім напрямі йдуть і статі Костомарова присвячені українським пісням.

А тимчасом нема нічого легшого, як потрапити на хибну дорогу, оперуючи чи то в історичних, чи в літературних, чи в естетичних розвідках неперевіраним критично матеріалом. Відомий приклад такого схиблення бачимо прим. на розвідці Буслаєва „Объ эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи“¹⁾, що оперта переважно на фальшованих думках поміщених у „Запорожской старинѣ“ Срезневського стратила нині всяку наукову вартість. Навіть у працях таких обережних дослідників, як Потебня, Драгоманов та Веселовский стрічають ся непорозуміння та помилки спричинені браком історично-критичного розслідуств і філіяції поодиноких пісень, — порівняй далі мої монфійки про Штефана воеводу, про Мшанецьку колядку ті Ведмедівку.

Оце власне був головний мотив, який склонив мене і ся за працю, якої початок подаю тут читачам. Не вдаючі в які загальні міркуваня ані системи брати текст за тей пісні опубліковані в наших збірниках або переховані в

¹⁾ О. Буслаевъ, Историческіе очерки русской народной сѣности и искусства, Санктпетербургъ 1861, стор. 210—240.

писах, зводити до купи всі їх відомі й невідомі доси варіанти і студіювати їх детально, розширяючи в міру потреби дослід на сусідні країни, з якими наші пісні виявляють органічний зв'язок, притягаючи до порівняння матеріал прозовий, старі друки, загалом усе, що може причинити ся до як найповнішого розуміння даної пісні, отсе моя мета. Наші збірки пісень, друковані й недруковані, містять таку масу різнородного матеріалу, дуже часто накиданого безладно, записаного руками мало тямучих збирачів, устного й книжного, що вже саме прочищене сих хащів і внесене якогось ладу в ті праліси може бути корисною роботою. Але слідом за сим елементарним ділом виринають інші, далеко важніші проблеми: зв'язок пісні з життям і його інтересами, зв'язок з історією народу, його національною свідомістю та соціальним почуттям, зв'язок із загальною еволюцією народу, з хронологією його подій, з психологією його творчості. Такі критичні дослідження над подинними піснями дуже часто дозволяють нам заглянути ближше в те, з яких сфер і груп народної маси плили дані пісні, в яких сферах обертали ся, яким інтересам чи поглядам служили. Все це вимагає великої обережності в досліді і як найбагатшого матеріалу; чи дало ся мені досягнути одно й друге, нехай судить компетентна критика.

Про свої матеріали не буду тут говорити загально, вони будуть цитовані всі в відповідних розвідках. Одно тільки загальне бажане до всіх громадян позволю собі висловити при кінці своєї передмови: хто посідає який будь пісенний матеріал, зібраний чи то ним самим, чи поміщений у старших рукописних збірниках, співанниках, кантичках і т. и., звольте зголосувати ся з ними до мене чи до Наукового тов. ім. Шевченка. Що знайдесть ся ціннійше в тих збірниках, буде опубліковане, і жадне зеренце дійсно вартної записки не буде змарноване.

I. Штефан воевода.

Ян Благослав, один із найвизначніших членів і настоятелів церкви „Чеських братів“, що вмер 1571 р., був обік своєї церковної діяльності також одним із найученіших Чехів свого часу, гідний стояти обік творця новочасної педагогії, Яна Амоса Коменського. Обік праць історичних та релігійно-полемічних в обороні „Jednoty“ против католиків і протестантів він довершив редакції славного братського канціоналу, що був на-

друкований 1561 р. в Шамотулах у Польщі, написав підручник музики і також граматику чеську, що одначе не була видана за його життя. Ця граматика складається з двох частин. У першій Благослав розбирає давніші граматичні писання чеських авторів Бенеша Опата, Петра Їзеля та Вацлава Фільоматеса, уступ за уступом додаючи свої критичні uwagi, доповнення та пояснення, „як чоловік, що хоч сам дуже зайнятий иньшими річями, а про те дуже запопадливий на вичищення та звеличання чеської мови“, як каже він про себе на стор. 155 далі цитованого видання. В другій частині йде насамперед интересна передмова до читача, де Благослав з ентузіазмом говорить про потребу держати чеську мову в чистоті і цитує слова Гуса против „двоєня языка“, се бто против національного і шкільного утравкізму. „Pojmeli Čech Němkyni, aby se hned děti česky učili, a ne dvojili řeči. Nabo řeči dvojeni jest hotowe zawiděni, roztrženi, popauzeni a swar. Protož česky král, swate paměti Karel cisař, byl přikazal Pražanům, aby swe děti česky učili, a na radnem domu, jemuž německy říkají Rathaus, aby česky mluvili“ (стор. 160—161). Далі йдуть просторі розвідки Благослава про прикмети чеської мови, про метафори, про чужі слова в чеській мові, про образіві реченя звані enallage, про фразеологію, в тім числі приповідки, яких збірка, звиш 80 номерів, тутже в тексті, про музику, віршоване, діалекти і т. и. Отся граматика, невідомо коли, та певно в остатніх роках життя Благославового зложена, не була тоді друкована і дійшла до нас у одинокім рукописі, що зберігається в бібліотеці Theresianum у Відні. Із того рукопису видали її 1857 р. бібліотекар І. Граділь і Йосиф Їречек п. з. Jana Blahoslava Grammatika česká dokonaná l. 1571. Z rukopisu bibliotheky Theresianské we Wídni vydali Ignác Hradil a Josef Jireček. We Wídni 1857, стор. XV+390¹⁾. Для нас цікавий у тій граматиці особливо розділ про „славянський“ діалект (стор. 340—2).

„Słowenský dialectus. Деякі держать ся тої думки, що те слово „Słowenska řeč“ — загальне, сумаричне, обіймає в собі всі поділи та діалекти вже згадані, і на їх думку словенський язык ділить ся на Чехів, Поляків, Хорватів, Русів і т. и. Иньші хочуть усі ті языки обняти назвою „болгарська річ“. А иньші вишукують на се ще иньші слова. Филип Меллянтон на Чехів та Словаків мовляв Heneti. Я хоч не хочу

¹⁾ За вивиченє для мене сеї книжки щиро дякую проф. Юрію Полівці в Празі.

тому перечити ані потверджувати се рішучо, щоб словянський язик був початком та жерелом ниньших діалектів нашого широко по далеких краях розповсюдженого язика, але скажу просто те, що вважаю найблизшим до правди, не ганьбячи при тім ниньших осудів і розумінь. Отсеж і кажу, що не маємо такого слова, в яким би могли бути обняті всі діалекти і розділ або відмінні вислови нашого язика. Німці мають. Чи саський, чи ракусський, баварський, швабський, швайцарський, нідерляндський, марецький і т. н. говір, усі вони частини одного язика, що зветь ся німецький язик, і всі вони від сего зовуть ся Німці або німецький народ. І так Німці, будь вони в яких хочете краях, усе таки не що, як Німці. Але з людьми нашого язика не те. Бо Словаки сидять в краю словенським, Хорвати в хорватським, Чехи в чеським, Поляки в польським і т. д. А хто з них дістанеть ся до ниньшого краю, мають своє спеціальне імя, non generale uti Germani: чи то вони в Італії, в Угорщині, в Німеччині, все вони лишають ся і зовуть ся Чехи, а Поляки також Поляки, або Словаки теж. Натомість Німець з якого будь краю, не зветь ся инакше, як Німець, хоч би з ниньшим Німцем захожим з ниньшого краю й не міг гаразд розмовити ся.

„А той словенський діалект — який він, чим ріжний від ниньших діалектів, про се не здасть ся мені багато писати тай не знаю, на що би се придало ся. Ті, що розмовляли з ними, можуть судити і знати отсе:

1. Що той діалект не легкий до зрозуміння і нам Чехам і Полякам у загалі. Має свої звороти і склади (trhy a spady) майстерні в глаголах, in pronuntiatione не зовсім подібні до тих Словаків, що живуть в угорській землі при моравській границі, та все таки не зовсім несхідні з ними.

2. Non est inexculta dialectus; кажуть, що й граматику свою мають, але я не бачив її. За те мають багато метафор і ниньших ріжних фігур; і є в тім язичі пісень і віршів або римів множество. А які вони, можна дещо зрозуміти з отсеї одної свѣтської їх пісеньки“.

І далі подає Благослав сю пісню, в якій титулі читаємо ось що:

Piseň slowenska od Benátek, kdež hojně jest Slowaků
neb Charvatů, přinesena od Nikodema.

Dunaju, Dunaju, čemu smuten tečeš?

Na werši Dunaju try rotý tu stojú,

Perwša rota Turecká,

Druhá rota Tatarská,
 Třetá rota Wołoská.
 W tureckým rotě šablami šermujú,
 W tatarským rotě strýlkami strýlajú,
 Wołoským rotě Štefan wyjwoda.
 W Štefanowy rotě dywoňka plačet,
 I plačuci powidała: „Štefane, Štefane!
 Štefan wyjwoda, albo mě půjmi, albo mě líši“.
 A što mi rečet Štefan wyjwoda?
 „Krásná dywonice, půjmiš bych tě dywoňko,
 Nerownaj mi jes, líšiš bych tě, milenka mi jes“.
 Šta mi rekla dywonka: „Pusty mne Štefane,
 Skoču já w Dunaj, w Dunaj hluboký,
 Ach kdo mne doplynet, jeho já budu“.
 Něhto mě doplynul krasnu dywoňku,
 Doplynul dywoňko Štefan wojwoda,
 I wzał dywoňku zabil ji u ručku:
 „Dywoňko, dušenko, milenka mi budeš“. Amen.

І далі додає Благослав: „Иньша пісня подібна до сеї, яку я чув у Базилеї у Єленя (Geleń) від Харватів, має в собі оті слова: „Pryliko andelska, koie me prychynu“ — і поясняє ці слова, толкуючи prylika — подоба, koia = cui, prychynu — прихилити, diligere. Потім іде коротенька увага про польський діалект, очевидно найблизший для Благослава з усіх славянських. Подаємо ще одну виписку зі стор. 337 — пробу класифікації славянських діалектів. Перший і чільний діалект на його думку — чеська мова, до якої належать Моравяни і часть Шлезаків. Другий діалект — словенський, до якого належать своїм способом вимови різнородні Харвати, що живуть від Угорщини аж до Константинополя, відси аж до Венеції в Італії, далі в їх частина в Африці за морем, що зветь ся Mediterraneum, а ті мають ріжні назви відповідно до країв, як ось Croatae in Croatia, Босняни в Босні, країні не малій, Іллірики ті що в Іллірії, які там переважно називають ся Слави = Slavi. Третій діалект, се польська мова, до якої подекуди можна причислити й шлезьку (хоч ті, що живуть ближше до Чехів і Моравян, говорять подібнійше до Чехів ніж до Поляків). Далі Руска, Мазовецька, Московська і якась часть Татарів. Та котра б із сих мов або діалектів була найпервіснійша, про се не треба багато думати ані того докладно досліджувати. Бо такі річі повні ріжних недокладностей (nejistot) і помилок“. Автор тільки на одному стоїть, „Boëmicam dialectum tum excultissimum, tum

elegantissimum esse“, що для його часу до певної міри й було правдою.

Хто такий був той Нікодим, що переняв у Венеції і приніс до Моравії пісню про воеводу Штефана, не знаємо. Проф. Потєбня в цитованій далі праці про нашу пісню подає його назву „Вацетинський“ — на який підставі, невідомо. Зрештою й так сама назва не говорить нам нічого. Видавці Благодославо-вої граматики в показчику імен завважають, що Благодославова передмова до Граматики, що має титул: I. B. P. charissimo fratri N. S. D., повинна читати ся: Joannes Blahoslav P. charissimo fratri Nicodemo salutem dicit. Коли ся догадка вірна, то передмова набирає для нас деякого значіння, о скільки в ній стрічаємо натяки на характер і жите його друга. Отже читаємо в ній: „Часті згадки в многих побожних наших розмовах, бували, найлюбіший о Господі брате, про прикмети чеської мови. Що нам обом бувало жалко, так се те, що така благородна мова... так запущена і занедбана“. Отсе і все, що торкається ся Нікодима, тай того досить, щоб бачити, що сей Нікодим був чоловік високо освічений, бувалий по світі, належав, як і більшість „Чеських братів“, як і сам Благодослав, до шляхетського стану, до людий маючих, і жив в Благодославі у такій приязни, що доводила їх до інтимних зносин та до розмов не лише про спеціальні, цікаві для них теологічні теми, але також про иньші, світські, загально-культурні, в тім числі також про чеську мову. Можливо, що власне від сього Нікодима мав Благодослав ті звістки про південно- і східно-славянські діалекти, яких він очевидно з власного наслуху не знав і які висловив у цитованім висше розділі своєї граматики.

Отсей троха подовгий екскурс про Яна Благодослава та його граматику видав ся мені потрібним тому, що маємо в нім не лише найстарший доси відомий текст української пісні, але також цінне свідощтво вигляду нашої тодішньої нар. мови і то навіть в виразним діалектичним відтінком, і не менше давнє та цінне свідощтво про те, що вже тоді, в половині XVI в., нашою мовою було уложено багато пісень і віршів, які мусіли мати добру славу серед иньших Славян, коли один Чех міг чути і переймити отсю пісню аж у Венеції і передати її в такій докладній формі Благодослави в Моравії. Що правда, сам Благодослав не досить ясно уявляв собі національність того народу, якого пісню списав з уст Нікодима. З його уваг про славянські діалекти можемо переконати ся, що о скільки він

докладно розумів і відчував діалектичні різниці північно-західних Славян, Поляків, Чехів та Словаків, підносячи в своїх увагах навіть дрібні льокальні відтінки, прим. говір Ганаків, о стільки ж неясне понятє мав про східних і південних Славян. Тай тут обік явних помилок, про які згадаємо далі, проблизкують інтересні думки, прим. згадка про тих, що вважають болгарську мову матірю всіх славянських, очевидний відгук тої теорії, що ідентифікувала староцерковну мову Кирила й Методія зі староболгарською. Слова Благослава про Славян у Африці полягають очевидно на популярнім колись твердженю про Славянство Вандалів. Інтересно, що Благослав не знає назви Сербів і обік Босняків виразно відрізнених від Croati, таки обіймає їх спільною назвою Харватів. Але ся назва обіймає далеко більше славянських племен, яких мова була менше зрозуміла чеському вченому. І так хоча руський діалект він кладе окремо від иньших — що правда, зачисляє до нього й щиропольський діалект мазовецький, — то всеж таки нашу пісню подає як *specimen* не руської, а словенської мови. Що ж він розуміє під словенською мовою? І тут інтересна його двоїстість: раз він натякає, що Словенами, Славами називається одна часть Славян іллірійських, про яких він міг чути італійський вислов *Sclavi* (*schiavi*), а другий раз виявляє знайомість такого погляду, що Славяни, то загальне імя всіх славянських племен, і хоча не рішається сам потверджувати сю думку, то все таки не хоче перечити їй рішучо. Певно, що на рахунок тих іллірійських Славян треба покласти й те, що каже Благослав про граматику і взагалі культурність їх язика — се відгук дубровницької культури, що вже сто літ перед тим під італійським впливом почала розвиватися.

На сю пісню звернув увагу вченого світа проф. К. Ірек у *Časopis-i Českého Musea* 1876 р. в рецензії на Ягічову статю: „Дунав-Дунай у славянській народній поезії“, висловивши своє здивованє, що ніодни славянський учений не зняв ся доси близше сею одинокою в своїм роді памяткою руської мови та народної словесности. На сей поклик відгукнув ся харківський професор, відомий Українець Потебня, який присвятив пісні про воеводу Штефана спеціальну статю, друковану 1877 р. в вороніжських „Филологических Записках“ і видану також окремою брошурою п. з. „Малорусская народная пѣсня по списку XVI вѣка. Текстъ и примѣчанія А. Потебни. Воронежъ 1877“, 53 сторони. Статя складається з чотирьох розділів, із яких перший займаєть ся текстом пісні і язиковими ува-

гами (ст. 1—12), другий говорить про розмір пісні (ст. 12—14), третій, найширший, дає „дещо про початки пісень та про заспів до „Дунаю“ (ст. 14—50), а в четвертім „що найважливіше про зміст пісні“ (ст. 50—53). Властиво текстові пісні, її оцінці та розборови змісту присвячено ледво кілька сторінок; усе инше займають різні à propos, уваги та причинки дуже слабо звязані з піснею, просторі екскурси про заклинаня, про Слово о полку Игоревѣ, про народну символіку та способи вислову, і скрізь пробивається улюблена тенденція автора перебігати з поля літературно-історичного досліджу на поле психологічної спекуляції та вникання у душу кожної фрази при помочі незлічених аналогій. Не відмовляючи такій методи її вартості, особливо для естетичного відчуття пісень, усе таки треба пожалкувати, що Потебня занадто мало зробив для нашої пісні.

Найцінніші без сумніву, хоч якось не доведені до кінця його уваги про її мову. Потебня відразу пізнає в ній мову українську і силкується зрозуміти й вияснити кожне слово на підставі української граматики й діалектології. І так замість стояти він читає стоя, хоч на мою думку ближша лекція стоять, уживана й досі в галицьким покутським діалект; аналогічні форми *šermuju* і *strýlaju*, де очевидно Чех пропустив непривичне йому кінцеве *t*, Потебня лишив нетикані. Форми *W tureckým rotě*, *W tatarským rotě*, *Woloským rotě* Потебня транскрибує: В турецкий мі, в татарский мі, в волоский мі; ближша була би транскрипція В турецкі ми, в татарські ми, в волоскі ми. Лишив Потебня форми *me* в рядку „*albo me rŭjmi, albo me liši*“, які на мій погляд краще вважати за чехізми, що заняли місце руського „мене“, якого тут домагається розмір. Так само можна вважати чехізмами форми *tě* в дальших рядках і транскрибувати їх нашим *тя*. Може до тої самої категорії змін належить також форма: *rusty mne*, яку Потебня транскрибує на „пусти м'не“ зам. далеко ближшого нам „пусти мя“ або „мня“. Натомість вірно транскрибує Потебня чеське *Něchťo* руським „не хто“ зам. „ніхто“; характерна руська форма: „не хто, але Штефан“ могла бути незрозуміла для чеського вуха. Чи конче транскрибувати чеське *Ach kdo* на укр. „А хто“ зам. „Ах хто“, про се також можна сумнівати ся. Лишає без поправки Потебня форму взяв у передостатнім рядку, не зважаючи на те, що укр. вуха толерує тут, а розмір домагається повної форми „узяв“. Користуючи ся тими своїми увагами Потебня дає транскрипцію тексту Благослава на руські букви, доповняючи декуди той текст такими

повтореннями (вони скрізь зазначені скобками), яких домагаєть ся розмір пісні.

Далі ми покористуємо ся увагами і доповненнями Потебні даючи свою реконструкцію тексту, а тепер піднесемо дальші цінні здобутки його праці.

Що до язика нашої пісні Потебня не сказав нічого рішучого. Се очевидно тому, що він занадто мало знав власне галицькі діалекти, про які він говорить на підставі таких недостаточних жерел, як Русалка Дністровая та Купчанкова збірка буковинських пісень. Та все таки бистрому оку Потебні не уйшли діалектичні прикмети власне тих прикарпатських сторін. Я схарактеризував би діалект, у яким уложена пісня, не вважаючи на те, що з нього при устній передачі певно стерто деякі особливости, за галицький, а спеціально підгірський чи краще покутський. На Покуте (з Буковиною) вказують згадки про волоську роту, до якої належить і Штефан. Із діалектичних особливостей Потебня підносить такі форми, як Штефан, властива їй доси всім галицько-підгірським діалектам від Прута до Сяна; старинне „чому“ чуєть ся їй доси в долині між Прутом і Черемошем, між Гуцулами навіть чіму; що форми ми, ти, тя або те (у Гуц.ті, мі) уживають ся в тих околицях загально, се нині відомо всім знавцям язика; так само відома у Гуцулів і на Покутю форма бих замість бим уживаного в иньших околицях; не чужа Гуцулам також форма шьто зам. що. Так само уживають ся тут і доси старі форми речет, плачет поряд з новітніми рече, плаче. Навіть така на перший погляд аномальна форма, як *negownaj* *mi jes* чуєть ся майже в кожній пісні співаній Покутянином при протяганю голосу, отже ідей зам. іде, милай зам. мила, Марчай зам. Марча (ся остатня форма навіть увіковічена пару разів у збірці пісень Головацького).

Про розмір нашої пісні Потебня знайшов] лише стільки сказати, що він „обыченъ въ малор. пѣсняхъ“ (ст. 12). Що значить „обыченъ“? Прим. у Галичині, де переважають коломийки, він зовсім „необыченъ“. Тай де інде по Україні він незвичайний, а лише властивий певним, досить різко зазначеним ірупам пісень. З висемком трьох рядків (3—5), може зіпсованих пам'ятю Нікодима або й того, що зі своїх уст передавав йому пісню, вся решта її, 20 рядків (по нашій реконструкції) збудована правильним, не силябічним, а тонічним розміром, так що кожний рядок числить 12 складів, що ділять ся цезурою на дві рівні половини і кожда з них має два наголоси. Риму нема,

хоча декуди попадають ся замітні для слуху ассонанси та аллітерації: *чему смутен, три роти ту стоят*, стрілками стріляють, в волоскій ми роті Ш. воевода. До музикальних засобів пісні належать також повторюваня поодиноких і синтактично важних слів, як Дунай, Стефан, дівонька.

Що до часу, в якім могла повстати наша пісня, то вже та щаслива обставина, що вона в р. 1571 зайшла через Венецію до Чехії і тут була записана, показує нам, що на Руси в половині XVI в. мусіла вона бути досить популярна. Чи маємо думати про сербо-хорватських музикантів та мандрованих співаків як носителів її й подібних пісень? Нічого рішучого про се сказати не можемо, — хіба що Нікодим у Венеції чув її власне від такого мандрованого співака, якого мав право зачислити до „словенської“, себто південно-славянської породи, а його пісню вважати за взірць його мови. Зрештою що до імени воеводи Стефана, то воно вводить нас у історію Молдо-Валахії і то спеціально в XVI вік, коли на господарському стільці того краю під турецькою зверхністю сиділи один по одному чотири Стефани, з яких перший, Стефан Великий, умер 1502 р.¹⁾, а пятій жив ще тоді, коли писала ся Благославова граматика. Котрого з них уважати героєм руської пісні, се для нас байдуже; для означеня часу, раніше якого пісня не могла повстати, вистарчить пригадати, що для її автора три роти — турецька, татарська і волоська, се очевидно три часті одного війська, що стоять над Дунаєм, може ждучи покликку до походу, а се вказує на вазальне становище Молдавії супроти Турків, становище, яке закріплюється в Молдавії з перших літ XV в.

Далеко цікавіше те, що підніс Потебня в своїй пізнійшій праці²⁾, що фактично в тім розмірі маємо зразок найстаршого славянського епічного розміру. Правда, найстарша памятка південно-славянської, дубровницької поезії, Гекторовичева поема *Rybanié*, вийшла ще 1551 р. і зложена хореїчним 16-складовим віршем; але не забуваймо, що Гекторович не був людський співак, але писав під впливом тогочасної міщанської, італійської моди. Натомість найстарші людські сербські та болгарські пісні всі складені таким розміром, як отся наша. Той розмір, що від-

¹⁾ Ал. И. Яцимирский, Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности. С. Петербургъ 1904, стор. 101 і далі.

²⁾ Объясненія малорусских и сродных народных пѣсень. II. Колядки и щедровки. Варшава 1887, стор. 7.

повідас греко-византийському т. зв. політичному віршови, ще в X або XI віці разом із грецькими поезіями перейшов до Болгарії і був тут ужитий у перекладах грецьких віршів¹⁾. Майже рівночасно з повстанем нашої пісні повставали в північний Руси биліни; вправді найстарший їх запис, зроблений Англичанином Робертом Джамсом у Москві, походить аж із 1620 р., та все таки в ньому більша часть віршів такогож розміру, як і наша пісня.

Ино Боже, Боже!

Сотворилъ ты, Боже, да и небо, зешлю,

Сотвори же, Боже, весную службу.

Варто зазначити, що прим. у першій части пятого тому Чубінського на 827 пісень маємо ледво 23 пісні збудовані сим розміром, тай то всі вони лише задля недбальства редактора розсіпані на стілько нумерів, а впорядковані критично ті уривки та варіанти дадуть певно не більше 5—8 пісень. І що найцікавіше, власне ті пісні визначають ся поважним тоном, звичайно дуже серйозним або й трагічним змістом і подекуди моралізаційною тенденцією. Я далі присвячу їм окрему розвідку.

Між иньшими річами, які притягнув Потебня для естетичного коментарія нашої пісні, вказав він також інтересну великоруську пісню опубліковану ще Сахаровим у III томі його Сказаний русскаго народа. Для цікавих наводжу її тут:

Ой ты нашъ батюшка, тихой Донъ!

Ой чтоже ты, тихой Донъ, мутнехонекъ течешь?

Ахъ какъ мнѣ, тиху Дону, не мутному течи?

Со дна меня, тиха Дона, студенны ключи бьютъ,

5. Посередъ меня, тиха Дона, бѣла рыбаца мутятъ,

По верху меня, Дона, три роты прошли:

Ай первая рота шла, то Донскіе казаки,

Другая рота шла, то знамена пронесли,

А третья рота шла, то дѣвица съ молодцомъ.

10. Молодецъ красну дѣвушку уговариваетъ:

„Не плачь, не плачь, дѣвица, не плачь, красная моя,

¹⁾ Див. А. И. Соболевскій, Церковнославянскіѣ стихотворенія отъ IX—X вѣкъ и тѣхното значеніе за церковнославянскія языкъ (Сборникъ за народни умотворенія, наука и книжнина). Софія, 1900, кн. XVI—XVII, стор. 314—324.

²⁾ Див. н-ри 1, 5, 6, 8 В і Г, 69 А, 150, 164, 178, 190, 209, 313, 408, 428, 465, 512, 548, 558, 569, 586, 692, 715, 763, 816.

Что выдашь тебя, дѣвица, я за вѣрнаго слугу.

Слугѣ будешь ладушка, мнѣ мленькой дружокъ,

Подъ слугу будешь постелю спать, со мной вѣсть спать“.

15. Что возговорить дѣвица удалому молодцу:

„Кому буду ладушка, тому мленькой дружокъ,

Подъ слугу буду постелю спать, съ слугой вѣсть спать“.

Вынимаетъ молодець саблю острую свою,

Срубилъ красной дѣвицѣ буйну голову,

20. И бросилъ онъ еѣ въ Донъ, во быструю рѣку.

Про сю пісню каже Потебня, що вона „такъ сходна съ малорусскою, что единство происхожденія начала той и другой кажется несомнѣннымъ“ (стор. 31). На жаль він і тут замість дальшого розсліду основних мотивів обох пісень погнав ся за деталями язовикових висловів і вже на стор. 50, вертаючи до „головного змісту пісні про Штефана“, якого зрештою і тут не розбирає детально, зазначає голословно, що той зміст „совершенно отличенъ отъ сходной по началу вр. пісни. Кажется (?), что эта послѣдняя имѣетъ предметомъ событіе дѣйствительное отъ начала до конца: дѣвица не хочетъ быть холопской женой и барской полюбвицей и зато убита. Въ мр. пісни къ области мало-идеализованной дѣйствительности относится желаніе дѣвицы выяснитъ свои отношенія къ Волошскому воеводѣ Стефану, его колебаніе между любовью и опасеніемъ неравнаго брака и конечное рѣшеніе“. Сі рефлексії зовсім невірні. Те, що розказано в великоруській пісні, від початку до кінця по просту не може бути дійсним фактом уже для того самого, що вона від початку до кінця — поетична кристалізація якогось — байдуже, чи дійсного, чи фіктивного факту. Могли собі сотки й тисячі дівчат гинути в подібних конфліктах; хто би хотів оповідати про їх долю, зумів би знайти вислови відповідні до кождочасної ситуації, але щоб два поети такими схожими словами запускали ся зразу в розмову з рікою, потім так само схематично малювали ситуацію (три роти, навіть слова ті самі!) і таксамо плястично та знов таки близькими словами малювали в обох разях той сам конфлікт, допускаючи лише невеличку відміну в характеристиці дівчих осіб, що веде за собою відмінну катастрофу, се на мою думку зовсім не „дѣйствительное событіе“, а виразнісїнький факт літературного запозичування. Треба припустити, що українська пісня про воеводу Штефана була колись розширена не лише до Венеції, але й до Дону, і породила великоруську відміну, яка зрештою через різкіше зазна-

чене того самого конфлікту, що і в нашій, робить честь психологічній проникливості її автора. За правдоподібністю такого широкого розповсюдження сеї пісні в давніших століттях промовляє на мою думку також уривок білоруської пісні цитований Потебнею:

Въ чистомъ полѣ не дымъ, не вода,
Горы, долины и сыра земля,
А на далинахъ чатыри палка:
Ув адномъ палку шабли віяюць,
А въ другомъ палку галовки лѣтаюць,
А въ трейцемъ палку ацець тужить.

(Потебня, ор. сіт. 33). Що правда, продовжене сеї пісні Потебня відкидає признаючи його „може фальсифікатом“, та цитовані рядки мабуть автентичні і сама їх старинна (колядкова) форма свідчить про їх близьке ієнетичне свояцтво з нашою піснею.

Порівняне нашої пісні з сими варіантами, а особливо з великоруським, дозволяє нам з великою дозою правдоподібности реконструувати початок нашої найстаршої пісні в повнійшій виді, ніж її заховав нам запис Благослава. Один погляд на текст вистарчить для переконання, що по першій рядку нашої пісні, який містить у собі поетичне запитане до Дунаю, мусить іти відповідь на те запитане, і та відповідь мусить творити льотичний звязок початку з головною основою. Пригадаю для аналогії загально тепер відомі пісні такі, як:

Гей орле, орле, сивий соколе,
Ой чи бував ти в моїй стороні,
Ой чи чував ти о якій новині,
Ой чи не тужить миленька по мні?

На се питане йде зараз відповідь орла:

Ой тужить, тужить, на ліжку лежить,
Правую рученьку на серці держить.

Або друга пісня старшого складу:

Ой там в полі береза стояла,
На березі зазуля кувала.
Питаєть ся зазуля берези:
Чом береза біла не зелена?

На що береза відповідає:

Як я маю зеленою бути?
Підомною стояли рекрути.
Підомною стояли Татари,
Щабельками гиле обтинали і т. д.

Слово рекрути тут очевидно пізна вставка, а основа пісні,

тепер зрештою сильно затемнена, сягає XVII або й XVI в. Подібно мусів виглядати й початок пісні про Штефана воєводу, а великоруська парість тої пісні дозволяє нам реституувати в ній хоч три рядки. Приймаючи на увагу всі ті замітки ми мали би текст нашої пісні ось у якій формі:

1. Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?
2. Ой як мні, Дунаю, не смутному течи,
3. Що дно мое точуть студені криниці,
4. А по середині біла рибка мутить,
5. На версі Дунаю три роти ту стоють:
6. Перша рота турецька,
7. Друга рота татарська,
8. Трета рота волоська.
9. В турецькі ми роті шаблями шермують,
10. В татарські ми роті стрілками стріляють,
11. В волоські ми роті Штефан воєвода.
12. В Штефанові роті [та] дівонька плачеть,
13. [Та дівонька плачеть], плачучи повідат ¹⁾:
14. „Штефане, Штефане, Штефан воєвода,
15. Альбо мене пуйми, альбо мене лиши!“
16. А што ми [од]речет Штефан воєвода?
17. „Красна дівоньце, пуйми би я тебе,
18. [Пуйми би я тебе], неровная ми єс“.
19. Што рекла дівонька? „Пусти мя, Штефане!“
20. Спочу я у Дунай, у Дунай глибокий.
21. Ах, хто мя достанет, [то] єго я буду“.
22. Не хто мя доплинул, красную дівоньку,
23. Доплинул дівоньку Штефан воєвода.
24. І увял дівоньку за білую руку:
25. „Дівонько, душенько, миленька ми будеш“.

Кінчу висловом подяки для чеського вченого, що заховав нам від забутя сю перлину нашої народної творчости, яка від тепер повинна стояти на чолі збірок наших народніх, а особливо історичних пісень.

І ще одна увага. Вацлав Ганка, відомий творець тзв. Зеленогорського та Королеводворського рукописів знав також Благославову граматику, користувався нею в рукописі, опублікував Благославову збірку приповідок із тоїж граматики. Хто читаючи

¹⁾ Пр. Потебня подає сю форму в нотці зам. чеського *powiadała*; Пот. думає, що се форма лемківська, тимчасом коли вона уживається ся скрізь у Бойків і у Гуцулів аж до румунської границі.

початок його прославленого „Любушиного суду“ з його поетичною апострофою:

Aj Vltavo, če mutiši vodu,
Če mutiši vodu strebropenu —

не згадає нашої пісні, що послужила йому взірцем для його концепції? Не менше цікаво й те, що Потебня, який вишукував до поодиноких зворотів і висловів нашої пісні аналогії у великоруських, сербських та хорватських піснях, саме отсеї найвищійшій не добачив.

II. Іван і Маряна.

Отсеї інтересної пісні маємо п'ять варіантів, які роздивимо поперед усього. Два варіанти були надруковані в збірці Оскара Кольберта „Рокусіє“, т. II, стор. 17 і 18, сей другий з музикою. Третій варіант записаний мною від Францішка Батовського в Ценева в р. 1880, був надрукований мною 1895 р. в Житю і Слові т. III, стор. 369—370, де були також передруковані оба Кольбертові варіанти. Четвертий варіант містить ся в рукописній збірці пісень із Стецеви, записаних селянином Сл. Рошкою і присланих на мої руки, а п'ятий записаний учеником Стефанчуком у Воскресінцях біля Коломиї 1884 р., тим ріжний від попередніх, що герої пісні замість Іван і Маряна називають ся Роман і Катерина. Перший варіант Кольберта записаний в Іспасі, мій варіант із Ценева, варіант із Стецеви та варіант із Воскресінець зходять ся досить близько і доповняють себе, при чім мій варіант виявляє найпоправнійший текст, тим то я й приймаю його за основу для реконструкції тексту пісні. Другий варіант Кольберта записаний у Чортівці, виявляє вже другу, пізнішу редакцію пісні і я подаю й обговорюю його окремо.

Та не мав¹⁾ Іван що робити,
Та мусів²⁾ сі оженити,
Та взяв собі Маряночку,³⁾
Маряночку за жіночку.⁴⁾

5. „Ой, Іване, Іваночку,
Покинь⁵⁾ п'яти горівочку,⁶⁾
Покинь п'яти; гайнувати,⁷⁾
Будемо си⁸⁾ гайдувати.

¹⁾ Стец. Ни знав. ²⁾ Кольб. А. Мусів він. ³⁾ Стец. Узав жінку Маряночку, Кольб. А. Взяв си жінку. ⁴⁾ Кольб. А. і Стец. замість сего рядка мають: Та на свою головочку. ⁵⁾ Кольб. А. Лиши. ⁶⁾ Стец. сей рядок час. ⁷⁾ К. Лиши... тай гуляти, Ст. Покинь... гуляти. ⁸⁾ К. і Ст. Та будемо.

- Дай коники за волки,
 10. А возочок за плужочок,
 А сіделце за яремце,
 А канчучок за пстячок ¹⁾.
 Та підемо ²⁾ в чисте поле,
 Та віoren собі ³⁾ нивку ⁴⁾
 15. Я ні вузку, ні широку,
 Ані довгу ні коротку⁵⁾
 — Оре Іван оден деньок,
 Маряночка воли гонит ⁶⁾
 Тай до него не говорит.⁷⁾
 20. На другий день поступає,
 Маряночка промовляє:⁸⁾
 „Ой Іване, Іваночку,
 Ци видиш ти дорожечку?
 Тов доріжков⁹⁾ Турчин грає
 25. Відай до нас повертає“.
 „Ой Іване, Іваночку,
 Продай жінку Маряночку!
 Продай ми жінку, Іване,
 Нехай буде мойов панев.¹⁰⁾
 30. Як ми не меш ¹¹⁾ продавати,
 Будемо сі ¹²⁾ прубувати“.
 Стали вни сі прубувати,
 Та став Турчин замагати.
 Ой як став го замагати,
 35. Став сі Іван покликати: ¹³⁾
 „Ой Маряно, Маряночко,¹⁴⁾
 Най ті знесе сумлінечко,¹⁵⁾
 Поможи ми цес разочок,
 Най не буде загибочок!“
 40. Маріяна як то ¹⁶⁾ вчула,

¹⁾ У Ст. сих 4 рядків нема, у Кольб. замість них лиш два:

Купи плужок тай волки, Тай істичок тай коники.

²⁾ Кольб. поїдем. ³⁾ Кольб. файну. ⁴⁾ Кольб. ниву. ⁵⁾ В моїм варіанті тих 4 рядків, а в Кольберговім двоох остатніх нема. ⁶⁾ Стец. сей рядок вас. ⁷⁾ Стец. Мариночка... В моїм варіанті сих трьох рядків нема. ⁸⁾ В моїм вар. і сих обох рядків нема. ⁹⁾ Стец. дорогов. ¹⁰⁾ Отсі два рядки має лише Кольб. ¹¹⁾ Кольб. Як ни схочеш. ¹²⁾ Кольб. Та будем сі. ¹³⁾ В моїм варіанті замість сих 6 рядків лиш два: Я ввзяли ся прубувати, Я взяв Турчин замагати. ¹⁴⁾ Кольб. Маріє, Марієчку. ¹⁵⁾ У Кольб. сего рядка нема, вате жовторено дальший два рази. ¹⁶⁾ Кольб. Марієчка як се.

- Плечима сі обернула.
 „За Йваном би бідувати,
 За Турчином панувати“.¹⁾
 Став сі Іван поправляти,
 45. Став Турчина замагати,
 Взяв сі Турчин покликати :
 „Ой Маряно, Маряночко,
 Поратуй мі пєс разочок,
 Бо ми буде загибочок!“²⁾
 50. Взяли ³⁾ Йвана, ізв'язали
 Тай до коня прив'язали.
 Ой сів Турчин на коника,
 Маріяна на другого,
 А Івана по при коня.⁴⁾
 55. Їдуть гору, їдуть ⁵⁾ другу,
 А на третій треба стати,
 Треба стати, почувати,
 Ворон коні попасати.⁶⁾
 „Ой Турчине, Турчиночку,
 60. Буду в тебе за служечку,
 Попусти ми білі руки,
 Най ни терплю тьжжі муки!“
 Ой Турчин сі не здогадав,
 Іванови ручки пускав.⁷⁾
 65. „Ой Турчине, Турчиночку,⁸⁾
 Ци видиш ти дібровочку?
 Край діброви є два дуби,
 На них сидя два голуби.⁹⁾
 Як би їх тут ай убити,
 70. Вечереньку зготовити?
 Ой Турчине, Турчиночку,
 Позволь міні лучка свого,
 Най я убю два голуби!¹⁰⁾
 Оден буде, пане, тобі,

¹⁾ Стец. сих 4 рядків нема. ²⁾ Сих 6 рядків є лише в варіанті з Воскресінець. ³⁾ Кольб., Воскр. Стец. Били. ⁴⁾ Кольб. і Стец. сих 3 рядків нема. ⁵⁾ Кольб. йодну. ⁶⁾ Кольб. замість сих двох рядків має лиш один: В третій стали, попасали; Стец. А на треті стали і там коня попасали. ⁷⁾ У моїм варіанті і в Стец. сих 6 рядків нема. ⁸⁾ Так у Кольб. і в Стец., в моїм вар. Ой Іване, Іваночку, немов би се говорить Маряна. ⁹⁾ Кольб. і Стец. дубочки... голубочки. ¹⁰⁾ Кольб. і Стец. замість сих 3 рядків мають два: Подай же ми, пане, лучки, Та най убю голубочки.

75. Другий буде пани твоїй,
Пани твоїй, жінці моїй¹⁾)
- Гей, Турчин сі не здогадав,
Іванови лучок подав.
Ой взяв Іван²⁾, та як змірив,
80. Турчинови в серце стрілив.
Маріяна як то вздріла,
Тай на ногах обімліла.³⁾
- „Ой Іване, Іваночку,
Най ті знесе сумлінечко,⁴⁾
85. Подаруй ми цес разочок,⁵⁾
Не роби ми⁶⁾ загибочок!
Буду других научати:
Треба вірнов мужу бути⁷⁾.
- „Зараз я ти подарую,
90. Най лиш лучок наладую“.
Іван лучком як ізмірив,
Маріяні в серце стрілив.⁸⁾
Заніс її на долину,
Поклав її при Турчину:
„Тут, невірна, будеш гнити,
96. А я буду в світі жити“.⁹⁾

Другий Кольбертів варіант коротший (44 рядки) та поплутаний. Він починаєть ся словами: Не міг Іван в світі жити. В рядках 5—6 упізнане звертаєть ся не до Івана, але до Маряни:

Ой Маряanko, Маряночко,
Покинь пити горілочку.

Нашим рядкам 17—19 відповідають у тім варіанті два ось які:

Орав, орав, Бога молит,
Маріянка не говорит —

по чім іде те, що у нас містить ся в рядках 26—37, у такій формі:

¹⁾ Стец. замісь сих трьох рядків має лиш два:

Оден буде тобі, пане, Другий буде твої пани.

²⁾ Так Кольб.; Стец. Іван лучком та як змірив; у мене: Ой я Іван як ізмірив. ³⁾ Кольб. Трохи в страху ни й-умліла. ⁴⁾ Кольб. Стец. сей рядок вас. ⁵⁾ Стец. Даруй мині годиночку; дальших трьох рядків нема. ⁶⁾ Кольб. Най не буде. ⁷⁾ Ті два рядки лиш у Кольб. ⁸⁾ Остатніх двох рядків у моім варіанті нема, та є в Кольб. і Стец. ⁹⁾ Сі 4 рядки є лише в вар. в Воскресінець.

Приїхали Турчанини:
„А, дзінь добрий, Іванне!
Голі, голі вже орати,
Маріянку збиткувати.
Маріянку до поязу,
А Івана до гайданків!“

І зараз оповідане перескакує на рядки, що відповідають нашим 42—58, у такій формі:

Вона їде у поязу,
А він біжить разом з кінями.

Потім знов оповідане перескакує на наші рядки 65—76:

Оттак каже Іваночко:
„Чи видиш ти, мій паночку,
Чи видиш ти два дубочки,
На них сиде голубочки.
Поєнч, пане, свого лучка,
Та най убію голубочка:
Оден тобі, другий мині,
Третій буде моїй жині“.
Як він змірив, як вістрілив,
Тай і пана в серце вцілив.

„А Іване, Іваночку,
Подаруй мені сес разочок,
Так будемо панувати
Тай будемо газдувати“.

„Я ти, шельмо, подарую,
Та най лучок наладу!“

А як лучок наладував,
Тай то і єї застрілив.

„Ти з Турчином будеш гнити,
А Іван буде в світі жити“.

У сім другім варіанті пісня вже значно попсована, майже половина тексту забула ся, мова занечищена польонізмами (поязд, дзіньдобрий, гайданки) вказує на вплив двірської служби, змінено й деякі побутові деталі: Турчин ідентифікуєть ся просто з „паном“, він не їде верхи, а в повозі, до якого й забирає Маряну, він зрештою виступає не як чужинець, а як якийсь близький сусіда, який знає, що Іван кривдить свою жінку.

Ся пісня мало розповсюджена, заховала ся лише на Поліссі, в вилах між Прутом і Черемошем. Вона вже очевидно забувається, може задля своєї довготи, задля мало вже зрозумілого змісту та незвичайної, старосьвіцької мелодії. Деякі подробиці змалюваного в ній побуту вказують на значну її старовину. Нема згадки про село, в яким жив Іван; навпаки зі змісту пісні виходить, що він живе зовсім не в селі, а десь немов на хуторі, на самоті, так що против Турчина він не може кликати до помочи нікого крім своєї жінки. Він з жінкою оре нивку, яку йому подобається, то значить, заорує вільну ще, необмежену землю. Він перед женьцякою очевидно жив не хліборобським, а вільним, бурлацьким чи козацьким життям, так що аж жінка мусить намовляти його, щоб проміняв коні на воли, віз на плуг, сідло на ярмо та канчук на истик, то значить, щоб із рицарського, козацького побуту перейшов на хліборобський. Додаймо ще, що Іван і Турчин оба стріляють з лука, що Маряна їде на коні, як і слід степовій козачці, і будемо мати досить виразні вказівки на часи XV—XVI віку, коли ті риси відповідали ще дійсності особливо в тих частинах нашого краю, що лежали на південь і на схід, ближше границь турецько-татарської влади.

Та маємо тут такі риси, що не відповідали ніколи нашої дійсності. Наша історія знає турецькі напади на південно-східну Галичину в XV і XVI в., знає татарські напади в XVI—XVIII в. Але все се були збройні напади більших, по воєнному зоріанізованих сил, з пожежами, різнею людий та забиранем значної частини людности, особливо жіноцтва та взагалі молодіжи у яєир. У нашій пісні однак бачимо зовсім не те. Про напад тут нема ніякої мови; Турчин приїздить до Івана як знайомий до знайомого, чи краще як пан до підданого. Він хоче купити у нього жінку, яка сподобалась йому, і тільки в такому разі, коли б Іван не хотів продати жінки, грозить бійкою. Таких відносин у нас ніколи не було; се відносини завойованого краю, де Турки пани і мають право поводити ся з християнами, як самим хочеть ся, а християни не мають ніякої правної оборони від їх утисків. Такі відносини — маємо на се величезну силу свідощів — були в XV—XVI віках у Сербії, в Болгарії, але не у нас. А в такому разі виходить, що основа сеї пісні не повстала на нашій ґрунті, а була занесена до нас із південно-славянських країв заможними співаками, про яких гостюване в нашій країні маємо немало писаних свідощів із XVI та XVII в. Сей догад потверджував

би наш висше висловлений погляд на час, коли була зложена ся пісня нашою мовою; щоб підперти його, досить буде оглянути варіанти анальоїчних сербських та болгарських пісень, що належать там до загальнолюблених і широко розповсюджених і заховали ся доси в значнім числі в устах народу.

Візьмім пару прикладів.

Твои двори, бане, оплѣнены,
Оплѣни и Туре Арнауце..
Деветъ мѣски той бѣло иманье,
И десето той жѣлты желтицы,
Одкрана Елена невѣста,
Твоя майтя, она заробена,
Мѣшко дете подъ конь ударено —

так починаєть ся одна болгарська пісня¹⁾. Се не війна, се проста, щоденна забавка Турчина-Арнаута! Він їде на такі лови безпечно, як у ліс на звіря. Марко Кралевиц в одній пісні їде за ділом і здибає Турчина (Динче Арнауце).

— Добра дорога, невідомий вояче! — каже Марко.

— Дай Бог добро, невідомий юначе! — відповідає Турчин.

Марко по хвилі надумавши ся питає Турчина:

— Куди їдеш на коні?

— Їду до Маркового двора.

— Чого їдеш до Маркового двора?

— Хочу спалити його двір і погубити його сім'ю²⁾.

Вкажемо ще сербську пісню про Старину Новака, чому він пішов у опришки (хаїдуке). „Був у Смедереві Єрина, згодив мене возити каміне і дерево на будову. Мучив ся я три роки тягаючи дерево й каміне, та він не дав мені гроша. Се би ще нічого, та він почав будувати собі палац із золоченими верхами і накинув податку на кожду хату по триста дукатів. Хто дав, той лишив ся, а я бідний чоловік не мав нічого, то взяв на плечі дэюбак, яким лупав каміне, і пішов у опришки. Дойшов я не зупиняючись аж на гору Романію, де здибав турецький весільний похід. Ніхто з гостей не чіпав мене, але коли я проходив поуз молодого, він замахнув ся канчуком і вдарив мене по плечех. Я попросив його імям божим: „Прошу тебе, Турчине

¹⁾ Див. Владиміръ Качановскій, Памятники болгарскаго народнаго творчества. С. Петербургъ 1882, стор. 504.

²⁾ В. Каченовскій, Памятники, стор. 292.

молодий, пусти мене в спокою, бачиш, що я чоловік бідний“. Але Турок почав ще дужше бити. Та як мене заболіло, я вхопив дзюбак із плеча і вдарив його по хребті. І так легенько я вдарив його, що він зараз же впав із коня. Тоді я прискочив до нього і вдарив його ще два чи три рази, забрав його гроші й оружжя, а при ньому лишив свій дзюбак, щоб мали Турки чим викопати йому могилу¹⁾.

Та маємо цілу ірону сербських і болгарських пісень, що безпосередно вяжуться з основною темою нашої пісні. Деякі з тих пісень оповідають про спільного героя Сербів і Болгар, Марка Кралеви́ча (убитий у битві „на Ровінах“ д. 10 жовтня 1394), інші приточують оповідане про жінку-зрадницю до Їруя Новаченка або до інших, менше голосних героїв національної боротьби з Турками. Маємо історичне свідчення, що справді жінка Марка Королевича, Єлена, зраджувала свого мужа з воєводою Бальшом II. Маркова жінка Єлена, дочка князя Радослава Хлапека, була широко відома своїм неморальним життям, і Марко нарешті прогнав її зі свого дому. Вона пішла до города Касторії, що був її віном, і передала той город Бальшови; відси почалися довгі бої Марка з Бальшом за Касторію, яка остаточно лишилася при Бальші, хоча й він по кількох місяцях прогнав Єлену від себе²⁾. Можливо, що сей факт став основою пізніших народніх пісень, які й украсили його різнородними чи то побутовими, чи міжнародними, книжними додатками. Найпростіші варіанти сих пісень такі, де не говориться ні про який сторонній напад, а драма відіграється в самій Марковій родині. Приїхав Марко із Солуня і привіз три солунські шаблі; Маркова сестра зустрічаючи його говорить: „Заховай собі ті три шаблі, бо твоя жінка любить иншого воляка“. Марко жадає від неї доказу, а вона каже: „Справ великий пир, запроси на нього всіх воєвод, лише не проси Дуку Санковича“. Марко так і зробив і його жінка дуже розсердилася; Марко питає її, чого вона сердита, а вона каже: „Чом ти не запросив Дуку Санковича?“ — „То запроси його сама“ — каже Марко. Справді жінка запросила Дуку, але Марко посадив його на кінці стола, — і знов жінка розсердилась. Тоді Марко переко-

¹⁾ Вук Стеф. Караџић, Српске народne пјесме, књига трећа. Београд 1894, стор. 2—3.

²⁾ Див. Constantin Jireček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876, стор. 331.

навши ся, що вона йому невірна, спалив її живцем¹⁾. В иньшій пісні, очевидно вже пізнійшій, Марко задовольняєть ся тим, що свою жінку, переконану в невірности, провчає канчуком, поки вона не попросила прощення і не закаяла ся на будуще любити когось иньшого крім свого мужа (Халан. *op. cit.* 65). Подібна пісня є і в Болгар, тільки що тут Марко від трьох прачок на річці дізнаєть ся, що його жінка любить иньшого; він справляє пир, запрошує й того воєводу, з яким любила ся його жінка, і при всіх гостях оббиває жінку рогожею намоченою в смолі і спалює її живцем²⁾.

Далеко ближші до нашої пісні ті варіанти болгарських та сербських пісень, де зрада жінки являєть ся, так сказати, хвилиною слабости в хвилі нападу та небезпечної боротьби її мужа. І тут героєм виступає Марко. В збірці „Hrvatske narodne pjesme u Istri i na kvarnerskih otocih“, виданій у Трієсті 1880 р. під ч. XXV, стор. 69—71 читаємо пісню: їхав Марко лісом-горою зі своєю жінкою Анджелією і попросив її, щоб заспівала пісню. Анджелія відповідає, що боїть ся співати, щоб не напав на них опришок Міят і не вбив Марка. Не скінчили вони своєї розмови, коли справді напав на них опришок і почав бороти ся з Марком. Бороли ся від ранку до півдня, у Марка виступила біла піна, а у Міята біла і кровава. Тоді Міят промовив до Анджелії: „Анджеліє, Маркова люба, поможи або мені, або своєму Маркови!“ Анджелія виняла ніж із за пояса у Марка і вдарила на нього, та перерізала лише очкур на його штанах. Штани впали йому на коліна. Але Марко каже опришкови: „Не бій ся, Міяте, ще сонце стоїть на своїм місці!“ Міят зирнув на сонце, а Марко повалив його на землю і відрізав йому голову. Бачучи се Маркова жінка сіла на Міятового коня і почала тікати в темний ліс. „Чекай, суко, — крикнув Марко, — не втечеш, а як утечеш сьогодні, то я догоню тебе завтра“. Він дігнав її і спалив живцем.

Подібне оповідане приложене до Марка маємо в збірці хорватських пісень Маряновича (ч. 6) та сербських Філіповича (ч. 22). В деяких варіантах жінка лишаєть ся вірною чоловікови і допомагає йому в боротьбі з ворогом; взятого вже в не-

¹⁾ Даница, 1863, стор. 126—127, цитую із праці проф. Халанського „Южно-славянскія сказанія о Кралевичъ Маркѣ“, гл. XIV, Русскій Филол. Вѣстникъ 1895, кн. 1—2.

²⁾ Братъя Миладиновци, Български народни пѣсни. Въ Загребѣ 1861, стор. 254, ч. 163.

волю і звязаного вона ніби то хоче вбити своєю рукою, бере у Турчина шаблю, та розтинає нею посторонки на його руках, чим і дає йому змогу побити Турків (Халан. ор. сіт. 598).

Та найблише до нашої пісні підходять ті сербські та болгарські варіанти, де героєм являється не Марко Королевич, а опришок (хаїдук) Іруйо Новаченко. В третім томі Вукової збірки сербських пісень під ч. 7 маємо ту пісню, одну з найкрасших перлин сербської народної творчості. В р. 1895 я подав переклад сеї пісні на нашу мову в „Житю і Слові“ т. III стор. 326—333 і тепер подаю з неї в перекладі лише ті місця, що оповідають про події аналогічні до тих, що малюють ся в нашій пісні. В сербській пісні Іруйо Новаченко — опришок, живе в лісі під шатром зі своєю жінкою Максимією і сином-хлопчиком Степаном.

Сів наметом Новаченко Іруйо
Між горами вище Дренополя;
Під наметом сів, вино спиває.
Син Степанчик вина доливає,
Максимія край намета шие,
Злотором шие по білому шовку.
Обізвав ся Іруйо Новаченко:
„Максиміє, моя жінко вірна,
Сторожи ти там перед наметом,
А я ляжу троха припочити“.

Максимія край намета шие,
Аж ось ідуть три Турки-вояки.
Обізветь ся Степанчик дитина:
„Ей, чи бачиш, Максиміє мамо,
Ось надходять три Турки вояки,
Піду зараз тата розбудити“.

Максимія не велить Степанови будити батька, а коли Степан таки хоче се зробити, вона бе його пастуком у лице і змушує мовчати. Турки витають ся з нею і питають, чия вона жінка. Довідавши ся, що вона жінка загально відомого опришка, вони говорять до неї:

„Ей ти пані, Груєва дружино,
Видай ти нам Іруя Новаченка!
У Іруя ти в чистім шовку ходиш,
У нас будеш по шовку ходити,

Будеш срібло й золото носити,
Будеш наша ти вельможна пані,
Будеш часто у гості ходити
Що п'ятниці з иньшими панями.

Максимія дає себе переконати турецьким намовам, сама вяже сонного Іруя і зав'язує кінець шнура до важкого стовпа. Тоді Турки натисли на нього, але Іруйо прокинувшись і піднявшись на собі трьох Турчинів і четверту жінку, і був би втік, але жаль йому стало сина. Турки в'яжуть його, садять Максимію на коня, а Іруя з сином ведуть по при коні. Степанко плаче:

„Милий тату, Ірує Новаченку,
Болять ноги у Степанка твого!
Я не можу по при коні бігти,
Турки 'д горі не дають спочити,
Канчуками б'ють помежи очі“.

Іруйо радить йому просити матір, щоб узяла його до себе на коня, але Максимія бє його нагаєм і кричить:

„Геть від мене, ти собаче племя!
Мала-б тебе на коня саджати,
Не була-б вас дала Туркам в руки“.

Доїхавши до Дренополя Турки розіп'яли два шатри, в однім поклали зв'язаного Іруя з сином, у другім Максимію, один лишився на сторожі, а два пішли до міста і сповістили пашу про свою добычу. Паша дав їм сто дукатів і велів другого дня представити до себе Іруя й його жінку. Туркам захотілося упити на радіощах медом; купуючи мід у шинкарки вони хвалять, що зловили Іруя; шинкарка, що була „в Бозі посестрою“ Іруєвою, досипає їм до меду сон-зілля. Попивши, Турки заснули в своїм шатрі разом з Максимією. Коли вони поснули, малий Степанко за радіою батька витяг у сонної матери ніж, перерізав шнура, яким був зв'язаний Іруйо, і сей повіїтинав Туркам голови, лишивши жінку нетикану. Вона прокинулася вранці і почула, що Іруйо в своїм шатрі співає; кинулася будити Турків, та побачивши, що вони без голов, догадала, що всеї правди. Знаючи, що від Іруя не може втекти, вона пішла сама до нього і каже:

„О мій мужу, Ірує Новаченку,
Мене бідну вчарували Турки“.

Відмовляє Новаченко Іруйо:
„Максиміє, ти зраднице клята,
То живії тебе вчарували,
А мертвії до мене прислали?“

Іруйо іде з жінкою і з сином на своє давнє місце і там питає жінку:

„Максиміє, ти зраднице клята,
Чи волиш ти свічкою світити,
Чи волиш ти шаблю цілувати?“
Відмовляє гарна Максимія:
„Ой мій мужу, Ірує Новаченку,
Не хочу я шаблі цілувати,
Твоя шабля кровю обкипіла.
Буду тобі свічкою світити,
Ні одної нічки спать не буду“.

Та Іруйо не так розумів свої слова: він поздирав із неї пишнє вбрання, обілляв її воском і смолою, посипав сіркою, обкрутив повісом і обілляв горілкою, вкопав по пояс у землю і запалив.

Пісню того самого змісту записано й між Болгарами. Тут Іруйо сидить на Юруш-планині, його жінка називається Ангелина, подібно як Маркова жінка в деяких болгарських піснях. Іруйо хоче заснути і дає жінці своє оружє, щоб вартувала. Ледво Іруйо заснув, надійшло 500 Турків і жінка сама кличе їх, щоб вязали Іруя. Турки боять ся Іруєвої сили, тоді вона сама вяже сонного. І тут Іруїв син плаче, іде до матери, та вона відпихає його:

„Назад, назад, юначко купело!“
И тьриала сабля, да го уби.

Турки стали при криниці, пороздягали ся й заснули, а син Іруїв, Міялат, украв від матери ніж, розрізав шнури на батькови, сей ухопив оружє, посік усіх 500 Турків і вбив також жінку, що кинула ся була тікати¹⁾).

Коли порівняти ті сербо-болгарські пісні з нашою та з тим, що говорять історичні свідощтва про дійсного Марка Королевича та його жінку, то побачимо, що у всіх піснях закінчене

¹⁾ В. Качановскій, Памятники болгарского нар. творчества, стор. 473—476.

не історичне, а придумане пізнійше. Марко не проганяє невірну жінку, а робить їй смерть більше або менше жорстоку — знак морального отупіння і збочення, яке виробило ся у болгарського та сербського народа мабуть аж пізнійше, під впливом турецького панованя. Чуте нашого народа не могло зрозуміти такої жорстокости; і тут Іван, що правда, карає смертю зрадливу жінку, але чинить се в хвилі великого зворушення, паний побідою над Турчином, а не з такою холодною жорстокістю, як Марко або Іруйо.

І в сербо-болгарських піснях і в нашій причина зради жінки та сама — охота до вживаня і панованя. Тільки що в болгарських піснях, де жінка все таки цариця і зраджує мужа, удільного царя, раз за для підрядного воеводи, то навіть задля розбійника, отже її поступок — поминувши її вроджену розпутність, якої пісні спеціально не підносять — менше для нас зрозумілий; у нашій пісні його мотивовано краще, хоч ще дальше від історії, соціальним контрастом: Турчин — пан, а Іван — бідний хлібороб.

За Йваном би бідувати,
За Турчином панувати.

Так само в нашій пісні сильно змягчено поступуванє Маріяни: вона не помагає Турчинови, тільки не хоче помогти Іванови. Складач пісні, коли мав перед собою сербські чи болгарські ориґінали, пропустив також усі згадки про сина Івана та Маряни, щоб не показувати її в надто чорнім сьвітлі. Зрештою можливо, що наша пісня була зложена на основі якогось старшого варіянта сербського чи болгарського, де про сина також не було мови. Маємо болгарську пісню (В. Качановскій, 366—368), де семейна драма Маркова представлена значно не так, як у цитованих піснях. Три королі визвали Марка на війну; він воював 9 літ, пройшла чутка, що він погіб на війні, і ось „юнак Бельо“ (відгук історичного противника Маркового Бальша) захапує Маркове добро, його жінку й осьмилітного сінка. Як раз справляють весіле, коли приходить Марко перебраний за черця і вбиває всю весільну дружину, а нарешті й самого Беля. І тут жінка Маркова змалювана не дуже симпатично; коли її синок хотів натягти Марків лук, вона „люто заклала його“; та про те про якесь її покаранє нема мови.

Спосіб, яким герой пісні видобуваєть ся з тяжкого положеня і доходить до того, що може помстити ся над своїми во-

рогами, також неоднаковий. У піснях про Іруя Новаченка його ратує хлопчик-син, який у сонної матери викрадає ніж і перерізує ним Іруєві пута. В нашій пісні сам Іван намовляє Турчина, щоб розв'язав його пута і дав йому лук, обіцяючи застрілити трьох голубів. І се в нашій пісні взято з південно-славянських пісень. І так у збірці В. Качановського під ч. 158 (стор. 359—365) маємо просторе оповіданє про те, як Марко завоював ся три роки, а за той час Янко в Косова напав на його двір і забрав собі його жінку.

Марко передягаєть ся черцем і йде до Косова до Янкового двора. Янко питаєть ся його, відки він має Маркового коня; чернець відповідає, що Марко вмираючи тому три роки лишив йому того коня. Почувши про Маркову смерть його бувша жінка починає плакати, та Янко за се бе її в лице, так що їй вибиває два зуби. Тоді Марко каже до Янка:

Тако'м Бога, Янко, млади Янко,
Я ми подай тая остра сабля,
Да понишам тая остра сабля,
Да понграм калугерско оро,
Да розговара Ерина госпожа,
Да не рони тия дробни сълзи,
Да не жали Марко, млади Марко.

Янко дає йому шаблю, чернець починає ніби танцювати „чернечий танець“, щоб забавити Ерину, і в тім відтинає Янкови голову, признаєть ся жінці, що він її муж і їде з нею до дому. І в иньшій пісні тої самої збірки (ч. 136, стор. 294—296) Марко полонений та зв'язаний Турками випрошуєть ся, щоб йому розв'язали руки, аби написав лист до матери, щоб не надіяла ся його, а тимчасом пише лист до товариша, передає його соколом, і товариш виручає його.

Та найцікавіший для нас той мотив, де Іван намовляє Турчина дати йому лук з тим, що він на далекім дубі застрілить два голуби, а одержавши лук убиває самого Турчина. Сього мотива не знаходимо в сербських ані болгарських піснях, та за те маємо його в старій і дуже розповсюдженій нашій пісні про Байду. Ми розберемо далі сю пісню, про яку зрештою маємо дуже гарні уваги в першім томі Антоновича і Драгоманова „Историч. пѣсни Малор. народа“ ст. 153—159, а тут завважимо лише, що власне той епізод, де Байда висячи на гаці просить у свого чури чи у яничарів лука і стріл, буцім то на

те, щоб убити пару голубів, і вбиває царя й царицю, не відповідає ані історичному характерови пісні, ані натуральности малюнка. Вчені видавці „Истор. пѣсенъ“ справедливо називають те Байдине стріляне чудесним і зачисляють його до казок. Та ми не помилимо ся, коли скажемо, що в нашій пісні про Івана і Маряну сей мотив обставлений далеко натуральнійше і виглядає як старший, первіснійший. Пісня про Байду повторяє його майже дословно, включаючи сюди й „поле і дубочки“, про що серед стамбульських мурів, де Байді доводилось висіти на гаці, не могло бути й мови. Я схилию ся до тої думки, що відповідний епізод пісні про Байду запозичений дословно власне з нашої пісні. Можливо, що з нашоїж пісні взяті й ті два рядки вложені в уста Байди, які не заховали ся в нашій пісні, але дуже добре надають ся до ситуації:

Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу.

Ті слова були-б зовсім натуральні в устах Івана, щоб наклонити Турчина до передання йому лука, щоб дав пробу своєї штуки.

А коли воно так, то ми мали би ще одно важне потвердження на ту думку, що отся пісня повстала у нас не пізнійше XVI в. Пісня про Байду в тій формі, в якій дійшла до нас, повстала не пізнійше кінця XVI в. і вже 1669 р. була відома краківському вченому Темберському, який латинською мовою переповів її зміст; про її популярність свідчить віднайдена мною вертепна драма з кінця XVII або початку XVIII в., де виставлений на сцені козак співає сю пісню. А в такім разі пісню про Івана і Маряну мусимо вмістити в XVI віці і зачислити її до найстарших пісенних пам'яток нашого народа, обік пісні про Штефана воеводу.

Ще одна увага на закінчене сеї розвідки. Проф. Халанський, що два рази вертав ся до сеї теми (Русскій Филологічeskій Вѣстникъ, т. XI, у статі „Увозъ Соломоновой жены и пѣсни о похищеніи жены Марка Королевича“ і том XXXIII тоїж часописи (1895 р.) в статі „Южнославянскія сказанія о Королевичѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого эпоса“, розд. XIV, стоїть на тім, що сербо-болгарські пісні про зраду Маркової та Іруєвої жінки та наша про Івана і Маряну (якої він зрештою не розбирає докладно), мають звязок з широким циклом легенд, приторочених до царя Соломона та велетня Китовраса, в західних верзіях переміненого на карла Морольфа або Маркольфа, а з них перенесеного й на иньші особи. Від-

гуки тих легенд стрічають ся і в наших апокрифічних повістях і в великоруських билінах і були спеціально оброблювані російськими вченими Пипінім та Веселовським, а також німецькими Бенфеєм і Лібрехтом. Та скільки мені здасть ся, ті легенди не мають нічого спільного з сербо-болгарськими піснями тай з нашою піснею про Івана і Маряну, що вирости не з чужого, міжнародного пня, а з місцевих побутових обставин. Тема жіночої зради і чоловічої пімсти за неї стара як сьвіт і обробляла ся та обробляєть ся доси в літературах усіх народів на тисячні лади, і без важної підстави не можна всі ті оброблення зводити до одного жерела. Зрештою до сеї Соломонівської легенди будемо мати нагоду ще вернути ся при публікації гарного її тексту, що заховав ся в однім рукописі в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові.

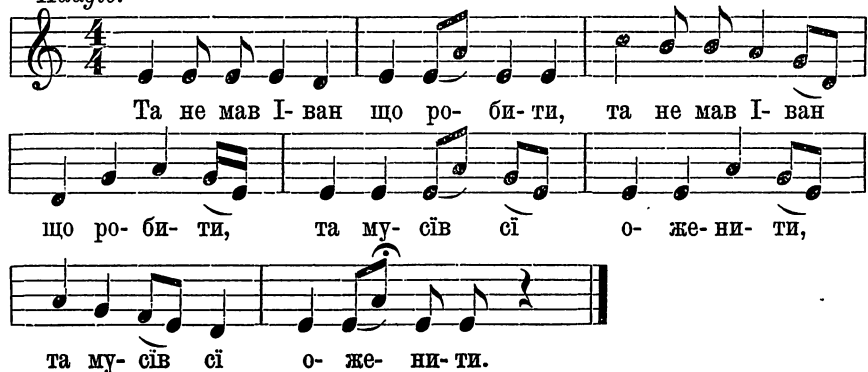
Ще кілька слів про мелодію нашої пісні. Кольберт у своїй збірці (Рокусіє II, стор. 18) подав мелодію тільки до одного чортовецького варіанта, яку репродукую ось тут.

Не міг І- ван в сві- ті жи-ти, не міг І-ван в сві-ті
жи-ти му- сів сі Іван о- же- ни-ти, му- сів сі Іван
о- же- ни- ти.

Для порівняння з сею мелодією подаю другу, переняту мною від Фр. Батовського. Про сю мелодію він казав, що її співають лише старі люди, дуже повільно, а молоді не люблять її, бо нудна, і співають сю пісню на нуту Довбуша або інших подібних пісень. За переписане сеї мелодії на ноти дякую панні Асі Шеховичівній.

Adagio.

Та не мав І- ван що ро- би-ти, та не мав І- ван
що ро- би-ти, та му- сів сі о- же- ни-ти,
та му- сів сі о- же- ни-ти.

III. Батько продає дочку Турчинови.

В зв'язку з піснею про Івана і Маряну подаємо й отсю, що походить мабуть із того самого часу, із XVI в., і була зложена так само як і попередня на тему взятую в Болгарії або в Сербії. Вже в пісні про Івана і Маряну ми бачили, що Турчин приїждячи до Івана, зразу хоче турецьким звичаєм купити у нього жінку, та коли Іван не пристав на се, починає боротися з ним. Тут бачимо батька, який за значну суму грошей продає дочку Турчинови. Ця пісня відома доси в трьох варіантах, із яких два були записані в станіславівському, а один у стрийському повіті. Сей остатній був друкований у збірці Головацького (т. II, стор. 587—588), два перші в виданні Антоновича і Драгоманова „Историческія пѣсни Малорусскаго народа“, т. I, стор. 302—306; там же була додана до неї увага М. Драгоманова (ст. 306—311). До сих варіантів можу додати ще три, а власне один записаний у р. 1890 д-кою Марією Гамораківною в Стецені снятинського пов. від Євдохи Осадчук, що була родом із Майдану, також станіславівського пов., другий із Орельця снятинського пов. записаний учителем Равлюком, і третій записаний мною 1880 р. в Коломиї від Кароля Батовського з Ценева коломийського пов. З тих варіантів пробую реконструувати повний текст пісні, значачи в нотах варіант Головацького буквою Г., перший станіславівський варіант, записаний пок. Мелітоном Бучинським (мабуть у Гринівцях) буквою Б., другий буквою В., третій, із Майдану, буквою М., орелецький буквою О., а ценівський буквою Ц.

Ой був газда ¹⁾ Андрієчко,

Та мав дочку ²⁾ Марієчку,

Продав її султанови ³⁾

За сім тисяч, шіліони. ⁴⁾

5. Ой не днинку, та не другу, ⁵⁾

А на треті спамітав си,

Прийшов домів, задумав си,

Та ляг собі в постілочку,

Звеззав шовком головочку. ⁶⁾

¹⁾ Г. батько, Б. чоловік, В. Ой був то брат. ²⁾ Б. доньку, В. сестру. ³⁾ Кладу се слово на здогад, Г. має: цісареві, в інших. вар. сего рядка нема. ⁴⁾ В. має тут: За сім тисяч продав її,

За волоки шовкові.

⁵⁾ О. Ой не Андрій ніч і днину. ⁶⁾ Замість сих 4 рядків Б. має лиш два: Ой приходит до домочку, Склонив долі головочку.

Натомісь В. має: А сам прийшов до домоньку

Тай загадав загадоньку:

10. „Ой то, донько, серце болит,
Чей воно си улагодит.
Подай води студеної
До тугочки великої“.

„Здойміт, татку, головочку! ¹⁾

15. Що то в поли ²⁾ за димове?
Ци воларі огонь кладут,
Ци вівчарі вівці женут,
Ци то Турки ³⁾ людий берут?“

„Не вівчарі вівці женут,

20. Не воларі огонь кладут,
Ані Турки ⁴⁾ людий берут.
Ой то в поли не димове,
Марійчині боярове.
Поганий цар в весілочком

25. Та до тебе, Марієчко“ ⁵⁾

„Ой ти татку Андрієчку,
Де мені ся ісховати?“

„Іди, синку, в Чорну гору,
Там мулярі мур мурують,

30. Вони тебе замурують“ ⁶⁾

„Ой ти татку Андрієньку,
Найміт собі служниченьку,
Найвірнішу ключниченьку,
Поставте її в тисовий стів,

35. Та най шис, хоть не зміє,
Най панує, хоть не знає“.

„Цить, Марійко, не лякай си,

„Котрий Турок перед веде, А вна шис, вишиває,
То той тобі милий буде“. В віконце се поглядає —
рядки взяті з покровної пісні про Романа й Олену, пор. Ант. і Драг.
I, 300. ¹⁾ Замість сих 5 рядків Б. і О. мають:

„Ох Маріє, Марієчко, З студеної бай кириці.
Іди в поле по водицю Прийшла вона до домочку:
Й у студеною кирицю“. „Ой татунку, татунечку і т. д.
Приносить вна бай водиці“

Мотив узятий також із пісні про Романа й Олену. ²⁾ Г. татку. ³⁾ Б. Чи
Татари. ⁴⁾ Б. Ні Татари. ⁵⁾ У Б. зам. сих 4 рядків читаємо:

„Ой то, синку, за тобов йдуть, Гей за сто миль, міліона,
Вом за сто миль тебе продав, Гей за сто миль за далеко“.

⁶⁾ Сих п'ять рядків маємо лише в Г.

Йди в комору та сховай си!
 Я за те тебе дам наймичку,
 40. Найвірніщую ключничку“.

Приїхали на подвіре,
 Подвіре си аж здригнуло,
 Всему миру дивно було.¹⁾

„Ой ти газдо Андрієчку,
 45. Віведи нам Марієчку!“
 Війшла, війшла-служниченька,
 Вклонила си із низенька.

„Не Марисин то ходонько,
 Не Марисин голосонько,
 50. Не Марисині походи,
 Лиш Марисині убори“.

„Ой ти газдо Андрієчку,
 Віведи нам Марієчку,
 Бо як кіньми я вдвигнемо,²⁾
 55. По кістці вас ³⁾ рознесемо,
 Марійку з собов возьмемо.
 Ой ти батьку Андрієчку,
 Ти то любив сумку брати,
 Люби ж за нас дочку дати“.

60. Як вівели під ворота,
 Вона краща бай від злота.⁴⁾
 „Ци ти, тату, гроший ни мав,
 Що ти мене Туркам продав?“

Ци ти, тату, волів ни мав,
 65. Що ти мене Туркам продав?
 Ци ти, тату, коров ни мав,
 Що ти мене Туркам продав?“⁵⁾

Усім людем дівкувала,
 Лиш татови не гадала.

¹⁾ Сї три рядки лише в О. ²⁾ М. Бо ми самі як підемо. ³⁾ Б. По-
 двіре ти. ⁴⁾ У Б. замість сих двох рядків читаємо:

Виводит він Марієчку, Марієчку як зоречку.

⁵⁾ В Б. сих 6 рядків нема; в В. замість них читаємо:

„Ай брате наш Андрієчку,
 Заслужив ти шибеницю.
 Любив єсь в нас гроші брати,
 Люби тепер сестру дати“.

70. „Тобі, мамко, подвінкую,
В коліна ті поцілую.¹⁾
Тай братови я дівнкую,
Лиш татови не дівнкую,
І в коліна не цілую.²⁾
75. Бо за сто миль мене продав,
Ой за сто миль, міліона,
І за сто миль за-далеко“.
Їдут днинку, їдут другу,
А на треті спочиває,³⁾
80. Марієчка промовляє:
„Ой Турчине, Турчиночку,
Привиділам⁴⁾ калинночку,
Була би нам паличечка“.
Та промовив Турчиночок:
85. „Ой маєш ти острій ножик,
Уріж собі, буде й мені“.
„Ой я собі не требую,
Обі тобі подарую.
Стій, калинко, не лякай си,
90. Ой я тебе ни рубаю,
Лиш під тобов умпраю“.
Рукавцем си вна накрила,
Ніж у серце забуртила.
Покривальце на грудочках,
95. А хусточка на головці,
Черевички на ноженьках.
Ой йде Турчин блукаючи,
Марієчки шукаючи.⁵⁾
Надлетіла зазулечка
100. Тай узяла щебетати:
„Ой Турчине, Турчиночку,
Нема-ж твої Марієчки!
Рукавцем си бай накрила,
Ніж у серце забуртила“.
105. Ой промовив Турчиночко:
„Волів єм си сам їстяти,
Ніж мав єм їй ноже дати!“

¹⁾ Так в О., у М. Ой махусі я дівнкую. ²⁾ Так в О. ³⁾ О. На треті си спамятала. ⁴⁾ Б. То я виджу. ⁵⁾ Сі два рядки лише в О.

- Надлетіла зазулечка
 Та до єї татунечка,
 110. А він у ню наміряє,
 Вна до нього промовляє:
 „Іди собі в монастири,
 Возьми собі попів штири;
 Іди в поле під калинку,
 115. Під калинков Марієчка!
 Най си Турок не збиткує,
 Ворон тіло не шматує“.

Варіант В., що робить Андрія братом, а не батьком проданої дівчини, найкоротший зі всіх і кінчить ся словами, зверненими до Турків:

Ідїт же ви і Дунайови,
 Д' найвишшому мулірови:
 Там мулірі мур мурують,
 Там вам її відмурують.

Виходило би з того, що Марійка таки не дала себе взяти Туркам, але невідомо, що стало ся з нею й з її братом. Що се за мур, який мурують мулярі чи то в Чорногорі, чи на Дунаю і в який мали замурувати Марію, також невідомо; можливо, що се значить монастир, у яким продана дівчина знайшла собі захист. Драгоманов у своїх увагах до нашої пісні догадуєть ся, що тут мова про замуроване дівчини живцем у мур, про яке також говорять ся в сербській пісні про муроване Скадра, в сербській, румунській і болгарській про майстра Маноле та його жінку, та мені здаєть ся, що наша пісня не вяжеть ся з тими південними, а коли й вяжеть ся, то дуже невиразно.

Вже Драгоманов в увазі доданій до варіантів сеї пісні завважив, що „українська дійсність ніколи не виявляла таких умов, серед яких мусіла повстати отся пісня“ (ор. cit. 306). Не маємо ніяких слідів, щоб у нас батьки продавали дочок Туркам, а натомість маємо багато слідів того, що Турки, а особливо Татари в своїх воєнних походах чи „загонах“ по нашім краю грабували силою жінок і дівчат і увозили з собою на схід. Натомість маємо багато слідів такого торгу людьми в Болгарії та Сербії, що довгі століття стогнали під турецьким ярмом. І так у збірці пісень братів Міладіновців маємо під ч. 137 пісню „Стоянъ, невѣста и Турче потураче“ (стор. 195—196), де Стоян

для уплати великої данини до турецького скарбу мусить продати свою молоду жінку:

А Стояне, господине,
Нїшто ти да не продаишъ,
Сжде мене продаи ме,
Да си платишъ тешки дефтеръ“.

В другій пісні тої самої збірки (стор. 196—198) дівчина Шенгюфа продає сама себе, щоб викупити брата з неволі. Сирота Кольо в иньшій пісні продає свою жінку зараз по шлюбі, щоб поплатити довги (стор. 198). Що не лише зміст, але й поетичні образи в нашої пісні взяті дословно з болгарських, бачимо прим. із початку пісні про напад голих дервішів на болгарське село (Міладін. 108), де читаємо:

Съ вдалека темни мѣгли,
Темни мѣгли и прахови?
Не са били темни мѣгли,
Ток били голи дервиши, —

що точно відповідає нашому стереотиповому: Ой що в полі за димове, хоч у нас той образ далі розмальований краще.

Не менше часто стрічаємо продаване Туркам і в сербських піснях; із великої Вукової збірки цитує Драгоманов пісню про сестру Івана, з якою хоче на силу женити ся турецький вояк, та вона не вважаючи на розказ брата топить ся (I, 535). В варіанті з Івана зроблено Богдана Лютицю. Та найвиразніший слід продажі дочки маємо в новім виданю Вукових праць, у томі III, стор. 4—11, де батько продає свого молодого сина Ірую Новаченка, перебраного за дівчину, і його купує Туркєня.

Особливу увагу звертає Драгоманов на пісню з тоїж Вукової збірки (I, 551) п. з. „Заручница Ерцєга Стјєпана“, де мати для зиску висватала свою дочку за Турка, але дочка не хоче йти за нього і коли бачить наближенє турецьких сватів, прикидає ся мертвою. Приїжджає Турчин, а довідавши ся, що його наречена нагло вмерла, робить усякі проби, щоб переконати ся, чи вона справді вмерла: лоскоче їй лице своєю бородою, пускає гадину на горло, і впевнивши ся, що вона нежива, забираєть ся геть; тоді дівчина встає й регочеть ся з Турка. І ся сербська пісня має в собі болгарські паралелі (Мілад., стор. 99—100, пісня п. з. Стефанъ и Дели Магдалена).

Від Сербів мотив пісні про дівчину запродану Туркам пе-

рейшов до Хорватів, Словінців і Чехів. В чеській збірці пісень, виданій Челяковским (Slovanske národní Písňe, 1827, t. III, пор. також Erben, Prostonárodní české písňe a říkadla, 1864, стор. 485—486) турецький князь сватасть ся за дочку одного чеського „землянина“ (дідича), але дівчина прикинула ся мертвою, Турчин приїздить на її похорон і складає багаті дарунки на її домовині. В другім чеськім варіанті, відомім також на Моравії, батько дівчини — ворстар на турецькій границі. Побачивши раз Каченку Турчин докучає її батькови листами, щоб йому віддав дочку, а нарешті нападає на дім з великим стрілянем, та Каченка лягає в труну і удає вмерлу. Турок велить її гарно вбрати і дзвонити по її душі, а сам засумований їде геть¹⁾.

Окрему групу пісень про дівчину запродану Турчинови творять моравські варіанти поміщені під ч. 147 під титулом „Za Turka provdана“ у збірці Ф. Сушіля²⁾. На Моравії ся пісня була в ту пору дуже популярна і Сушіль зібрав її з десятих варіантів, які поділив на чотири редакції. В першій редакції місяця події не названо. Пісня починаєть ся так:

Seděl jeden vězeň sedumdesát neděl,
A tak těžko seděl, až tam ošedívěl.
Sam sobě rozmlúval, kdo by ho vyjednal,
Že by mu dceru dal, svů dceru Barbaru,
Polovicu dvoru.

Почув се сторож і сповістив Турків;

Turci ne meškali, vězňa vyručali.
Přišel vězeň domů, sednul si ke stolu,
Svésil hlavu dolů.
„Což je vám tatičku, snad vas hlava boli?“
„Mia hlava neboli, ani život milý:
Slibil sem ta dati Turku pohanovi“.
„A ja bych zaň nešla, radši bych umřela“.

В иньшійм варіанті батько каже:

¹⁾ Čelakovský, Slovanske národní písňe III, 11; Stanko Vraz, Slovenske nar. pisne I, 50; Sušil, Moravské nár. písňe, стор. 124—125.

²⁾ Fr. Sušil, Moravské Národní písňe s napěvy. V Brně 1853—1860, стор. 144—148.

Barborko má milá, dy sem tě zaprodal
Turku škaredemu, pohanu čiremu.

Барварка визирає в поле і питає батька:

„Ptam se vás, tatičku, co to tam černé je?
Jeli bukovinka, anebo chvojinka?“
„Jsu naši přatele, ukrutna Turkyně“.

Турки заїжджають у двір і беруть дівчину з собою. Вона їде 15 день не говорячи ані слова, а потім просить ся у Турка, щоб позволив їй скочити з воза і напiti ся води. Турок радить їй напiti ся вина, але вона біжить до ріки, кидає в неї свій вінець і приговорює:

Plyň tý můj vinečku až k memu tatičku,
A pověz ty jim tam, že sem sa vydala
Bystremu Dunaju.

І кинула ся в воду. Турок на березі кричить і плаче, але не ратує, і вона тоне.

В другій редакції вже про поневоленє батька нема мови. Починаєть ся тим, що одна вдова мала 15 дочок, усі повіддавала замуж, лише лишила ся ще одна Верушка, по яку без ніякої причини приїхав Турок, хоч здаєть ся, по порозуміню з матірю. Приїхавши Турок витаєть ся з усіми домашніми і питає, де „моя Верушка, що не витає мене“? Йому говорять, що вона вмерла, але Турок не вірить, шукає скрізь у домі і віднаходить її в коморі. Її беруть у кариту; по дорозі вона прощаєть ся з ріднею, зупиняєть ся під дубом, ламає з нього гильки і кидає під колеса карити, а на питанє молодого, по що се чинить, відповідає:

A to na znameni, že tu Turci jeli.

Доїхавши до моря вона знов злізає з карити, аби напiti ся води в Дунаю, скаче в воду і топить ся. Один варіант сеї пісні додає:

A ten starý hejtman na druhe straně stál,
A zlatým poharem voděнку vyleval.

Третя редакція називає батька „Hodonský mýtný“, але не подає причини, чому він продав дочку Туркови. Він говорить їй:

Vyhledni, dceruško, vyhledni oknem ven,
Prachy-li to idú, nebo Turci jedú.

Дочка не ховаєть ся анї не вдає мертву, але на від'їздім говорить батькови:

Pěkně vám děkuji, můj tatičku milý
Za dobré chování, za zlé vydavání.

Вона так само як і в попередніх редакціях топить ся в Дунаю. В четвертій редакції батько звеь ся „Fraštacký mýt-ník“. Він невідомо за що сидить у тюрмі в Червонім Камені,

Živý sem ja, živý, a na polu shnilý,
Moje bílé tělo všecko očerňalo,
Moje bystré oči pískem zapadnuly.

Увільнити ся може лише даючи невідомо кому свою дочку. Вернувши до дому він журить ся тим і тут тільки на запити дочки відповідає: „Ale si ty dcerko Turkom zaprodana“. Дочка Катеринка хоче одурити Турків: „Máme dvě služebne, z tych jim jednu dáme“, але батько відповідає, що се годі зробити, бо Турки

Sklamati se nedaju, tebe oni znajú.

Катеринка визирає в вікна,

Či to dú mrakovy, či zore červene?

Один варіант сеї редакції не знає нічого про сцену розставання Катерини з рідним домом, але від разу переходить до катастрофи: Катерина позичає у турецького дружби ножа, щоб перекроїти два яблука, розрізати шнурівку, і пробиває ся тим ножем. Інший варіант штукує сцену розставання мотивом із весільної пісні: одні дружби кличуть молоду — ще прощаєть ся з батьком-матірью; другі дружби кличуть — ще прощаєть ся з братами і сестрами; треті дружби кличуть — ще напєть ся води в Дунаю, і тут вона топить ся.

Драгоманов звівши всі ті чесько-моравські варіанти до купи і вірно завваживши подібність, нераз аж дословну, моравських варіантів до нашої пісні про Андрієчка, висловив догадку, що та моравська пісня „заключаєть вь себѣ столько точекъ соприкосновения съ нашими пѣснями, что едвали не слѣдуетъ признать ее если не матерью, то ближайшей сестрою нашихъ пѣсень“ (Ант. і Драг. ор. cit. 308). А далі (ст. 311) автор ще виразнійше говорить, що „пѣсня обѣ Андрієчкѣ и Марієчкѣ ближе къ моравской“. Думка в основі вірна, та все таки

зібраний матеріал дає нам можливість розрізнити дві течії, що пливають у різних напрямках і сходять ся на чесько-моравським ґрунті. О скільки варіанти Челяковського та Ербена безпосередно навіязують до сербських та словінських, о стільки далекі вони від моравських розгляненого вище типу, до якого найближше притикають наші варіанти пісні про Андрієчка. Ні в яким разі не можна припускати, щоб наша пісня взята була з Морави, вже хоч би тому, що історичні основи моравських варіантів зовсім баламутні, коли натомісь у нашій пісні традиція турецьких нападів і малюнок побуту далеко живіший і вірніший історичній правді. Що моравські пісні (може через посередництво польських, нині забутих) пішли від нашої і взагалі з українських жерел, се не було б нічого дивного і ми будемо мати нагоду не раз іще вказувати такі переходи. Тут піднесемо лише, що спеціально в збірці Сушіля маємо численні натяки на українські традиції. І так у цитованій уже пісні дівчина Верушка, везена Турками, „choji lamala, pod košer chybala“, а на питання, по що се чинить, відповіла, що „to na znameni, že tu Turci jeli“. Драгоманов бачить у сих словах близькість до слів вар. Б. пісні про Андрієчка, хоч я такої близькості зовсім не бачу, бо там дівчинина удає лише, що хоче вирізати калиновий прут на паличку. Далеко живіше нагадують чеські вірші нашу думу про втеку трьох братів із Азова, де кінні брати тікаючи рубають тернові віти, кидаючи їх пішому на знак, куди вони тікали. Се зовсім натуральне і зрозуміле в степовій околиці, а зовсім незрозуміле в чесько-моравській пісні, де дівчина їде каритою битим гостинцем. Немов уривок із нашої пісні виглядає Сушільова пісня 149, поміщена зараз за варіантами пісень про дівчину віддану Туркови, де читаємо:

Sodijó synečka v Kyjově na právě,
Že zabil panenka na zelene travě,

а парубок звиняєть ся, що не вбив її, а був лише свідком, як вона сама вбила себе:

Vrazila nožeček do levýho bočka,
Z té rany vykvitla červená růžička,

зовсім так, як коли б був свідком самовбійства Марієчки. І ся пісенька, де вже забув ся звязок того самовбійства з запрода-
нем дівчини Турчинови, виходить тут як „київська“ історія,

безперечне свідощтво на те, що ся історія взята з українського, „київського“ жерела.

До варіантів сеї галицької пісні М. Драгоманов (ор. сіт. ст. 311) приторочив іще широко розповсюджену по Україні, відому також і в Галичині пісню про Лемерівну або, як вона називаєть ся в галицьких варіантах, Немирівну. На мою думку се зайве. Пісня про Лемерівну походить, судячи з її змісту, з далеко пізнійшого часу, не має в собі нічогоієїнько історичного і повстала зовсім незалежно від варіантів пісні про Андрієчка. Правда, її тема близька до теми галицької пісні: і тут дочка, віддана матір'ю за нелюбого їй чоловіка, втікає від нього і догнана робить собі смерть. Але по за тою схожістю змісту, зрештою загально-людського і тисячі разів оспівуваного в різних піснях, між обома ними нема нічого спільного: і мотивоване фактів і мальоване психології і сама форма віршова зовсім відмінні.

IV. Брат продає сестру Турчинови.

До того самого циклю старих пісень, ще в XVI в. занесених до нас сербо-болгарськими співаками та музиками і тут перетворених на підставі нашого народнього життя, належить також пісня про Романа й Оленочку, брата й сестру, і про те, як брат продає сестру Турчинови, а сестра, щоб уйти неволі, вбиває себе. Тема близька до теми пісні про Андрієчка й Марієчку, а про те виявляє значну відмінність у самім розвитку й обробленю річи. Пісня більше розширена від попередніх, нераз в устах співаків запозичувала уступи з пісні про Андрієчка і навпаки, передавала їй свої варіанти. Що до місцевости, то й вона захоувала ся переважно на Покутю і виявляє однакову форму й однакову техніку, якою зрештою визначають ся й дальші пісні сього циклю, як ось дуже популярна у нас пісня про покунку Турчином сестри бранки. Ті пісні ще не знають Татар, а згадують головно про Турків, усі мають собі паралелі в багатшій із сего погляду людській поезії Болгар і Сербів і що до своєї основи являють ся витвором більше болгаросербського, ніж українського ірунту.

В безпосереднім звязку з тими занесеними до нас із півдня піснями стоїть другий невеличкий цикль (теща в полоні у зятя, татарські напади на села, поділ бранців, ридання поло-

нянок, сторожа перед нападами в степах), пісні, де замість Турків виступають Татари. Ті пісні мають відносини вже зовсім близькі до тих, що переживав наш народ у XVI та XVII віках і повстали очевидно на наших ґрунті, хоч що до свого стилю й літературного оброблення держать ся зовсім старших вірців, занесених до нас від південних Славян.

Пісня про продажу сестри братом у турецьку неволю тепер мало вже розширена. Найстарший і найповніший її варіант був записаний ще в 30-их роках мин. віку і надрукований майже рівночасно в двох збірках: польській Жетоти Паулі (*Pieśni ludu ruskiego*, Lwów, 1839, t. I, стор. 173—177) і в Шашкевичевій Русалці Дністровій (Будин 1837, стор. 1—5). Оба ті перводруки сходять ся дословно, і се дає нам доказ, що вони оба вийшли з одних рук; припускаю, що пісню записав Іван Вагилевич і передав її копію чи сам, чи через Головацького польському збирачеві, що видав її в транскрипції на латинські букви. Сей варіант, скільки можна судити про захованим у ньому діалектовим особливостям, походить із тої самої околиці, що заховала нам розібрані доси пісні, із станіславівського або коломийського округу. Збирач, що записав її, чи може той, що редагував її до друку, поробив у її тексті деякі додатки, що вказують своїм укладом на новочасного поета-романтика, відмінного від стилю старого співака. Два иньші варіанти, невідомо де й ким записані, опублікував Головацький у своїй багатій збірці (Галицкія народныя пѣсни, т. I, стор. 37—42), де передруковано також варіант Жетоти Паулі та Русалки Дністрові знов з деякими відмінами супроти надрукованого там тексту. Ще один старий варіант, дословно схожий з третім варіантом Головацького, був надрукований ще 1836 р. в недоступній мені збірці Лукашевича „Малорусскія и Червонорусскія пѣсни и думы“, С. Петербургъ, ст. 111. Всі три варіанти передрукували Антонович і Драгоманов у першій томі „Историческихъ пѣсень Малорусскаго народа“ стор. 296—302. Пізнійше записаний варіант із Покутя надрукований у збірці Кольберта „Рокисіє“, II, стор. 31; ще чотири варіанти, один записаний у Краснопуці, бережанського пов. коло 1870 р. невідомим збирачем, другий записаний селянином Ол. Рошкою в Стецеві снітинського пов., третій записаний мною 1880 р. від Кароля Батовського з Ценева коломийського повіта і четвертий записаний учителем Равлюком в Орельці снітинського пов., містять ся в моїх рукописних збірках. Подаю тут пробу звідного тексту з усіх сих варіантів.

Ой поїхав Романонько
 До Сучави на ярмарок;
 За ним Турчин коня водит,
 Його Турчин барзо просит:¹⁾

5. „Ой Романе, Романоньку,
 Чи маєш ти родиноньку?“
 „Ой маю я родиноньку,
 Одну сестру Оленоньку“.

„Ой Романе, Романочку,
 10. Продай сестру Оленочку
 За коники воронії
 І за сідла золотії,
 За удила шовковії
 І за станлі (?) золотії.

15. Дам ти коня вороного,
 На другого срібла много“.²⁾

Прийшов Роман до домоньку,
 Склонив на стіл головоньку.

Тай гагає си думочку,

20. Ци продати Оленочку? ³⁾

¹⁾ Так у ценівським варіанті; у старших лише:

Там зустрітив його Турок.

²⁾ У передруці Голов. замість сих 6 рядків стоять отсі два:

Дам ти срібла не вагою,
 Дам ти злата не лічбою.

В варіанті краснопуцанським додано:

Тай за воли половії, За червоні незлічені,
 Що їм роги золотії, За таляри немірені.

В ценівським варіанті иньша форма:

Дам ти суму нелічену, Дам ти конь вороного
 Китаєчку незмірену, З під Турчина молодого.

³⁾ В Русалці Дністровій і у Жеготи Паулі додано тут 8 рядків, на мою думку зайвих і уложених самим збирачем. Ось вони:

Встав, зірвав ся, пійшов з шумом,
 Тільки вихор за ним свиснув,
 Дощ ударив з ясним громом,
 Роман з очей на вік згинув.
 Сестра бідна ся дивує,
 Пильно глядит кінця тому,
 Серце їй ся крає з жалю,
 Що Романа нема в дому.

Вийшла сестра Оленочка,
Питає ся вона його:
„Ой братчику Романчику,
Де ти того коня узав?“

25. „Мені Турчин подарував.
Дав ми коня вороного,
На другого злота много.
Ой сестричко Оленочко,
Вбирай біле убранечко

30. Та замітай подвіречко,
Та світлоньки повимітай
І в покоях позакаджай“.

„Ой братчику Романочку,
Тадже завтра не неділя,
35. Замітати ой подвіря“.

„Ой сестричко Оленочко,
Помий двори мостовії,
Застель столи кидровії,
Помий миски сріблянії
40. І ложечки золотії“.¹⁾

„Ой братчику Романочку,
Тадже завтра не Різдво“.

„Ой сестричко Оленочко,
І світлоньки повимащай,
45. Вікна красно повитирай!“

„Ой братчику Романочку,
Тадже завтра не Великдень“.

„Ой сестричко Оленочко,
Русу косу собі ізвий
50. Тай красенько заплітай ся,
Гостий завтра сподівай ся,
Бо вже я ті, сестро продав“.

„Та кому-с ні, брате, продав?“

¹⁾ У Кольберґа: Ой замітай подвіречко
І застилай застілечко
Тий убирай убранечко.

„Продав см ті Турчинови,
55. Великому кальвінови“. ¹⁾

Ой погляне вона в поле. ²⁾
„Ой братчику Романчику,
Що то в поли за димове?
Чи то вірли крильми бють ся,
60. Чи вівчарі турму ³⁾ гонят?“

„Так, сестричко Оленочко,
Вірли крильми землю збили.
Порохами скопотили“.

„Ой братчику Романочку,
65. Що то в поли за димове?
Чи то вірли крильми бють ся,
Чи вівчарі турму гонят?“

„Ой сестричко Оленочко,
Скажу тобі правду щирю:
70. Тото в поли не димове,
Нї то вірли крильми бють ся,
Нї вівчарі турми гонят,
Лиш то Турки й Татарове,
А всі твої боярове“.

75. А Олена як то вчула,
На слугу вірну крикнула:
„Ой кухарко, кухарочко,
Дай ми ножа остренького
До завоя тоненького“.

80. Тонкий завій укроїла,
Ніж у серце си встромила.

Ой надбіг брат Романонько:
„Ой сестричко Оленочко,
Щож ти собі ізробила?

85. На щож ти ся тай пробила?“

¹⁾ Сі три рядки лише в орелецькім варіанті. ²⁾ Год. замість сего рядка має два: А вона то все зробила

Тай на двір ся подивила.

⁴⁾ Рус. Дн. і Ж. П. мають „з турми“, але се зайве, бо турма значить череда овець.

Вона йому відповіла :
 „Лучше тутки погибати,
 Ніж з Турками пробувати“.

Приїжджають Турків много
 90. До Романа на подвіре.
 „Отвори нам Романочку,
 Ідем до тя я в гостину.
 Виведи нам, Романочку,
 Твою сестру Оленочку“.

95. Ой не вийшов Романонько,
 Вийшла тільки кухаронька.
 „Ой де той ваш Романонько?“
 Питают ся Турки її.

„Ой поїхав Романонько
 100. Тай до ліса по дрифоньки“.

„А деж тота його сестра,
 Його сестра Оленочка?“
 „Днесь завій собі кроїла,
 Ніж у серце ся встромила“.

105. Вбігли Турки до світлоньки,
 Вадріли тіло Оленоньки,
 Ой взяли го за реберці
 Тай кинули через дверці,
 Стали до него стріляти,

110. А потім в штуки рубати.
 Так стріляли, так рубали,
 Що аж калинові луги
 З великої дуже туги

114. Зачали ся розлягати.

Другий варіант Головацького, передрукований також у Ант. і Драг. стор. 300—301 являється контамінацією двох пісень : основа пісні про Романа й Олену штукована мотивами з пісні про Андрієчка.

Ой пив Роман у Сочаві
 Цілий тиждень із Турчином,
 Пропив же він Оленочку.
 Прийшов же він до домочку,
 5. Послав сестру по водицю

- В кидровую та криницю.
Пішла вона по водицю
В кидровую та криницю,
Та дивит ся в чисте поле.
10. В чистім полі туман кіптит,
Ци грім гримит, ци звін звенит?
Принесла вона водиці
З кидрової та криниці,
Та й узяла промовляти,
15. Свого брата тай питати:
„Ци то в полі туман кіптит,
Ци грім гримит, ци звін звенит?“
Він до неї промовляє
А сам тяжко їздиґає:
20. „Не туман то в полі кіптит,
Ні грім гримит, ні звін звенит,
Ай то твоє йде весіле“.
- Їде Турок з весіленьком,
Приїжджає в подвіренько,
25. Поковтує в ґранаточку.
„Вийди, вийди, Романочку,
Виведи ми Оленочку!“
Зийшов, вийшов Романочко,
Виводит му кухарочку.
30. „Ой брешеш ти, Романочку,
Не тва сестра Оленочка,
Лише єї одінячко“.
- Пійшов Роман до світлиці,
Веде сестру Оленочку.
35. Узяв Турчин меже себе,
А вна взяла промовляти:
„Ой Турчине, Турчиночку,
Дай ми ножа остренького,
Най я піїду в лужиночку,
40. Вирізати калиночку!“
Жде годину, жде другу,
Далі пішов по самую.
„Волів єм ся сам пробити,
44. Ніж мав єм ніж тобі дати“.

Маємо тут цікавий приклад переходу одної пісні в другу при помочи переносу поодиноких рядків із одної до другої. До початку пісні про Романа приточено з деякими відмінами кінець пісні про Андрієчка з пробою одурити Турчина кухаркою та з самовбійством під калиною. Третій варіант знов наближається до першого, перемінюючи троха початок:

На зеленім цариночку
Пили Турки горілочку;
Пили, пили, підпивали,
А Романа підмовляли.

І тут закінчене сходиться з закінченням першого варіанта: Оленочка вбиває себе в домі брата, перед приїздом Турків:

До світлиці хутко впала,
Меч вхопила, шию стяла.
„Ой Олено, сестро моя,
На щось ти ся уредила,
На щось собі шию стьбила?“

Сей варіант цікавий також тим, що декуди замість Турків згадує ся про Татар.

В порівнянню до розібраних доси пісень бачимо тут у-перве докладніше означене місце події: Роман, очевидно якийсь маючий, свободний чоловік, їде на ярмарок до Сочави. Сочава в XV і XVI в. була столицею волоських господарів під турецькою зверхністю; урядовим язиком, яким вела ся господарська канцелярія, був язик церковно-славянський, а розговорним у значній части руський, як ведять догадувати ся назви руських дворян, що стояли в службі господарів. Сочава була також важною стацією торговельних, купецьких караван, що йшли сюди з Польщі до Царгорода і назад, славна була також своїми ярмарками, де орієнтальні товари вимінювали ся за західні, або при нагоді також, як у нашій пісні, за живий товар — жінок і дівчат. Роман, багатий чоловік; в його домі їдять із срібної посуду, золотими ложками; де саме він живе, не сказано, та все таки десь недалеко Черемоша, на буковинським, а може й на „польським“ боці. В усякім разі Турки не важать ся забирати його сестру силою, а купують її за гроші, що свідчить швидше про давніший час, XV або XVI вік, ніж про пізніші часи завзятих війн між Турцією і Польщею XVII віку.

Варіант сеї пісні з Більського пов. села Хорощанки запи-

сав д. Андрієвський (Ант. і Драг. I, ст. 312). Про продаж сестри тут не говорить ся, та проте кажесть ся, що Турки йдуть по неї. Вона ховаєть ся, і замісь себе висилає кухарку, та Турки пізнають, що се не та дівчина, виломлюють девятеро дверей, знаходять її, садять у кариту і розстрілюють. Варіант очевидно з галицького оригіналу, вказує на те, що він декуди був детальніший від нашої реконструкції.

Вкажемо тут на паралельні пісні болгарські. В збірці Міладіновців під ч. 107 маємо пісню Будинска Рада. Турки і Греки облягають Будин, де сидить королева Рада; нарешті приходить Татар паша і розвалює брами та бере в неволю Раду з її братом і побратимом. Раду взяли,

Вжрваха ѝ бяло лице
Бяло лице съ бяла вжла,
Черни очи съ черна вжла,
Туриха ѝ во кочія,
Главиха ѝ кодждія,
Да кара Ради кочія.
Вжрваха мало и много,
Отдохна край море-то,
Моренки хоро играять.

Рада просить Турчина, щоб розвинув їй лице й очи, щоб могла подивити ся на танці. Турчин не хоче вволити її волю, та вона називає його братом і просить:

Я подай ми влашко ноже,
Да разрежа тая ябжлка,
Уста-та да си раскваса.

Турчин подає їй ніж і вона пробила своє серце (Милад. ч. 107, стор. 161—2). В иньшій пісні тої самої збірки (ч. 150, Яна и Гюро торговче) говорить ся ось що про продаж дівчини Яни:

Продавала съ хубава Яна,
Само за Яна деветъ хиляди,
За рамна става десетъ хиляди,
За бѣло лице одинадесетъ,
За бѣло гжрло до дванадесетъ,
За чжрни очи до тринадесетъ,
За тжнки вечи до четирнадесетъ,
За руса коса до петнадесетъ.

Та ось прийшли „клеті-не Власи, се Арбанаси“, себ то Турки, і вхопили її в неволю, з якої знов викрав її муж. Як бачимо, мотиви нашої пісні тут перенесені на дві різні пісні, значить, маємо пізні перерібки якогось давнішого мотива. Що мотив продання сестри братом належить до давніх болгарських мотивів, доказує нам те, що він, як і багато інших мотивів болгарської нар. епіки, вяжесть ся з особою Марка. Чи се Марко Кралевич, сего в пісні не кажесть ся виразно; сей Марко, про якого говорить пісня „Марко проклетъ отъ продадена си сестра“¹⁾, то паниця; його підпоюють „Немци друговерци“ і він у п'янім стані продає їм свою сестру Яну. Хоч Яна не хоче йти і мати не хоче дати дочки Німцям,

Зашто Немци от вера не са ѝ.

Силюа іа братъ ѝ Марко даде.

Німці ведуть Яну в поля і вона йдучи ридає. Та ось у ночі Марко будить ся з перешою і кличе до Яни, щоб подала йому води, та тут жати лає його і говорить, що він у п'янім стані продав сестру і Німці повели її в поле. Марко їде на здогін, побиває Німців, та тут же без причини вбиває й сестру, яка виираючи проклинає його:

Леле, браіно, зашто ме погуби!

Бок да пази от пиіани браіка,

Сал един е, ега и он не е!

Леле, мале, доди ме закопаі,

Закопаі ме и да ми поплачеш!

В доступних мені сербських та хорватських збірках пісень Вука, Маряновича, Курельца не знаходжу паралель до нашої пісні, та вона певно була й тут відома; у збірці словінських пісень зладжених ще в 1839 р. Е. Коритком, Львовянином, і виданих у Люблянї²⁾ маємо дві пісні, що їх можемо вважати відгуком болгаро-сербських пісень на нашу тему. Правда, тут Турчин не купує дівчину, але пориває її силою або підступом із рідної хати. Дівчина в першій варіанті (Dominikova Anzhika) тричі просить ся у Турчина, щоб пустив її до мамі, та Турчин тричі відмовляє їй, і тут

¹⁾ Сборникъ за народни умотворення, наука и книжнина, кн. XII, отд. II, стр. 67.

²⁾ Slovénске pésmi krajnskiga naróda. Prvi svèsik. W Lubljani 1839, стр. 124—129.

Anzhika pade, omedli,
Dusho pri ti prizh' pusti.

В другім варіанті Аленчіца, увезена Турком, кричить і кличе помочи, поки не почув її голос „іраф“, який кидається на коня, доганяє і вбиває Турка і увільнює дівчину.

У. Турчин купує сестру-полонянку.

Пісня про те, як Турчин на торзі купує собі дівчину-невольницю, в якій потім пізнає свою сестру, належить до дуже розширених не лише в Галичині, але також на сумежних частинах правобережної України та в Білорусі. Найстарший її варіант був надрукований у збірці Жетоти Паулі (т. I, стор. 168—169) і відси з деякими поправками, доконаними на підставі нових п'ятох записів, передрукований Головацьким (I, ст. 45—46), який надто в томі III, ст. 15—16 своєї збірки галицьких пісень подав іще один варіант тої пісні. Всі три ті варіанти передрукували Антонович і Драгоманов у своїм виданю історичних пісень укр. народа (т. I, ст. 275—278), додавши ще один галицький варіант записаний М. Бучинським у околиці Станіслава, один білоруський (властиво пінчучський) із збірки Зенкевича „Piosenki gminne ludu pińskiego“, Kowno 1851, ст. 194, і один записаний П. Чубінським чи Новіцким невідомо де, мабуть також на Волині або на Полісі. До тих варіантів можу додати ще 8, що містять ся в зібраних у мене записках пізнійших років, 60-их, 70-их та 80-их, із яких деякі не додають нічого нового до друкованих уже старших текстів, але деякі дають значні доповнення і цікаві відмінні. Беручи за основу реконструкції галицьких варіантів перший текст Головацького доповняю його рядками інших.

Ходит Турчин по риночку,
Купує си Вірмяночку,
Дає за ню срібло, злото,
Дає срібло немірене

5. А золото не важене.

Оден каже: „Давай много!“

Другий каже: „Не варт того“.

Ой взяв її по під пашки,

Повів її попід дашки;

10. Ой взяв її за рученьку,
Привів її до домоньку.
Ой каже їй: „Клади ватру!“
Ой каже їй: „Вари їсти“.
Вона варит, ревне плаче.
15. Ой тай сіли вечеряти,
Він їй каже лішко слати.
Вона не йде, ревне плаче.
Він їй каже: „Гаси світло!“
Вона гасит, ревне плаче.
20. Він їй каже: „Лягай спати!“
Спати не йде, ревне плаче.
Взяв він з нею розмовляти:
„Ой Марисю, Марисенько,
Яку маєш родиноньку?
25. Чи багато роду маєш,
Що в неволі погигаєш?“
„Ой мала я три братчики,
Оден пішов в Волощину,
Другий пішов в Московщину,
30. Третий пішов в Туреччину“.
„Чи ж би ти їх ще пізнала,
Свої братя ріднесенські?“
„Вже їх тепер не спізнаю,
Бо в неволі погибаю“.
35. „Добре-с, сестро, ізробила,
Що-с ми сі так ісповіла;
Ой добрий ти розум мала,
Що ти спати не лягала,
Що-м із тобов спати не йшов,
40. Що-м із тобов гріху не мав.
Іди, сестро, до комори,
Бери злота як половн!“
Який тепер світ настає,
Що брат сестри не пізнає!
45. Яка тепер годиначка,
Не пізнає родиночка.

В варіанті записанім д. Сосенком у Межибрідцях та в моїм записанім у Нагуевичах замість рядків 3—4 читаємо:

„Дає за ню сто червоних,
Сто червоних обложоних“.

У варіантах Жеґоти Паулі та Головацького Турчин не купує, а продає дівчину, а купує її „якийсь панок“; я вважаю старшою і вірнішою ту версію, яку подає варіант із Трійці, городенського пов., записаний Марією Гамораківною, із якого взято наші рядки 6—7. З тогож варіанта взяті й далші рядки 12—22, замість яких иньші варіанти мають згадку про гру в карти:

Ой тай сіли вечеряти,
По вечері в карти грати. (Гол.).

В варіанті записанім М. Павликом у Косові сказано:

Привів він і до домочку,
Дав їй гроші рахувати,
А сам пішов в карти грати.
Вона гроші врахувала,
Жалібненько заплакала.

В деяких варіантах вона лежить у ліжку і починає плакати;

Почув тото вірний слуга:
Ходи пане, пані плаче.

В варіанті д. Сосенка на питанє про рід, дівчина відповідає:

А я роду шляхоцкого
З Підкаменя Подольского;
Ой мала я два братчики:
Бден пішов на війноньку,
А другого Турки взяли.

В варіанті невідомо де й ким записанім дівчина на се питанє „панка“ відповідає:

Один братчик в місті паном,
Другий в войску капітаном,
За третого я не знаю,
Бо в неволи погибаю.

В варіанті записанім Миколою Батюком у Ясенці Сільній дівчина на питанє про рід відповідає так само, як і в иньших, але потім Турчин питає її:

„Як сі, мила, називаєш?“
„Ой я з міста міщаночка,
На прізвище Карбова дочка“.

А на се Турчин говорить :

„А я з міста міщанин,
На прізвище Карбів син.
І додає: Слава ж тобі, моцний Боже,
Що я з тобов спати не йшов,
Що я з тобов гріху не мав!
Ой ти сестро тутки будь,
А я іду в божу путь.“

Варіант Чубінського-Новіцького, невідомо де записаний, хоч змістом сходиться з галицькими, виявляє що до способу оброблення иньшу руку. Подаємо його тут в цілості :

Була собі вдова на Білій Русі
Брей море, брей!
Мала собі аж два сини,
А дочку третю, Ганну молодую.
Єдин пішов у дяченьки,
А другий у козаченьки,
А дочку орда заняла.
Ходить Сербин по базарі
Та торгує дівчиноньку;
Та купивши дівчиноньку
Схватив її за рученьку
Тай повів у кімнатоньку.
Сів собі на музику грати,
А її заставив постелю слати.
Не так вона стеле, як ревне плаче,
Не так він грає, як її питає:
„Чи ти роду та великого,
Чи ти батька багатого?“
„Ні я роду та великого,
Ні я батька та багатого:
Жила вдова на Білій Русі,
Мала собі аж два сини
Та дочку третю, мене молодую.
Єдин пійшов у дяченьки,
А другий пійшов у козаченьки,

Мене молодую орда заняла“.
 „Хвалить Бога, що ми розпитались,
 Гріха не набрались“.

Як бачимо, історичне тло тут більше затемнене, як у галицьких варіантах: Турчин перемінив ся в Сербина, який первісно був козаком чи дяком; інтернаціоналізація події на Білій Русі, та й вона занадто загальна. Зворот: „Сів собі музику грати“ видаєть ся мені старшим від того, що мають галицькі варіанти „пішов в карти грати“, хоча й тут не легко погодити деталі з собою. Зворот „сїв музику грати“ приставав би добре до „Сербина“ і був би ще одним свідомством про те, що наш народ заховав у піснї память про Сербів, мандрованих музикантів і співаків XVI в., але се не клеїть ся з постатю Турчина, який купує собі невольницю християнку.

Пісня записана в Пінщинї Зенкевичем, се лише слабкий і поплутаний відгук варіанта Чубінського.

Ходят дівки у три танки,
 Не так у три, як в чотири.
 Наєхали Татарове,
 Як великіє панове,
 Виялиж собі по дівонці,
 По дівонці по хорошой.

Як бачимо, понятє про татарські напади неясне: Татари приїзять у село як великі пани і беруть собі по одній дівчинї. Далі варіант ще більше затемнюєть ся:

Дай за руки побравши ся
 Сестра брата няла ся.

Про купованє нема мови. Потім він засїв у карти грати, а їй велїв постїль слати. Вона стелячи постїль плаче, а він питає її:

Одкуль дівка? — Із Кїйова.
 Чия дочка? — Андрїйова.
 Дякуй Богу, що спитав ся,
 Що з сестрою не звенчав ся.

І знов конаєть ся з початком, бо коли Татарин узяв дівчину з села, то вжеж міг знати, відки вона. Інтересна тут згадка початкових рядків: Ходят дівки у три танки, — згадка, що вказує нам на властиву батьківщину наших пісень

— не Пінщину ані Київщину, а Болгарію з її багатолюдним танцем званим „хоро“. Щоб зрозуміти його значіння, досить буде прочитати те, що про нього пишуть Міладіновці в передмові до своєї збірки народніх болгарських пісень.

„Висше сказали ми — читаємо там стор. V—VI — що майже всі пісні сеї збірки чули ми від жінок. Се, думаємо, мусять здивувати кожного, хто не знає ближше нашого народа; от тим то не від річи буде сказати дещо про наше народне „хоро“, те вчилище, де вдосконалюється наша народня поезія. В Струзі на всі поменші празники в кождім селі заводять „хоро“, а в великі празники, як Великдень, Юрія і т. и. всі дівчата вибирають ся на толоку поза селом і творять довге коло, якому перед веде танешниця, що затагає пісню. Половина кола помагає їй співати, а друга половина повторяє кождий рядок, аж дійдуть до кінця пісні. Тоді хороводниця або танешниця уступає місце иньшій дівчині, що найближша до неї, і вона починає водити хоро, а перша стає на кінці. Коли скінчить ся друга пісня, знов друга хороводка стає на кінець, а хороводкою робить ся та, що йшла за нею. І так за рядом усі дівчата роблять ся хороводками по кілька разів, коли хоро тягнеть ся довший час. Та звичайно танець по привичці водить та дівчина, що має гарний голос і вмів багато пісень. А танець відбуваєть ся під гру тайди або якого иньшого струменту, який потроха чергуєть ся зо співом. Такі народні „хора“ відбували ся і в иньших місцях, як ось у Охридї, Бітоді і т. и.; де здавна позаводили ся музики. В Струзі перед кількома роками в великі празники ходили довкола церкви, де водили три „хора“: одно з дівчат, друге з молодичь, а третє з парубків. В Кукуші на Великдень збирають ся в одно місце, де звикли гуляти дівчата, ділять ся на два або три хора, що потім здружують ся в одно дуже інтересне. Всі дівчата, двісті, триста або й більше, співають рівно, рівночасно і без помилок, а потім три ряди звільна обертають ся і на всій довготі рівночасно чути тупіт їх черевиків. Такі самі хора водять ся і в східній Болгарії, найкращі по великих селах. У Панагюрищі (по звісткам д. В. Чолакова) кождого празнику з чотирьох передмість складаєть ся одно хоро, що звичайно танцює при співі або при грі тайди. На годину перед заходом сонця дівчата розходять ся, і кождий гурток з кітлами і бубнами громадаєть ся на своїм передмістю, на привичній і для хора придатній площі, і тут знов заводять хоро, що триває з пів години. На спільне хоро збирають ся дівчата, коли

яку дівчину ведуть до шлюбу. Тих дівчат, що звичайно водять хоро і вміють багато пісень, буває по дві або по три в однім селі чи місті“.

Сліди того хорового співу лишили ся у нас хіба в тих веснянках, гагілках чи глаголойках, які водять дівчата на Великдень довкола церкви; таким загальним, національним звичаєм, як у Болгар і Сербів, що скуплює в собі весь скорб народньої поезії й історичної традиції, вони у нас мабуть не були ніколи, тим то й наші пісні, навіть епічні і козацькі, мають більше індивідуальної закраски, свободи розмірів і інтимности вислову. Не говорю, розуміється, про ті пісні турецького циклю, про які мова ось тут, бо вони і що до своєї форми і що до способу вислову, строго епічного, стоять зовсім на ґрунті сербо-болгарської „хорової“ творчости.

Що до нашої пісні про купівлю Турчином бранки, яка окажується його сестрою, то її мотив належить до дуже популярних і розширених по всій південній Славянщині. Найблизше до історичної дійсности, що служила жерелом тих пісень, підходить у збірці Міладіновців пісня 87 (ст. 124—126) п. в. Яничарь и Руса Драгана. З разу описується великий напад Турків і Маляр на придунайські землі:

Стари сечеха, млади робеха,
Млади девойки отборъ земаха,
Та ги правеха млади робини;
И млади момци отборъ земаха,
Та ги правеха се Яничере.
Де та минувать, села-та горять,
Хора-та робать, села та горять.
Преминале се бѣли-а Дунавъ,
Наредиха се край Етрополе,
Распространиха сини шаторе,
На равно поле делба делеха
Млади девойки и млади момци.

Одному дістають ся дві, другому три, а один яничар дістав русу Драгану.

Па љж заведи подъ бѣли чаджъръ.
Кога е било вечер-та кѣсно
Млади яничаръ на дворъ седеше,
Погледна долу, погледна горе:

Изъ черна земя синъ огньъ гори,
Изъ синьо небо кървавъ джжъ вали.

Яничар злякав ся і кличе Драгану та починає розпитувати:

Мори Драгано, моя робиньо,
Що ще та питає, право да кажишъ:
„Имашъ ли братецъ, имашъ ли сестра,
Имашъ ли баща, имашъ ли майка?“

Драгана відповідає, що має брата й сестру, а яничар питає далі, де її брат? Драгана відповідає, що перед 13 (в оригіналі мб. через помилку 30) роками вона втекла в Волощину, а брат був у болгарським війську, і від тоді його не бачила. Турчин питає її далі, чи пізнала би свого брата, а вона каже, що пізнала б його

По клета глава, по їдри гърди,

бо на голові має рубецъ від турецької шаблі, а в груди був ранений турецькою стрілою. Яничар відкрив груди з слідом рани і сказав жалісно:

Я стани, сестро, дома да идемъ,
Дома да идемъ, мама да видимъ.

Просте, ясне оповідане оперте на загально відомім історичнім факті — систематичного забирання Турками християнських хлопців і виховування з них яничар, найжорстокіших ворогів християнської людности. Ані сліду ніякої легенди, алегорії, моралізації; уступ про синій огонь на землі та кровавий дощ на небі, се не більше як фігуральний вислов на простий психологічний процес якогось неясного прочутя.

В другій пісні тої самої збірки (ч. 137, стор. 195—6) п. з. „Стоянъ, невѣста и Турче потуряче“ Стоян продає свою жінку за її власною порадою, щоб заплатити надзвичайно тяжку данину. Її купує Турок-потурнак, веде до дому і лягає спати. Та ось на вікні заспівав йому пташок:

„Ай ти Турче потуряче,
Арно сонъ те ударило,
Тебѣ не се угрешило,
Ке си чуло и видело,
Братъ и сестра даси ае'ѣтъ“.

Турчин жажнув ся, розпитує Стояниху про її брата, а вона оповідає, як її з братом захопили Турки, вбивши їх батька

й матір. Вона виросла в неволі, поки її не викупив Стоян, а тепер вона знов за данину дістала ся в неволю. Турчин питає її далі, чи пізнала-б вона свого брата? Вона відповідає:

Ай ти Турче, потураче!
 Да го видашъ, то го познамъ
 Отъ него'о десно рамо.
 Кога б'їше малечко'о,
 Майка ми го нашандила (назначила),
 Десно рамо кжрстъ ми иматъ.

Турчин обнажує своє праве рамя, і дійсно на ньому хрест. Він пізнає свою сестру, веде її назад до її мужа і дає йому ще більше гроший, як був заплатив за неї.

В третій пісні сеї збірки (ч. 139, стор. 198—199) п. з. Сиракъ Кольо и Кольовица сирота Кольо продає за довги свою наречену; не Турчин, а якийсь Кир Манолі купує її і хоче женити ся з нею, але знов пташок остерігає його, і молода жінка по знаку на носі пізнає в нїм свого брата. В четвертій пісні (ч. 146, ст. 227—230) п. з. Шайна робина и Марко, цитований Драгомановим (Ант. і Драг. I, 283) тема зовсім иньша, а з мотивів попередніх пісень лишило ся хіба те, що Шайна, чомусь то названа рабинею, хоч живе свобідно в горах і визначається ся страшенною силою в боротьбі з Турками, пізнає в Маркови свого брата по природних знаках на тілі і по таких же знаках дає йому пізнати себе. До сего циклю пісень вона зовсім не належить. Із сербських пісень Драгоманов цитує дві, одну п. з. Продата люба Богданова, де Богдан хоче за довги продати свою матір, але за радою сестри продає Турчинови свою жінку. Турчин веде її до спальні, але вона просить його показати руку, на якій віднаходить три чорні знаки, по яких пізнає в нїм свого брата, ще в дитинстві забраного Турками. Герцеговинський варіант (Вук Караджич, Пјесме из Херцеговине ст. 179) ще ближше підходить до української пісні: Турчин розмовляє з купленою бранкою:

„О Богу ти, робе драгокупе,
 Кога ли си соя (роду) и племене?
 Имадеш ли икога од рода?“
 „Ја не имам никога од рода,
 Већ једнога брата рођенога,
 Њега су ми заробили Турци“.

Свою увагу про наші пісні в виданю 1874 р. Драгоманов починає заявою, що сі пісні „принадлежать къ общеевропейскому кругу сказаній о кровосмѣшеніи“, і наводить цілий ряд середньовікових оповідань, пісень і т. и. про так звану Ойдіпову історію та її розгалуженя по всій Європі. Пізнійше, в спеціальній студії про сю історію (Славянські причинки до Едіпової історії див. т. IV збірного видання його фольклорних праць) Драгоманов покинув сю думку і не обняв своєю фундаментальною розвідкою сего пісенного циклю, справедливо вбачаючи, що кровосумішки тут хиба стілько, що до неї зовсім не доходить.

VI. Теща в полоні у зятя.

Пісня про тещу в полоні у зятя досить розширена в Галичині та сумежній з нею Волині. Варіанти її були друквані в збірці Вацлава з Олеська, *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, we Lwowie 1833*, стор. 513, відси передрукований у збірці Лукашевича „Малорусскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни“ 1836 р. стор. 116—117, в Русалці Дністровій 1837 р. ст. 5—7, у Жеґоти Павлі 1839 р., т. I, ст. 166—168, передрукований з деяким додатками у Головацького т. I, стор. 42—44. До сих галицьких варіантів, передрукованих у виданю Антоновича і Драгоманова, видавці додали ще варіант із збірки Чубінського і Новіцкого, що не попав у велику збірку пісень Чубінського (Труды этнограф. статистической экспедиції т. V). До сих варіантів можу додати ще три записані в Галичині, а власне один записаний учеником Апіяном у Вишніці 1872 р., другий записаний М. Павликом у Лодині стрийського пов. в р. 1876 і третій записаний учителем Равлюком у Старих Кутах, косівського пов. На підставі сих варіантів пробую реконструувати повний текст пісні.

Що сі в полі забіліло,
Ой чи гуси, чи лебеді?

Тепер гуси не літают,
А лебеді не плывають,

5. Татарове полон женут.

Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третій полон з діточками.

- Стали кошом під Яришом
10. Та взяли сї паювати.
Дістала сї сестра брату,
А дівчина парубкови,
А тещенька зятенькови.
Ой брат сестру на Русь пустив,
15. А зять тещу в полон займив.
Взяв він її по при конї,
По при конї на ременї.
Гей сам їде на конинї,
А тещенька по тернинї;
20. Терня ноги пробиває,
Кровця сліди заливає;
Чорний ворон залітає,
Тоту кровцю ізпиває.
А вна назад поглядає
25. Тай крівь сльози промовляє:
„Полеж моє широке,
Не моглам тя проглянути
Чорненькими оченьками,
Тепер єм ти проходила
30. Біленькими ноженьками!“
Привів її до Дугенї,
До пустої тай пустинї.
„Вийди, вийди, Татарочко,
Привів єм ти кузарочку,
35. Привів єм ти невільницю,
А до смерти ¹⁾ робітницю“.
„На що було суда вести?
Було тамою голов стяти“.
„Ой Турчине, Турчиночку,
40. Та не рубай головочку!
Завдай мені три роботи:
На оченька стадо пасти,
На рученьки кужіль прясти,
На ноженьки дитя колисати“.
45. Взяла її Татарочка,
Три роботи загадала:

¹⁾ Рус. Дн. Від Галича; Лукаш. Аж із Польщі.

Оченьками стадо пасти,
Рученьками кужіль прости,
Ноженьками дитя колисати.

Теща дитя колисала

50. І дитині приспівала :

„Люлю, люлю, Татарчатко!
По вітцєви Татарчатко,
По доненьці унучатко!
Бодай стадо виздыхало,

55. Як вно міні очі врвало !

Бодай кужіль спопелїла,
Як вона міні доїла !
Бодай дитя скаменїло,
Що вно спати не хотїло!“

60. Прислухав ся вірний слуга :

„Пане моя, Татарочко,
Як співає кухарочка :
Люлю, люлю, Татарчатко,
По вітцєви Татарчатко,

65. По матери унучатко !

Бодай стадо виздыхало,
Як вно міні очі врвало !
Бодай кужіль спопелїла,
Як вона міні доїла !

70. Бодай дитя скаменїло,
Що вно спати не хотїло!“

Ой побїгла Татарочка,
Бїгла боса, без пояса,
Та вдарила по личеньку

75. Свою рідну матїноньку ;
Та вдарила старі лиця,
Пішла кровця бай очима.
„На що, суко, дитя ласш
І внучкою називаш?“

80. „Ой ти доню моя, доню,
Не тїлькож ты годувала,
По личеньку не вбивала“.

„Мамкож моя старенькая,
По чїм жєсь я іспїзнала,

85. Щось я донечков назвала ?“

„В неділю-сь барвінок жала,
Мезіль-пальчик вірізала,
Потому-м тя і впізнала“.¹⁾

„Чи много літ тому буде?“

90. „Ой двацять літ тому буде,
Ой двацять літ і чотири,
Коли орди наступили,
Твого тата зарубали,
Тебе, синку, собі взяли“.

95. „Мамко моя старенькая,
Все те правда вірненькая.
Скидай з себе тії лати,
Візьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати“.

100. „Ліпші мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати;
Я не хочу панувати,
Піду в свій край бідувати“.

„Татаринне, поганине,

105. Впрягай копії ворошії,
Вези мамку в її краї!
Доста мене молодії,

108. Не ще мамки старенької“.

Варіанти Лукашевича, Русалки Дністрової та вижницький починають ся рядками взятими з иншої пісні:

Чому куря не пісте?
Чому люде не чуєте?
Турки село грабували,
Громадами людей гнали.

В вижницькім варіанті остатній рядок:

Біду челядь геть забрили,
А як вийшли на могилу,
Зачали ся паювати.

В варіанті Русалки Дністрової:

Ой вийду я на могилу,
Подивлю ся у долину:

¹⁾ Рус. Дн. і Лукаш. мають замість сих рядків:
Як тя баба в купіль клала,
На груди ти іскра впала,

Їдуть Турки з Татарами,
І людьми ся поділяють.

В варіанті Головацького наші рядки 26—30 покладені на початку пісні, хоча се очевидно наріканє тещі-полонянки в пору, як її Татарин провадив полем.

Варіант Чубінського-Новіцького (Ант. і Драг. I, 287) починаєть ся рядками:

Ой по горах огні горять,
По долинах дими курять,
Ой там Турки полон ділять.

Інтересні в тім варіанті рядки про те, що „достала ся сестра брату“, та „брат сестру на Русь пустив“. М. Драгоманов подає тут форму „на Рось“, та очевидно треба читати „на Русь“, боже брат не пускав її на ріку, не топив її, а пустив „на Русь“, як іще й доси говорять у Буковині та в Угорській Русі, коли хто йде до Галичини. На основі тих рядків Драгоманов догадуєть ся, що й отся пісня мала зразу щось спільного з піснями про кровосумішку: в ній були паралельні два оповідання, одно про те, як брат купив (або полонив) сестру, порівн. пісню розібрану мною вище під ч. 5, а друге отсе про тещу. За сим промовляє аналогія болгарської пісні, про яку скажемо зараз, і в якій Татарин і Татарка — брат і сестра, а невільницею їх (купленою) робить ся їх мати, яка й пізнає їх як свої діти. Та рядки варіанта Чубінського натякають не на таку тему, а на таку, як у нашій пісні ч. 5, де брат здобувши сестру в неволю, зараз же й пізнав її і пустив на волю.

Вижницький варіант зберіг нам назву міста, в якому жив Татарин. Се місто Дугеня або Тягинь, інакше Бендери, де було гніздо татарської орди, що найбільше давала ся в тямку власне східному пограничю галицької Русі та Подністровю. І ся назва, в старій румунській формі може вважати ся вказівкою на старий спомин про дійсні примусові мандрівки наших людей у степові околиці Бендер.

Поза тими споминами фактичних обставин життя нашого народа основа пісні взята нашими співаками так само, як і попередні, від Болгар і Сербів. У збірці братів Міладиновців під ч. 110 (ст. 164—165) маємо пісню „Братъ и сестра“, де оповідаєть ся, що колись був полон у краю, Янкулу, молодого хлопця, забрали до східного краю, відки сонце сходить, а дівчину Янку, його сестру, взяли до західного краю. Обое пови-

ростали; Янкула задумав женити ся і не можучи собі знайти дівчини до вподоби поїхав у західний край, натрафив на Янку і оженив ся з нею не знаючи, що се його сестра. Вони живуть із собою.

Стояла деветъ месеци,
Постигнала мѣшко дете,
Дете како люта змѣя,
Никако сѣ не опжлвить (васпокоїть)
Ни сѣ леляне, ни сѣ джржене.

Янка говорить чоловікови, щоб ішов на базар і купив невільницю, яка б колисала дитину.—Янкула пішов і купив стару невільницю, яку й засадили за колиску.

Сѣ нога лелять робинчица,
Сѣ нога лелять, сѣ уста пеять:
„Нани, нани, мое мнуче,
Мнуче отъ сина, отъ керка“.

Янка чула сю пісню, здивувала ся, то дождавши ся господаря до хати оповідає йому, що співала невольниця. Янкула велить старій заспівати ще раз те, що співала над колискою, і вона повторяє пісню. Янка питає її:

„А егиди, робинчице,
Защо таква песма пеяшъ?
Кжд сме наше братъ и сестра?“

Стара оповідає їм історію їх полону, вони пізнають у ній свою матір і питають її, що їм тепер робити? Вона дає їм таку раду:

Зейте си оstri секири,
Наберете суви джрва,
Запалите силенъ огалъ,
Та глава пресечете му
И труп-отъ изгорите му“.
Така му сторіє нему,
А Янкула, мило брате
Оста'и своя невеста
И ѣж стори мила сестра.

Дуже близька до варіанта Чубінського великоруська пісня, надрукована вперше в збірці Сахарова „Сказанія русскаго народа“, 1841, кн. III, 263—264.

По горамъ, горамъ по высокімъ,
По раздольцямъ по широкімъ

Тутъ огни горять негасимые,
Злы Татарове тутъ полонъ дѣлять.
Доставала ся теща зятю въ плѣнъ,
Онъ отвезъ ее къ молодой женѣ.
„Ахъ и вотъ тебѣ, молода жена,
Полоняночка, съ Руси русская.
Ты заставъ её три дѣла дѣлать:
Что и первое, то дитя качать,
А другое то тонкій кушель пряхъ,
Что и третее, то цыплятъ пасти“.

„Ты баю, баю, мое дитятко,
Ты по батюшкѣ злой Татарченкохъ,
Ты по матушкѣ милъ внученочекъ.
Вѣдь твоя то мать мнѣ родная дочь;
Семи лѣтъ она во полонъ взята,
На правой рукѣ нѣтъ мизинчика.
Ты баю, баю, мое дитятко“.

Какъ услышала тутъ Татарочка,
Она кинулась, она бросилась
На бѣлы руки къ своей матушкѣ.

„Ахъ родимая моя матушка,
Выбирай себѣ коня лучшаго,
Мы бѣжимъ съ тобой на святую Русь,
На святую Русь, нашу родину“.

Інші великоруські варіанти вказує М. Драгоманов у збірках Шейна (Русскія нар. пѣсни, Москва 1870, ч. I, ст. 10), Якушкіна (Нар. русск. пѣсни ст. 186, ч. 81 і 82) та Костомарова (Памятники старинной русской литературы I, 17). Усі вони в основі схожі з варіантом Сахарова і розходять ся лише в закінченню: в однім варіанті мати лишасть ся при доньці, в другім вона не хоче скинути свій невільницький одяг (тут, розумієть ся, „шубу староношенную“), а надягти панський (шубу соболину), а в третім дочка сама виправляє матір у рідну країну.

Також до Поляків зайшла наша пісня, доказом її текст, що найже вповні відповідає руському текстови Вацлава з Одеська, Русалки Дністрової та Лукашевича і який визначаєть ся українськими в мові:

Czemu kury nie piejecie,
Czemu ludzie nie czujecie ?

Turki siolo zrabowały,
Gromadami ludzi gnaly.

Далі йде уступ, якого в наших варіантах нема, та який і не вяжеться з темою пісні, хоч певно належить також до круга споминів про татарські напади:

Uciekł jeden na koniu,
Leci, leci po błoniu,
A krwią ślady zalewa,
A sam z bolu omdlewa,
Czarna wrona kracze,
Krew ciepłą popija,
A staruszka płacze.¹⁾

Далі в тексті прогалина, безпосередно йде промова Турчина до жінки:

Słuchaj pani Turczynowa,
Przywiodłem ci robotnicę,
Aże z Polski służebnicę.

Далі дословно за нашими варіантами загадано невольницькі роботи, в скороченій формі подається її пісня над колискою:

„Lulu, lulu, Tatarczątko,
A moje wnuczątko“.
A Turkini z krzesła wstała
I staruszki się pytała:
„Po czymżeś mię ty poznała?“
„Jakieś się ongi kąpała,
Na rękę znamię dojrzałam“.

Що однак наша пісня таки найблизша що до свого складу до болгарських та сербських, на це вказав уже Жерота Паулі, зазначивши в своїй увазі до тексту цієї пісні початок одної сербської, майже дословно схожий з нашою:

Што се бели у гори зеленой?
Аль су снієзи, аль су лабутове?
Да су снієзи, већ би отопњали,
Лабутове већ би полетјели.
Ни су снієзи, ни су лабутове,
Него шатор аге Асан-аге.

(Далі буде).

¹⁾ Див. К. Wójcicki, Pieśni ludu polskiego, t. I, str. 12; Z. Głóger, Starodawne dumy i pieśni, Warszawa 1879, str. 49—50.

По катастрофі 1708 р.

Конфіскація земель у мазепинців.

Написав Олександр Грушевський.

Перша звістка про отверте прилучення Мазепи до короля Карла XII зробила в Петербурзі великий пополах: всього можна було-б очікувати, тільки не сього. Справді, були деякі сумніви що до вірності української людности: се вже була давня традиція московських дипломатів — українська „шатость“, а останніми часами сам гетьман Мазепа, підкреслюючи свою особисту „вѣрную службу“, добре вмів підтримувати та роздувати потрібні йому підозріння¹⁾. Можна було і вважати настрій України непевним, але тільки в границях дрібної опозиції. Запорожці напр., хоч і не були ще „злые богомерзкіе измѣнники бунтовщики и разрушители покою въ Малороссійскомъ краю“²⁾, всеж таки викликали деякі підозріння. Але ніхто не міг би уявити собі „зради“ в таких великих розмірах. Через те і сама

¹⁾ Цікавий приклад див. у Бантиша-Каменского Источники II, с. 44. З одного боку — „народъ Малороссійской (найпаче Запорожцы...) вольной, и глухой и непостоянной, и незнающей ихъ польскаго поведения, и нерассудной своего злаго упадку и вѣчной отчаяны своей утраты“ — легко пристане до Поляків, а з другого боку навіть „въ самыхъ ево ближнихъ гетманскихъ людехъ самой истинной и искренной вѣрности и сердечнаго желанія въ подданствѣ къ Царскому Величеству... вѣтъ“. Який контраст з власними його гетьмана щирими почуттями та непохитною вірністю!

²⁾ Баятышъ-Каменскій, Источники II, с. 227.

подія була великою і на перший вигляд неймовірною новинкою.

З часом стали виникати подробиці. Можна вже було представити собі деталі цих подій. Але всеж таки багато лишалося ще загадкового. Передовсім стояло питання, о скільки було глибоким та серйозним се все. Чи була се лише невеличка купка старшини коло самого Мазепи, захоплена „неймовірною та фантастичною мрією“ про відбудовання самостійної України, що порішила шукати для цього помочи у шведського короля? Чи симпатії до цього плану ішли більш глибоко в народ, туди де були вже байдужні до давніх традицій самостійного державного життя, але всеж таки співчували знесенню московської кормиги та московських порядків? На се питання не було відповіді й через те уряд вагається, як йому поводитись: коли се тільки невеличка купка, то досить буде самої „жесточи“, щоб цілком знищити ці мрії та змагання. Колиж симпатії ці більш глибокі і зміцняє їх загальне незадоволення обставинами українського життя під московською кормигою, то самих репресій буде за мало, окрім „жесточи“ треба ужити ще і „ласки“, підобритись до людности чи дійсними полекшами чи обіцянками таких полекш. І дійсно легко помітити таке вагання в поступованню петербурського уряду та і в способах його, ужитих супроти української людности. З одного боку хоче він вирвати з коренем усяку опозицію та суворими карами перелякати суспільство, а з другого боку привабити се суспільство полекшами та обіцянками. Ці два завдання уряду легко простежити в розпорядженнях та маніфестах цього часу. Але се не тільки дві сторони того самого з гори укладеного плану, — ні, се вагання між двома поглядами, двома програмами уложення відносин до України. І руйнуючи Батурин, або переводячи численні кари на підозрілих, царський уряд разом з тим, у відповідь на проклямації Карла XII до української людности, сам звертаєть ся до народа з заявами¹⁾, де розясняє дійсне становище України і окрім того обіцяє фінансові полеккости.

¹⁾ Бантышъ-Каменскій, Источники II, с. 215—221 (тут чудова фраза — „ниже пенезя въ казну свою со всего малороссійского народа никогда не брали и не требовали...“). Вказівки що до цього маніфеста Петра I див. Судієнко, Матеріали II, с. 109, 112, 115 (листя Голловкина до Скоропадського 1709 р.). Пор. також *ibid.* с. 182 („предлестныя письма изъѣнника Орлика“ 1711 р.).

Але виконуючи першу частину своєї програми — кару винним, уряд стрівся з несподіваною трудністю. Не було захоплено паперів, які-б кидали світло на конспірацію, поясняли-б зв'язки між окремими членами або давали реєстр конспіраторів. Не маючи таких вказівок, царський уряд не міг перевести її кари в відповідній повноті, не міг бути певним, що дійсно всі головні діячі захоплені та понесли кару. Через те уряд не міг почувати себе заспокоєним і бажаючи знати все, був дуже драгливий на кожний натяк на „Мазепину измѣну“, хоч полтавський успіх над Шведами і стер трошки перше, дуже гостре вражіння. Всеж таки і після Полтави досить було дрібного натяка на зв'язки з Мазепою чи з Мазепинцями, щоб оживали старі підозріння: знов починалися слідства й кари. З якою живою цікавістю стежать за побутом Мазепинців в Європі, Турції та Криму, за їх сумною блуканиною по дворах та міністрах, з якою докладністю повідомляють про се російські агенти і резиденти свій уряд! І на далі лишають ся погрозою Запорожці — багато праці прикладають до того, щоб зірвати їх зносини з народом. Память про Мазепу ще жива і не дає спати.

Не давало се спокою і суспільности. Припадковий характер кар, брак переконання, що тільки дійсно винні мають бути покарані, се нагнало велику паніку на всі верстви суспільства. Не знали, чого властиво боятись, та бояли ся всього, коли бачили, як гинули люди цілком невинні, тільки помилкою притягнені під слідство. Якесь необережне слово, дрібний натяк, припадкове підозріння про зв'язки з Мазепою та Мазепинцями, навіть дальше спорідненне — все се могло повести до нового слідства, і суспільність жила під важкою погрозою доноса чи помилки¹⁾. Навіть сам гетьман Скоропадський почував себе непевно супроти сих доносів та інсинуацій, мусів виправдуватись і радіти, коли його вельможні приятелі з висших російських урядових сфер заспокоювали його запевненням в царськім довірю: „какъ прежде сего я писалъ, такъ и нынѣ подтверждаю, что царское Величество, Всемилостивѣйшій нашъ Государь, на

¹⁾ В такі неспокійні часи доносів, дуже часто безпідставні, зі злоби, се звичайна сумна проява тодішнього українського життя. Див. напр. Судієнка Матеріали II с. 164 (виявилось пізнійше, що донос безпідставний — Матеріали Военно-Учебн. Архива I, с. 762), 167, 168, 172, 213. Матеріали В.-Уч. Арх. I с. 788.

Вашу вѣрность есть надеженъ и безосновательнымъ никакимъ доносамъ повѣрено не будетъ“ (Головкін)¹⁾.

Суспільство жило в важкім пригніченню. Одиноким виходом з цього була б амнестія, виголошена принаймні в певних границях, для менш винних, виключаючи деяких більш важних та впливових Мазепинців. Але цього не було²⁾. Хоч полтавський успіх затер трохи перші вражіння і правительство висловлювало ся часом так, що „которые смятенія въ то время въ Украинѣ и были, и его царское Величество послѣ счастливой Полтавской баталіи изволилъ все то милостиво презрѣть и предать забвенію“³⁾, але в-сьому не було нічого певного. Тримали ся цього погляду лише коли було се потрібно, пробачали в поодиноких випадках, коли треба було вплинути „ласкою“, але всеж таки грізна тінь „Мазепиной измѣны“ лишала ся й на далі. Коли в справі доноса на Івана Забілу Скоропадський завважив Дм. Голіцину, що „всякому Малороссійскаго народа вини подѣ часть измѣны превратныя и иные поступки прощены и измѣнниками называть не велѣно“⁴⁾, то на се Дм. Голіцин відповів: „о такомъ Царскаго Величества указѣ, что измѣнникамъ вини прощены, я не извѣстѣн“. І він не помиляв ся, бо як брати діло юридично, то амнестії не було дано. Суспільство і далі жило під острахом заслання та конфіскації земель.

Поруч з карою на смерть для більш винних, та заслання для менш винних, конфіскація земель була широко уживаною карою в сім процесі Мазепинців, і переведено було її в дуже численних випадках. Як тільки виявили ся перші подробиці

¹⁾ Судієнко, Матеріали II, с. 303, 167 (і Матеріали Военно-Учеби. Арх. 585), 219, 266.

²⁾ Занотуємо, що в однім випадку Скоропадський думав висловити протест — хоч і не дуже сильний — супроти арешту Зеленського, що се „противное давнымъ и нынѣ вновь учиненнымъ правамъ войсковымъ необыкновенное“, але на се Дм. Голіцин відповідав, що „всегда я, какъ прежде сего, такъ и нынѣ, данныя отъ Царскаго Величества Малороссійскому народу привилегіи о правахъ и вольностяхъ имѣю въ всякомъ охраненіи и возмущеніи никому ни въ чемъ отъ меня и отъ посланныхъ моихъ не бывало и нынѣ нѣтъ, кромѣ настоящаго въ монаршескихъ дѣлахъ управленія“ (Судієнко, Матеріали, II, с. 18, 1710 р.).

³⁾ Судієнко, Матеріали II, с. 220 (1713 р.).

⁴⁾ Судієнко *ibid.* 89 (здасть ся, Скоропадський мав на увазі указ Петра I, 1710 р. — не робити утисків Українцям та не докоряти їх за Мазепу — див. Бантишъ-Каменскій, Источники II, с. 263.

справи Мазепи, як тільки почалися арешти підозрілих, зараз же почалися і конфіскації земель.

Почалося з конфіскації у тих, що отверто перейшли на бік шведського короля й прилучилися до нього. Це була перша серія конфіскації. Далі, трохи згодом, почалися конфіскації земель у їх прихильників та підозрілих. І як з початку не було реєстра винних, а перебували вони з кожним новим слідством, так само конфіскації не обмежилися лише первими роками, а тягнулися й далі, на дальші роки.

Загальна назва для цих конфіскованих земель була „измѣнничьи маестности“. Частіше всього згадувалося про маестности Мазепи за Герцика, цих двох більш відомих та популярних діячів „Мазепиною измѣною“. Наперед укладеного плану, що робити з цими конфіскованими землями, „измѣнничьими маестностями“, не було. На разі ставали вони державною власністю, але дуже скоро виникла для приватних осіб принадна можливість ними покористуватися, повернути у власність, і ці землі Мазепи та інших, так само як і скарби, стали предметом бажань та заходів для багатих¹⁾. Дуже зрозуміло, що повернути ці землі у власність легше всього було більш впливовим діячам сучасної політики. Дійсно, оден з перших смачних куснів дістався Меншикову. Далі потягнулися за подарунками й інші. Деякі звертали ся просто до Петра І, певні, що їм не буде в тім відмовлено; при тім заздалегідь вибирали собі на місці найбільші та цінніші маестности й прохали власне їх. Інші, що не мали таких безпосередніх зносин з Україною та через те не могли знати, де що лежить, не могли орієнтувати ся, — ті в загальї прохали у царя маестностей на Україні, а які властиво, се підшептував хтось інший з тих, що знали місцеві обставини, або мусів їм вибрати гетьман. Через те деякі просто звертали ся до гетьмана, здаючи ся вповні на його вибір, певні, що гетьман не захоче в такій дрібниці придбати собі ще ворога і не посьміє ся „мимо лучшаго худаго опредѣлить“²⁾. Дійсно становище гетьмана було так непевне, що він мусів ко-

¹⁾ Скарби Мазепи і Мазепинців розшукувано дуже старанно і довго вони не давали спокою ріжним цікавим — див. нпр. Судієнко, Матеріали, II, 92 (р. 1717 — о сыску Мазепинаго скарбу) та „Доклады и приговоры Сената“ V, 1, с. 702, або Судієнко о. с. 81 (вещи измѣнника Орлика).

²⁾ Судієнко, Матеріали, II, 344.

ритись і там, де почував себе правим, та не відважався йти супроти всемогучих діячів сього смутного часу.

Перший крок в сій напрямі Меншикова заохотив і інших. Ось напр. Б. Шереметев пишучи Скоропадському, ніби припадково згадує: „при томъ, нехотя Вашего Сіятельства милостовать, но показываетъ случай мнѣ прошеніе мое Вашему Сіятельству объявить, что въ недавнемъ времени, чрезъ высокую милость Его Царскаго Величества, по своимъ заслугамъ и чрезъ Ваше склонное благодѣяніе, Его свѣтлость князь Меншиковъ и сіятельнѣйшіе господа графъ Головкинъ и князь Долгоруковъ и господинъ Шафировъ въ Украинѣ маестности себѣ получили. Того ради тотъ прикладъ и меня къ сему прошенію склонилъ, дабы чрезъ Ваши обыкновенныя ко мнѣ склонности онаго лишину не быть: понеже Ваше Сіятельство самъ можетъ свидѣлемъ быть, что въ прошедшихъ конвентурахъ военныхъ не малыя мои трудности ко услугамъ Его Царскаго Величества въ Малороссійскихъ городѣхъ были показаны, и партикулярне — особливо Вашей персонѣ — служилъ и впредъ общаюсь во всякихъ моихъ услугахъ“¹⁾. На запитаннє гетьмана, Шереметев відповідає, що вповні покладаєть ся на гетьмана, на його щирість — „на Вашу усерднѣйшую волю и разсужденіе предаю“; що вибере для нього гетьман, він прийме „съ достоинѣйшимъ моимъ почтеніємъ и благодареніємъ“, певний, що гетьман „по такой своей склонной милости, мимо лучшаго худаго“ не визначить.

І в тодішніх обставинах України Б. Шереметев дійсно міг бути певним що до вибору маєстностей. Чемні вирази в листі Шереметева — се тільки фрази, не більше, се легко зрозуміти з давнішого його поступовання. Гетьман призначив йому два села, Ольшанку і Єршовку, але Шереметев просить ще щось додати — „по всей ко мнѣ высокой и склонной милости, дабы къ тымъ даннымъ дву сельцамъ приказали еще по возможности въ награжденіе придать, которые есть въ Кіевскомъ полку или въ другихъ“. Кілька днів пізнійше Шереметев вже знає, що йому прохати — „мѣстечко Баклань съ принадлежащими къ нему“. При тім він висловляє певність, що гетьману се „учинити безъ всякой трудности возможно: понеже какъ сими чи-слами увидѣлъ таковъ примѣръ или образъ, что свободно сіе

¹⁾ Ibid. 342. Нові сі власники маєстностей на Україні згадані і в иньшій листі Б. Шереметева — ibid. с. 386.

учинити, ежели соизволите“. Але гетьман на се висловив якесь незадоволення, і Шереметев висловлює свій жаль, що гетьман не так його зрозумів, згоджується взяти на доповнення тих двох сіл ще третє село Змирянку, хоч всеж таки не може здержати ся, щоб не попрохати — „ещежъ, буде возможно (и не въ малую противность), который къ тому селу былъ хуторъ, дабы не раздѣлять“¹⁾. Так ширился і зростав у російських діячів апетит на українські маєтності.

За сими добрими прикладами й иньші почули охоту спробувати, чи не можна якось покористуватись і собі. Висловлюючи ся так гостро супроти Мазепи та його прихильників, уряд немов брав на себе моральний обов'язок полагодити та відплатити за надужиття бувшого гетьмана. Таким чином з'явилося багато людей, що мовляв за свою непохитну ширість до царя і його царського уряду мусіли цілком безвинно терпіти утиски та страждання від злого гетьмана. Було тут не без справедливих скарг і прохань, але було також багато цілком безпідставних. На разі важко було се все перевірити, скільки було тут правди. Ось, напр. прохання полтавського „жителя“ Петра Яковлева, що його посилав з доносом на Мазепу Кочубей, а гетьман, дізнавшись про се, „приказалъ домъ его разграбить и разорить“. За се Яковлев просить тепер в нагороду „измѣнника Герчика дворовое въ Полтавѣ мѣсто Краснокутское“, млин та ще сіножать. Таким чином, дочекавши ся слушного часу, Яковлев сам приглянув собі сі кавалки з спадщини нещасливого Мазепинця. Але гетьман відповів, що се вже віддано иньшим, і Яковлеву приходить ся прохати „дать что въ награжденіе въ другихъ какихъ мѣстахъ изъ измѣнничьихъ же грунтовъ“²⁾.

І ще для приклада — скарги Боровського та Коротенка на гетьмана Мазепу, що він повідбирав та пограбив їх маєтки. Меньшіков уступаючи си за Боровським, підкреслює: „понеже оные съ начала Мазепиною измѣны и во время Батуринской атаки держались при насъ во всей вѣрности непоколебимо и многія службы показали“, тому він — Меньшіков думає, що треба-б вдовольнити їх прохання³⁾.

¹⁾ Судієнко, Матеріали, II, 341, 344, 362, 365, 386, пор. *ibid.* с. 344 (просить ся „мельницу, которая отъ Воронежа въ милѣ на рѣкѣ Шосткѣ и при оной о панскомъ дворѣ и рошѣ, понеже она въ владѣніи была Антона Гамалѣя) та с. 207 (посередничество Головкина).

²⁾ Судієнко, Матеріали II, 147. Матеріали Военно-Учебн. Арх. 726.

³⁾ Судієнко о. с. 276. Матеріали Военно-Учебн. Архива 690.

Користним став тепер і донос. Богатьом се було принадно — захопити якийсь гарний кусень з маєтків обвинувачених. Заздалегідь можна було таким чином вибрати собі щось в нагороду за послугу чи то з земель, чи то з маєтку. Так оден з таких донощиків, доносячи на Мазепинця сотника, заздалегідь просить собі в нагороду його сотничий уряд та окрім того — щоб йому було „волно тѣмъ владѣть, что онъ отъ того бывшаго сотника забралъ“. Про се прохання повідомляє гетьмана Меншиков, і потверджує при тім, що донос був справедливий („явно доказалъ“)¹⁾.

Се все були людє, що так або инакше звязані були з „Мазепиною измѣною“ — чи вони помагали уряду її приголомшити і винищити, чи колись ранійш терпіли від Мазепи за свою непохитну вірність, чи взагалі під час вагань та сумнівів лишили ся на боці царського уряду. Але виникає далі гадка, що українські маєтності могли б бути взагалі фондом для нагород і в иньших випадках. Дійсно се було б дуже вигідно роздавати маєтності деє на стороні, без жадних турбот та клопоту. Таким чином переходить до царського уряду фактичне розпорядження сими землями та маєтностями і роздача їх ріжним потрібним людям, не вважаючи, чи стояли вони в якім небудь звязку з українськими справами останніх років, і сам Петро I, не питаючись гетьмана, на прохання про ті або иньші землі, призначає їх, а гетьмана лише сповіщають, щоб він дав на сі маєтності універсал. Було так, наприклад, з Рагузінским, що від царя отримав грамоту на маєтності на Україні, і гетьману прийшлось тільки прийняти се до відомости та після сієї царської грамоти „немедленно ему отдать и оныя въ своей протекції имѣть“, як висловляєть ся Меншиков²⁾.

Сей континент охочих на українські маєтності значно поширив ся, коли прийнята була і друга мета для такого роздавання українських земель. Поруч економічної вигоди такого роздавання сих земель, замість грошових нагород, ненаручних для бідного на гроші державного скарбу Петровських часів, поруч політичної мети — покарати винних та зміцнити нагородами щирість прихильних, висуваєть ся ще иньша мета —

¹⁾ Матеріали Военно-Учебн. Архива с. 567.

²⁾ Матеріали Военно-Учебн. Архива с. 582, Судієнко о. с. 418, пор. про Галагана Судієнко о. с. 56 і Матеріали Военно-Учебн. Архива с. 761 (прохання додати ще).

ввести між українську шляхту російський елемент, щоб тим зменшити суцільність та солідарність української місцевої шляхти, яку все ще вважати не свободною від „Мазепина духа“. Се були дві паралельні дороги — ввести певних людей в українську місцеву адміністрацію та ввести серед українську землеволодільну шляхту певну кількість російських урядників і иньших прихильних людей. Зв'язані з царським урядом економічними вигодами, вони тим певнішими слугами му-сіли здавати ся керманічам тодішньої російської політики: се російське землеволодінне серед українського мало бути на за-всіди підпорою царського уряду в його близьких чи дальній-ших цілях.

Але щоб виповнити сей плян, треба було більшого земель-ного фонду, ніж були сї перші „измѣнничьи маестности“. Треба було при нагоді вийти з вузьких границь сих перших конфі-скат. Так воно фактично і сталось. Ось уже в 1710 р. після указу Петра I з загальним порученням — „изъ измѣнническихъ деревень удовольствовать“, кн. Дм. Іоліцин визначає до-кладнійше — „изъ измѣнническихъ деревень Макѣвку и Ко-пачевъ“. Потім виявили ся сумніви, чи дійсно то „измѣнничьи маестности“ — „а ежели тѣ деревни не измѣнничьи, о томъ изволь ко мнѣ писать, а въ описи въ измѣнничьихъ деревняхъ тѣхъ деревень не явилось“¹⁾. Але пізнійше на такі сумніви не звертали уваги, і бажані землі любісенько собі йшли мов „из-мѣнничьи маестности“.

Коли таким чином правительство відійшло від поперед-нього розуміння конфіскації, і вона з політичної міри покарання за дійсну участь в Мазепинській справі або щирі до неї сим-патії — стала ся приводом до заведення російського землево-лодіння та зміцнення російського елементу і російських впли-вів серед української шляхти — роздавання українських земель стало ще ширішим, а подекуди і безсистемним. Хто мав ласку у керманічів та діячів російської політики, міг з певністю чи-слити на той або иньший кусень, заздалегідь на місці обраний та облюбований. Але залишивши давний погляд — розда-вати лише землі конфісковані у Мазепинців та роздавати людям так або иньше зв'язаним з подіями останніх років, не можна було потягнути певну ріжницю — кому-ж треба і кому не треба давати. Коли Петро I призначив поставити монумент на

¹⁾ Судієнко, Матеріали 156.

спомин про славу полтавську побіду та збудувати монастир на туж ціль — і те і друге на доходи від конфіскованих маєтностей¹⁾, то чомуж би м. Стефану рязанському і муромському не попрохати, щоб йому дали до ново збудованої ним церкви в Ніжині „дворовую землю Дмитрія Максимовича, который сосланъ къ городу Архангельскому, да егожъ мельницу“. І дійсно Петро І сповнив проханнє митрополита²⁾.

Треба зазначити, що царський уряд заховав на далі для України систему раніових маєтків. Таким чином з сього земельного фонду отримували вищі урядники певні наділи землі, як додатки до платні. Але раніше сей раніовий земельний фонд залежав від гетьмана, тепер він залежав від царського уряду. Дійсно, вводячи цілком поза гетьманом нових людей в українську адміністрацію, даючи на Україні захист і притулок ріжним прибудам, Петро І наділяв їх і маєтками. Візьмемо кілька прикладів. Ґоловкін звертає увагу гетьмана, що „комендантъ глуховскій и бригадиръ кн. Гагаринъ, живучи въ Глуховѣ со всѣмъ домою на иждивеніе свое, какъ я слышалъ, великіе убытки имѣетъ, того рады изволитъ ваша вельможность... опредѣлитъ ему для его иждивенія какое село изъ измѣнничьихъ маєтностей или другихъ какихъ селъ, по своему разсмотрѣнію, дабы онъ не понесъ такъ великихъ себѣ убытковъ въ своемъ пропитаніи“. Уряд глуховського коменданта та сам кн. Гагарін були цілком чужі для Гетьманщини, але Ґоловкін вважає цілком зрозумілим, що гетьман мусить дати кн. Гагаріну якийсь маєток, і дійсно Ґоловкін не помилився³⁾.

А ось дещо про емігрантів з Турції — Славян та Волохів. Приїхав в 1711 р. волошський боярин Савін Бан і скаржився, що всі його маєтки у Волощині побрав собі мазепинець Горленко. З огляду на се Петро І наказав дати тому Савіну Бану на Україні 50—100 дворів в маєтностях тогож Горленка. Ґоловкін сповіщає про се гетьмана для виконання царського указу, і тому Бану дали село Колюжинці. Але Бан пробув на Україні не довго і вернув ся на Волощину. Пізнійше

¹⁾ Бантишъ-Каменскій, Источники, II, 231 („изъ измѣнничьихъ деревень и мельницъ“).

²⁾ Судієнко о. с. 315.

³⁾ Матеріали с. 761 і 772. Пор. також надання Ізмайлову, а потім Вініюсу та Протасеву, визначеним бути при гетьмані — кожному „по 100 дворовъ изъ описанныхъ измѣнничьихъ маєтностей“ — Судієнко с. 157.

се село Колюжинці дано було другому такому-ж емігранту, вже Сербу — Милорадовичу, що й лишив ся на Україні. Милорадович прохав ще додати до Колюжинців село мазепинця Горленка і деревню Нагаєвку Грицька Новицького і двір Згури в Ніжині; про се все повідомляє гетьмана Головкін. Згадаємо тут ще волошського „гетьмана“ Мікульчу, який скаржив ся, що „немалюю скудность имѣть и мизерность претерпѣваетъ“, і прохав, щоб йому дали якийсь маєток на Україні, або „Волошанина“ Спатарія, небожа згаданого вище Бана, що сподівався після дядька мати його маєтності, але сї маєтності віддано, як ми вище бачили, Милорадовичу і Спатарій просить собі інших маєтностей. Головкін радить гетьману дати сьому Спатарію сотничий уряд, певно — з ранговими маєтностями¹⁾.

Ми бачимо, таким чином, як почали з конфіскації земель у Мазепинців за політичні переступства, а скінчили цілком иньшим — роздаванням сих конфіскованих та иньших земель на Україні для утворення російського урядничого землеволодіння серед української шляхти. Се не було випадковим фактом, але стояло в певнім звязку з загальним напрямом відносин царського уряду до України після 1708 р., і сей загальний напрям та його впливи ми можемо простежити і на иньших сторонах тодішнього українського життя.

¹⁾ Судієнко, с. 208, 245, 361. Матеріали, с. 831.

Увільнення злочинця дівчиною в Бродах 1727 р.

Подав Др. Василь Щурат.

В Київській Старині за місяць січень 1905 р. (ст. 89—97) д. Орест Левицький подав замітний причинок до історії звичаєвого права на Україні п. з. „Обычай помилованія преступника избраннаго дѣвушкой въ мужа“. Матеріал, яким він користувався, був, правда, небогатий: два народні перекази (один записаний з уст запорожця Коржа на початку ХІХ в., а другий оголошений сьвящ. Ф. Дуницьким у „Вол. Епарх. Извѣстіяхъ“ 1872 р.) і документ іродської луцької книги з 1606 р., що переходить у київськiй центральнiй архiвi. По обом народним переказам дівчина пробує визволити веденого на смерть злочинця, заявляючи готовiсть вийти за нього за муж, на що однак злочинець, бачучи негарну спасительку, не годить ся. В однім переказі дівчина, прикрита білим покривалом, виявляє свій намір устно, в другім — символічно, накидуючи злочинцеві на голову хусту. Факт, який передасть ся документом з 1606 р., трохи відмінний. В містечку Олиці ув'язненого злочинця випрошує собі дівчина ще перед покінченням процесу на мужа і коли злочинець на подружжя годить ся, магістратський уряд визволяє його під умовою, що він зараз стане до шлюбу в католицькiй костелі. Хоч і як скупий то матеріал, та він безсумнівно стверджує існування на Україні звичаєвого права, по якому дівчина могла визволити засудженого на смерть злочинця, вибираючи собі його за мужа. Основними рисами того правного звичаю вважає д. Левицький: 1) ратання злочинця від смерті

дівчиною, яка, по документу з 1606 р., повинна бути „учтива“; 2) признаванне за злочинцем права відкинути провект подружжя і приймати кару смерти; 3) символічне накидування хустки злочинцеві на голову, що може мати таке ритуальне значіння, як перевязування хусткою руки жениха. Висказуючи гадку, чи початків того звичаєвого права не належало-б шукати в стариннім Римі, де ведених на смерть злочинців увільнювано, коли їх по дорозі стрічали Вестальки, д. Левицький вказує на подібні правні звичаї в Західній Європі, відки вони, по його думці, зайшли й на Україну. Коли воно сталося, на се нема фактичних показів. Крайно скупе число народніх переказів про наш правний звичай — каже д. Левицький — свідчить, очевидно, що він практикувався дуже рідко і мабуть не всюди в старій Україні. Ще скупіші документальні свідощтва. Крім декрету Олексійської ратуші з 1606 р. д. Левицькому не доводилося стрічати ніяких натяків на істнування того правного звичаю ані в актових книгах нинішнього юго-западного краю з XVII—XVIII в. ані в актах українських судів — полкових, сотенних і магістратських. Та не вважаючи на се, годі вже нині сказати щось рішуче про ступінь розширення нашого звичаю. З актових книг правобережної України найменше знані доси акти тих судів, що звертали увагу на звичаєве право — судів магістратських і ратушних, а те саме можна сказати й про акти козацьких судів лівобережної України.

З гадкою про крайне скупе число народніх переказів і документів, що свідчило-б про слабе розширення обговореного звичаю на Україні, не годить ся д. В. Гнатюк. В рецензії на статтю д. Левицького (Записки Наук. Товариства ім. Шевченка, 1906, кн. V, ст. 214—217) він вказує і на схожі з поданими д. Левицьким народні легенди про галицьких опришків (на жаль, не зібрані доси) і на 8 документів з давньої Польщі, що їх оголосив д. С. Естрайхер в статі п. з. „Wypraszenie od kary śmierci w obyczaju naszego ludu“ (Lud, 1904, III, ст. 241—258). Естрайхерові документи, між якими є й оголошений д. Левицьким з 1606 р., промавляючи за частим практикуванням і розповсюдженням нашого правного звичаю в Польщі XVII—XVIII в., можуть бути й мірою такого-ж практикування і розповсюдження його на тих українських землях, що входили в склад польської держави. Правда, не всі ті документи стверджують гадку д. Левицького, мовби одною з основних рис того правного звичаю була дівчина „учтивою“, так як і цитова-

ний вже самим д. Левицьким документ з 1606 р. не згадує про символічне накидування хусти на голову злочинця. На основі Естрайхерових документів д. Гнатюк завважає зовсім справедливо, що визволити злочинця могла й повія, а навіть власна його жінка, та що таке саме право прислугувало й хлопцеві ба й катови, коли кара смерті грозила дівчині. Та мені здається, що всякі відступлення від того правного звичаю, по якому лиш дівчина (учтива чи неучтива) могла визволити злочинця, будуть варіантами, а накидування хусти чи рушника на голову злочинця, маючи справді своє пояснення в символізованню інших народних звичаїв, може, бодай в нас, вважати ся складовою частию звичаю. Ствердження сеї гадки поки що останеть ся залежне від спеціальних дослідів у тім напрямі.

Важнішим всього повинні бути питання: 1) як широко і як часто практикував ся на Україні звичай помилювання злочинця для дівчини; 2) як довго правна сила його була признавана урядом; 3) як довго стояв за правосильністю його сам народ? Естрайхерові документи дають лиш на друге питання якусь безпосередню відповідь. По словам пятого документу вже в 1684 р. гайдуки не дають дівчині визволити злочинця, і кат не пускає його, дарма що сей документ з 1747 р. свідчить еще про увільнення злочинця „*secundum consuetudinem regni*“, а так само ще пізнійший восьмий документ з 1769 р. Був би се доказ, що з кінця XVII в. звичай помилювання злочинця для дівчини був у фазі упадку, а зберігання його залежить вже від волі таких офіціальних функціонерів, як гайдуки, кат і т. п. Чи в часі від кінця XVII в. аж до упадку Польщі виявилась де в острійшій формі опозиція народа проти нехтовання його давного звичаю, про се в оголошених доси документах нема згадки.

Документ, який кидає ярке світло на kwestії розповсюдження, правосильности і живучости звичаю помилювання злочинця для дівчини на Україні, а в яким той звичай виступає так, як схарактеризував його д. Левицький, маю у себе. Ще в 1896 р. о. Іларий Сіменович, парох Сухостава коло Копичинець, відступив мені ласкаво жмут карток *in folio* записаних екскерптом „*Im. P. Gubernatorowi Brodzkiemu dla Informacyi z Xiąg Kommissarskich*“ і декретами брідського замку з 1725—1730 р. Яким способом та рукопись, що числить 55 карток письма, дісталась до Сухостава, незвісно. Та якось вона вже туди дістатись могла, скоро й Сухостав належав до тої ро-

дини Потоцких, якої власністю були Броди. З тої то рукописи, що містить в собі багато матеріалу до історії торговельного міста Бродів в першій половині XVIII в., я подаю тут поки що такі інтересні декрети брідського замку:

I. Die 29 Augusti a. 1727. W sprawie miedzy ichm. pp. Antonim Nowickim y Jedrzeiem Dąbrowskim szwagrem iego, aktorami, a sławetnie uczciwemi mieszczanami Jozefem Osokowskim, Tymofiem Kwiatkowskim, Jacentym Zachorowskim, Janem Rawskim, Janem Kazimierzukiem, Matyaszem Niemczukiem, Gabryelem Hunką, Mikolaiem Pypcia, Michałem Konickim, cechmistrzami kunsztow tkackiego, szewskiego, bednarskiego, kusnierskiego y kowalskiego, tudziesz przeciwko wyrazonych cechow pospolstwu, y nieiakim Stanisławem Woznickim, pozwanemi zachodzi skarga od im. pp. aktorow o uczyniony przez te cechy tumult in loco supplicii, gdzie mieli bydz złodzieie o kradziesz smiercią szubienicy karani, to iest: Kość Popowicz y Antoni Zawadzki, z dekretu urzedownego mieyskiego brodzkiego die 23 Julii a. 1727 ferowanego, gdzie miasto exekucyi dekretu z okazji Woznickiego (uowropeno: Woznickiego) podpitego, na koniu biegalącego y wołającego, ze reus nemi (zamiest: nemine) instigante absolvitur, y kadowi grożącego, zeby się nie wazył postronka na szyię zakładac złodzieiowi, z ktorey przyczyny dziewkę dopuscily, zeby za szyię recznikiem uchwycie, y z nim uciekac et per consequens z Popowiczem, wołając magnis clamoribus, biycie Lachow, nie dayte hubyty krow chrystyianskuu. Widząc tedy aktoreś wielki tumult y niebezpieczeństwo zycia swego, protestowali się po trzy razy, że miasto exekucyi dekretu sprawiedliwości złodzieiow wypuszczają. Sąd zwazywszy controversiam sprawy, inquizycyą na dzień 30 Augusta 1727 obydwom stronom, tak aktorowey dowodząc, iako y pozwaney odwodząc się, po swiadkow dwunastu naznacza.

„Po wysłuchaniu ktorey de actu et data z strony pozwaney, strona powodowa inszych swiadkow gdy nie stawia, ale się na tychże samych zdawszy, pozwala. Iudicium praesens przystapiwszy do przeczytania inquizycyi y one matura deliberatione roztrząsnąwszy in causa et actione violatae securitatis prawa magdeburskiego, naznacza, azeby strona pozwana, z swemi cechami stawila tak Koscia, iako y Antoniego Zawadzkiego in spatio dwoch niedziel sub poena subcubitionis ciezaru sprawy, zas Zachorowski, Alexander Kureczka, Stefan Safianik y Jakub Kudrycki poty w więzieniu zamkowym zostawac powinni, poki złoczyńcow nie stawia; Woznicki, ze się wazył wybiegac w pole pod szubienicę y tumult czynic przez niesłuszne

y nienależyte proklamacye iakowes arestowanie złoczyńców, zakazywając onych wieszac, ze dobrowolnie nie chce przyznac z iakiey okazy y przyczyny et ejus motivo miał scelus perpetrare, powinien posc na konfessata korporalne w przyszły piątek, to iest die 5 miesiąca wrzesnia od daty dnia dzisieyszego. Cech szewski z osobna takze in spatio niedziel dwoch powinien stawic Mikołaię Kotyka magistrę swego konsztu, mocą ninieyszego dekretu“.

II. Die 13 Octobris 1727. Na dzisieyszym terminie do kontynuacyi sprawy według pierwszego dekretu 29 Augusti 1727 ferowanego odlozonego, poniewasz strona pozwana, to iest cechy nie stawiły Zawadzkiego y Koscia Popowicza, złoczyńców y zanoszą prosbę, ze ieszcze drudzy wyprawieni z cechow posłancy nie powrocili, ktorzy albo samych złoczyńców znaleść y przyprowadzić mogą, albo przynamniej na którym mieyscu dopytac y wyszukac, tedy sąd kommissarski przyjmując ządanie od strony, dylatuie termin ultimanae sententiae do dwoch dni, to iest: ad 15 mensis eiusdem do rana, na który czas koniecznie wspomnionych dylatorów stawic powinni, nizeli zas przydzie do decyzyi, Hrycko Haraszczuk, Semian Saffianiuk, z cechu szewskiego; Mathiasz Sanicki, Bazyli Seniuk, z cechu tkackiego; Dmitro Kaliszyn, Chrycko Wendziaczuk, z cechu bednarskiego, Chrycko Butecha, Michał Szadowałow, ziec, z cechu kowalskiego, Jozef Jaiecznik, Semen Holinka z cechu kusznierskiego mają wzięci bydz do sekwestru zamkowego, ci wszyscy, ktorzy z alebardami trzymali koło do exekucyi, a który się tu z tych nie znayduie, cechmistrz kozdego z swego cechu powinien stawic y oddac do wiezienia, pod winą podobnego wiezienia y kary, iaka na tychze incarcerowanych bedzie in instanti.

Do kontynuacyi sprawy stawiając, strony obydwie na terminie dzisieyszym, to iest: die 15 wrzesnia 1727 z dekretu przeszło sobotniego deklarowanym, aze cechy nie stawiły upuszczonych y zbiegłych złodzieiow według dekretu ex duplici instantia ferowanego: 1mo contravenerunt, tedy sąd dla inszych okolicznosci y racyi nie chcąc vana protractione czasu dilatowac dalszych terminow, ad decisionem sprawy przystępuje, poniewaz z wywiedzioney inkwizycyi pokazalo się et communi ore przy sądzie dowiodła pars instigans, ze Woznicki protegendo iakimsis miłosierdziem niepotrzebnym złoczyńców, Antoniego Zawadzkiego y Kostia Popowicza, naprzod przy sądzie urzędowym czynił przeszkody, a potym in loco supplicii illicite et temerario ausu przybiegłszy na koniu, wzniecił tumult na złamanie sprawiedliwosci in communitate populi, wołając na spowiednika przytomnego przy dyspozycyi przyprowadzonych na plac dla exekucyi złoczyńców

temi słowy: *nemine instigante absolvitur reus*, osobno na kata bezpiecznie y śmiało zawoławszy: *stoy mistrzu, nie waz się wieszac tych ludzi, puki nie będzie instygator, a potym in Universum: niech widzę, kto na nich instyguie y gdzie są instygatorowie*. Za którą przeszkodą cechy zgromadzone, nie zachowawszy porządku prawem obwarowanego, według ktorego sprawic się byli powinni, dopuscili związane dardami (iak zwyczaj) rozerwac koło y dziewczkę dobrowolnie puscili uchwycie ręcznikiem za szyję Antoniego Zawadzkiego, a potym *non attenta manifestatione et protestationae partis actoreae de summa injuria clamantis* zaraz spieszno wszyscy tłumem *cum plausu*, ze eliberowany złoczyńca przez dziewczkę, do miasta obrocili się y do fary konwuio wali, zostawiwszy na placu *sine minima custodia et assistentia* drugiego złodzieia Kostia, który dobrowolnie z tey okazji w las uciekł. Przeto sąd niniejszy, widząc tak wielką krzywdę y gwałt sprawiedliwosci uczyniony przez zlosliwą y nigdy nie praktykowaną zuchwałosc bez pamięci na słusność y prawo targnioną, zabiegając, aby podobne na potym nie znajdowały się akcye y obmierzłe Bogu y prawu występki, Woznickiego autorem tak wielkiego kryminału uznawszy, aby był mieczem ścięty, *sententiat*. Cechmistrze zas w komparycyi wyrażeni (oproczy Tymofia Kwiatkowskiego tkackiego, y Michała Wysockiego kowalskiego cechmistrzow, którzy ani w miescie ani na placu natenczas nie byli) ze *inordinationem* prawa swego uczynili, sami *praesentes* będąc, dopuscili młodszym stojącym y trzymającym dardami koło wpuscic dziewczkę z ręcznikiem do uchwycenia Zawadzkiego, koło rozerwac, y złodzieiow upuscic, własnie iak gdyby ich sami chcieli bez prawie uwolnic, ktorych według dekretu nie stawili, mają bydz z funkcyi urzędow swoich ab *actu praesenti* za niedziel trzy degradowani na lat trzy, na ktorych miejsce inszych nowych cechmistrzow, urzedy swoje lepiej utrzymujących dla obrania dzien 6 Octobris anni nunc currentis elekcyi naznacza się, oproczy Tymofia Kwiatkowskiego, y Michała Wysockiego, którzy się przy dawnym swoim cechmistrzostwie utrzymują. Oproczy tego cisz cechmistrze z cechami swemi dadzą winy panskiey iako to: tkacki grzywien 45 solt, szewski grzywien 100 solt, kusnierski grzywien 60 solt, bednarski grzywien 80 solt, kowalski grzywien 60, a te grzywiny wypłacając, ma przypadac trzy części na cech a czwarta na cechmistrzow, ktorzy zas z cechow koło z dardami trzymali, iako to: Hrycko Harasczuk, Semian Saffannik, Matyas Sawicki, Bazyli Seniuk, Dmiter Kaliszyn, Hrycko Wendyaczuk, Hrycko Buleha, Michał Szapowałow, Jozef Jaciecznik, Semen Holinka, ze się wazyli koło rozrywac y sami pod *pre-textem* uciekającego złodzieia z dziewczką dobrowolnie drugiego odstą-

pili, powinni puł roka taczkami w zamku robic; a przy wyisciu z sekwestru mają bydz karani w srod rynku po sto kijow. Oprócz tey kary wzwyż wyrazone cechy powinny stawic złodzieiow, także Kotyka y Iwana Winniczka, szewcow na dzien 6 Octobris w roku teraznieyszym pod dwoiaką karą, wzwyż wyrazoną, mocą ninieyszego dekretu.

III. Die 6. Octobris 1727. Stosuiąc się do dekretu kommissarskiego d. 15 Septembris w roku teraznieyszym ferowanego, respektem elekcyi extraordinaryiney na postanowienie nowych cechmistrzow, degradowauszy starych, iako te cechy na dniu dzisieyszym die 6 Octobris anni eiusdem zgodnie y nalezycie swoich nowych obrali cechmistrzow, iako to, z tkackiego, Woyciecha Czarnowicza y Tymofia Kwiatkowskiego approbowanego, z szewskiego, Michała Trębowelskiego y Wasyla Piałynskiego, z bednarskiego, Małuia Kulisza y Semenka Łukasze-wicza, z kusnierskiego, Bazylego Kisztuna y Antoniego Zacharyaszewicza, z kowalskiego, Michała Wysockiego, potwierdzonego y Tomasza Osypczuka. Onych do approbacyi zamkowej, tudziesz w ksiegi ich papisania podali i stawili, oswiadczając swoię pilność y posluszenstwo approbuie. Co się zas tycze statuicyi z dekretu kommissarskiego wyzey wspomnionego złoczyńcow, poniewasz onych na terminie dzisieyszym nie stawili, podpadaia pod nową de antecissi sententia contrawencyą y peny.

IV. Die 2 Junii 1730. Na instancję Nastazyi popowiczowey Starobrodzkiej, o pretensyą do im. pana Nowickiego Antoniego, iakoby przy złapaniu o kradziesz nieboszczyka Koscia Popowicza na polu za Staremi Brodami miał z pomienionego Popowicza wziąć z głowy czapkę, w ktorey znaydowało się czerwonych złotych iedenascie podwoynych, tudziesz o zabrane z nieboszczyka Kościa Popowicza circa executionem jego sukmany kontusza y zupana, poniewasz z woli y zlecenia ichm. panow kommissarzow decisio tych obiekcyi do sądu mego zamkowego transportata, a zas praesens in iudicio szlachetny Pan Antoni Gąsecki przyznaie ze tę czapkę w ktory miały się te iedenascie podwoynych znaydowac czerwonych złotych przyznaie ze tylko i. pan Nowicki z Koscia Popowicza łapając go, strącił pominioną na ziemię czapkę, a Gąsecki, sluzący na ten czas przy im. panu Dąbrowskim, actu assystuiący tylko na ten czas do złapania im. p-u Nowickiemu, podiał z ziemi rzeczoną czapkę, w ktorey powiada zadnych, ani na początku ani potym nie znalazł pieniędzy, uti obicitur strona, więc, sąd zamkowy naznacza p-u Antoniemu Gąseckiemu, eo instanti, przysiądz na tę rothę. Jako n n ta czapka była strącona przez w. pa. Nowic-

kiego z głowy iako tę czapkę nie im. p. Nowicki, ale ia tam podiawszy z ziemi, wziąłem ią do rąk moich, iako w niej zadnych najmnieyszych nie znalazłem pieniędzy ani w złocie, ani w zadney monecie y niewiém, czy tam były y iakim sposobem będące z niey zginyły. (Przysiągł). po wykonanym iuramencie pomieniony p. Antoni Gąsecki wolny od dalszey impetycyi od strony aktorowey, ip. zas Nowicki kontusz y zupan popowiczowey wziete z koscia nieboszczyka lub in natura, lub pieniądźmi według wynalazku ludzi ab utriusque do zgody wysadzonych, in conservationem victu pozostałego dzieciecia, se fundere teneatur mocą dekretu ninieyszego, salva quietatione competenti de processu. Według ninieyszego dekretu strona pozwana im. p. Nowicki uczyniwszy satysfakcyą realną, aktorce oddawszy iey in natura kontusz, a za zupan wyliczył złp 15, z ktorey satysfakcyi, per plenam exolutionem ex mente praesentis decisionis, vigore satisfactionis, od strony aktorowey w urzędzie ma bydz kwitowany instantanee“.

Сповняючи оголошенем повисшого документу науковий дезидерат д. Левицького, я можу з повним правом уважати його найкрасшою ілюстрацією обговореного правового звичаю на Україні. Ніякий з оголошених доси документів не кидав на той правний звичай так багато світла, як брідський. Передовсім стверджує він подану д. Левицьким характеристику правового звичаю, лишаючи в сумніві лиш „учтивість“ дівчини, що визволює злочинця, бо ужите в документі слово „dziewka“ може бути толковане ріжно, отже й не конче на користь „учтивости“ дотичної дівчини. Дальше посвідчує брідський документ, що помилуване злочинця для дівчини було на Волині ще в першій половині XVIII в. незвичайно популярним звичаєвим правом. Коли-б не та популярність звичаєвого права, що, очевидно, могла вирости лиш з частого і успішного практикування його, не прийшло-б у Бродах до такого конфлікту поміж народом і репрезентацією властей, який мало що не довів до розруху з краскою національного бунту. З другого-ж боку той конфлікт і тяжке покаранє безпосередних винувників розруху вказують на нехтованє народного звичаєвого права властями і на його упадок. Повінчанє злочинця не спинює власти від дальшого пошукування його в цілі покараня. Чи злочинець, Антін Завадський, попав ся в руки власти, так як аж за три роки після утєчі Кость Попович, незвісно.

Кияне в світлі єзуїтських донесень.

(Письма и донесения иезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вв. Спб. 1904, с. 382+11).

Подав Др. Володимир Перетц.

Нове видання петербурської Археографічної Комісії на диво не найшло в науковій літературі жадного відгону. Тимчасом отся книжка, без огляду на докладність копій і перекладу, містить в собі такий багатий історичний, головнож побутовий матеріал, що над нею варто задержати ся.

З надрукованих тут листів і справоздань єзуїтських місіонерів старші належать до 1698—1699 рр. і тягнуть ся опісля з малими перервами до 1707 р., а крім сього маємо тут по одному листови до 1712 і 1724 рр. З уваги на пильне слідження єзуїтами появ сучасних, на рівні з їх заходами коло будучого житя, можемо наперед здогадувати ся, що в їх донесеннях до провінціяла свого ордену містять ся великий запас інтересних і важних фактів. Правда, багато з того, про що оповідають місіонарі, не виходить з вузкого круга інтересів місії і заложеної при ній школи, одначе на рівні з тим є тут теж багато матеріалу для характеристики московського житя і діяльности українських культуртрегерів в Москві. Фактів, як кажемо, набереть ся досить і при тім таких, які особливо живо відбивають у собі настрої тих кругів, серед котрих обертали ся автори донесень.

Для нас особливо цікаві звістки, які подають єзуїти про Українців в Москві, втягнених поневолі в круг інтересів і політичних подій свого часу. Відзиви єзуїтів про звісних діячів

петрівської епохи я подам далше. Сі власне вискази тим більше інтересні, що представляють нам українських богословів, докладнійше говорячи, гуманістів свого часу в трохи иньшій, не загально признаній світлі — і то представляють їх з такими інтимними подробицями, яких в історичних документах того часу не знаходимо.

Єзуїтські місіонарі, котрих листи поміщені в згаданій книжці, по великих трудах, перешкодах та небезпеках прибули до Москви в 1698 р. Не тільки в границях Москви, але і в Польщі натрапляли вони в часі своєї подорожі на тисячі неприємностей. Головне, чого боялись єзуїти: бути пізнаними, бо побут в Росії був для них як найострійше зборонений. Приходило ся отже їхати на фальшиві пашпорти, скриваючи свою приналежність до Товариства Ісуса. В Смоленську підіслано до них трох попів, щоб про них дещо розвідали, одначе се не вдало ся. Цілої справи мало не зіпсував товмач Венеціанець, бувший католик, говорячи що се єзуїти, одначе на сей раз небезпека минула. „Трудно повірити — пише не-єзуїт — яку тут (в Москві) лиху репутацію має той орден (єзуїти). Говорять, що єзуїти викликають тільки бунти і непорядки. Москалі навіть переконані, що єзуїти бачать на сто ліктів в глуп землі, через що вони (Москалі) не хотять мати у себе таких аріусів, котрі крім сього вмішують ся у всякі справи“ (стор. 3).

На протягу всеї оголошеної тут переписки той мотив повторюєть ся вже з уст самих єзуїтів, що заходили ся коло упорядкованя не стільки небесних, скільки земних своїх справ, вели неустанні спори з представниками иньших католицьких орденів та жалували ся на вмішуване монахів і світських священиків в місіонерські справи. Своєю дорогою, що і відзиви єзуїтів про православне московське духовенство не відзначали ся особливою симпатією до нього. Осуджуючи московське духовенство за його неучтво та звичаї, покликуючи ся при тім на самого патріарха Адріана, єзуїти роблять тут виїмок тільки для духовних осіб, котрі перейшли європейську школу за границею і в київській колегії. І так зазначаючи нерозумінне народом поучень Йоана Золотоустого, читаних з амбона після євангелія о. Фр. Еміліян пише: „Далеко лучше дієть ся в катедральнім соборі, де після євангелія якийсь єпископ, литовський уніят грецького обряду, говорить проповіді на простій мові, приноровлені до розуміння народа“ (29). Другим „одиноким чоловіком здатним до говорення проповідей“ уважає єзуїт царського духовника

о. Поборского (С. Тодорського?). Стверджуючи існування маси грецьких творів св. отців, перекладаних на славянську мову, а при тім таких дешевих та приступних, єзуїт зазначає і цілковиту рівнодушність Росиян до тих творів. В результаті „попи хочби і хотіли, так не вміють научувати народа в тайнах віри“ (30), а тимчасом Росияне — народ взагалі дуже спосібний.

Характерною прикметою єзуїтів-кореспондентів являється між иньшим ся обставина, що вони надзвичайно захоплюють ся думкою про легкість приведення Росиян до унії з Римом. Що більше — в кожній людині, головно духовного звання, котра перейшла до того систематичний курс богословського образования, єзуїти бачать свого приягеля і приклонника, при чім одначе дуже часто дізнають сильного розчаровання. І так розчарували ся вони в українських монахах, котрі прибули до Москви на зазив правительства для заведення шкільної науки. Про них дізнаємо ся вперше з одушевленого трохи і повного надії листа о. Еміліяна з 23 червня 1699 р. Ось що він пише:

„Богато з монахів або уніяти, або близькі унії, а ще більше є таких, котрі мають прегарну оцінку про наші справи. В Києві є монастир зложений увесь з самих уніятів¹⁾, котрі зручно вміють відвертати інтриги тутешніх, одначе сі останні всюда називають їх єретиками. І недалеко від Москви є також цілий уніятський монастир, котрому проводить архимандрит, чоловік дуже учений і сьвятого житя, котрий завсїди спроваджує тайно з Польщі кандидатів. Своїм розсудком він уміє все уладити як найлучше і має тепер в своїм монастирі самих Поляків; а що вони дуже добре знають російську мову, то їх і уважають за Росиян. Хай Бог допоможе його заходам на радість св. церкви! Се одначе того рода справи, що становлять секрет, і про се знає лишень трех людей“ (30).

В листі з 11 січня 1701 р. член місії Іван Берула пише до свого провінціала між иньшим, що намісник патріяршого стола прихильник науки Яворський покликав київських професорів для ширеня науки між Росиянами. Хоч Берула несподівався, щоб з того що небудь путне вийшло, то все таки побільшив число викладаних предметів в єзуїтській школі додаючи науку німецької мови, аби з успіхом вести конкуренцію з Киянами (60). Одначе пізнійші події показали, що се ні на що не

¹⁾ Як показуєть ся дальше, то се належить до Києво-братського й Іверського монастиря.

здаło ся, і кілька літ потім католицька школа зістала ся пустою не вважаючи на всі добрі прикмети і знання її професорів і їх способи притягати до себе аристократію.

В лютім тогож року Берула уже звіщає мабуть кардинала Кольоніча про приїзд київських монахів і розпочатє ними викладів. Кияне скоро з'орієнтувавшись в Москві і пізнавши своїх конкурентів взяли ся до них на дуже серйозний спосіб: вони грозили єзуїтам стараннями перед царем, аби ученики католицької школи були примушені вчати до шкіл Киян. По всякій правдоподібности отся погроза була б з успіхом введена в жите, наколи б Кияне на рівні з єзуїтами могли були завести у себе науку німецької мови (61). Майже рівночасно з тим другий єзуїт о. Еміліян очевидно більше досвідний 29 лютого 1701 р. писав про той приїзд монахів ось що: „Тепер прибуло сюда з Київа двадцять иньших монахів, котрі викладають гуманістичні науки, філософію і богослове по тій причині, що євїтїйший цар заснував академію і бурсу для тих питомців, котрі бажать бути євїщенниками. Всіх попівських синів наклонюють до науки латинської мови, і треба побоювати ся, що нашій школі настане кінець через те, що усі будуть примушені ходити до академії“ (66). Головна небезпека була очевидно не в примусі, а в тім, що мала місіонерська школа, хоча б з модною тоді німецькою мовою, не могла видержати конкуренції із прегарно обсадженою професорами (більш 20-ти) інституцією, де викладано не тільки елементарні, а й гуманістичні науки, як філософія і теологія. Очевидно ті монахи, з котрими думав було справити ся Берула, були тільки авангардом напливу наукових сил, які появили ся на північнім сході з *alma matre* Російської імперії.

Не вважаючи одначе на обопільну конкуренцію, яка виринула з самого таки початку — відносини між єзуїтами і Киянами, по євїдоцтву о. Еміліяна, були загалом добрі. В листі з 15 вересня 1701 р. пише він, що цар сильно держить ся своєї думки засновання академії. „Уже є на поготові для всіх клас учителі, котрі прибули з Київа; се люди гарні і поки що поводять ся з нами по приятельськи. Я сподію ся, що і на будуче так буде. Наші ученики заходять до них і навпаки їх ученики приходять до наших на диспути, що для обох сторін приємно, бо тим способом витворюєть ся обопільна емуляція. Талант у них буває замітним на диво, одначе не устанно треба їх намовляти, щоб не кидали того, що за-

чали“ (72). Єзуїти могли вірити в можливість приязни з Киянами тим більше, що м. Стефан Яворський, бувший професор богословія і покровитель Киян, як бачилося був широко прихильним до католицької школи (ib.).

Але вже місяць пізніше о. Беруля в своїм листі до провінціяла (15 падолиста 1701 р.) подає дуже невтішні звістки: Кияне показалися зовсім не такими то вже невинними ягнятами, за яких їх мала фантазія єзуїтів, щоб з поголосок уважали їх навіть уніятами. О. Беруля пише не без тривоги: „Штук і науки мають тут дуже добрий початок; покликані сюди Кияне закладають гімназії і розпустивши сюди й туди різні чутки, викликають нас до боротьби. Хоч ми й показали, що з своєї сторони ми готові на се, однак справа не дійшла до битви в диспутах, і поки що роблять ся лишень приготування“. Мало потіхи бачить о. Беруля і в Стефані Яворському: „Сам віце-патріарх був покликаний з Київа, де займав катедру богословія. Тепер він силою своєї високої влади надає напрям тій гімназії і всіми способами посуває наперед науку. Недавно зробив він сильний напад на мою школу і радив євangelічному царю її замкнути, а всіх руських учеників перевести в мійську гімназію“. Остаточно цар на се не згодився і єзуїтам осталося тільки дивуватися над переминою митрополита, в котрім вони перед роком виділи повну прихильність до себе. Імовірно Беруля мав справедливі причини догадуватися, що „Киян сильно се огірчує, коли бачить, що багато князівських та боярських синів“ записують ся в школу єзуїтів. „Ходить чутка — говорить він далше — що вони (Кияне) скоро зачнуть вчити філософії та богословія, спровадивши з Київа не тільки вчителів а й учеників, і вже заздалегідь уявляють собі, що ми (єзуїти) будемо їх противниками“ (75).

З поміж усіх київських учених найбільшу увагу присвячують єзуїти — як зрештою і треба було сподіватися — митрополиту Стефану Яворському. Для них не могла бути індиферентною ані його близькість до царя, ані його солідне на свій час виховання, ані його енергічна діяльність в справі заведення шкіл, котрі суперничали з єзуїтською і почасти параліжували її вплив, дуже добре знаний Яворському. Про нього єзуїти писали в особних листах і до Риму і провінціялови і в річних справозданнях про стан місії. Відзиви про декотрі сторони діяльності митр. Стефана Яворського ми вже нотували. Тепер зберемо про сього діяча се, що важного знаходимо в кореспонденції з початку

його приятелів, а опісля противників.

Про походження, виховання і службову кар'єру Яворського єзуїти подають — зрештою з деякими деталями — майже те саме, що знаємо і з інших жерел. І так о. Беруля з нагоди настановлення в митрополити недавно покликаного з Києва Яворського пише (11 січня 1701 р.), що Яворський як заслужений київський префект богословія став якимсь способом знаний царю своєю ученістю, що він, „як зачувати, скінчив висші науки в Вильні, вдаючи з себе уніята, коли одначе його здемасковано то, як говорять, видалено його звідти не зовсім почесним способом. Тому то у нього тепер так мало прихильности до римлян“ (58)¹⁾. Справозданне за 1701 р. доповнює ці звістки ще дальшим, де роз'яснено деталі, а головнo „непочесне“ видалення Яворського з Вильна. „Яворський родом Поляк. Науки укінчив у наших (sic), де навіть був ректором конгрегації Пресвятої Діви; одначе коли він перейшов на сторону схизматиків, то ім'я його спалено на конгрегації, як нам про се оповідав його вельможність пан Потоцький“. (184).

О позиції Яворського в Москві говорить ся в листі о. Берулі ось що: Яворський подобає ся царю, але народ його не любить через те, що він „oblewanecz“ (обливанець) — „так вони (Москалі) називають тих, котрих хрещено наливаючи воду з верха на голову, як це робить ся у Києві і у нас римлян — і народ боїть ся, щоби він, зіставши патріархом, не завів яких небудь новинок“. Наслідком сього народна симпатія звертаєть ся більше в сторону новгородського митрополита, чоловіка також не без образования“ (58). Єзуїти часто згадують про любов митрополита Стефана до просвіти і його заходи коло заведення шкіл (60). В справі приятних відносин, які з початку уложили ся між Стефаном Яворським і єзуїтами, знаходимо знова досить скоро цілий ряд таких звісток, які показують або нещирість митрополита, або те, що він скоро збагнув правдиві заміри католиків, пізнавши в них ворожих йому єзуїтів (пор. 66). В листі з 15 вересня 1701 року о. Єміліян згадавши про щирі (поки що) приятні Яворського з єзуїтами, кілька рядків дальше уже говорить, що митрополить „сильно бажає, аби чим скорше розпочали ся теологічні диспути, щоб і інші могли чути докази римлян і виробити собі ліпшу о них опінію“. „За божою ласкою — пише єзуїт дальше — ми для тої справи

¹⁾ Висше, як ми бачили, той сам автор пише инакше.

узброєні книгами, хотіли б іще тільки мати зібранне постанов вселенських соборів, особливо семи перших“. З дальшого бачимо, що єзуїти хоч і вірили, що Яворський зарядив диспуту з прихильности до них в цілях пропаганди, одначе все таки запасались основно, чим тільки могли — і грецькими і латинськими авторами, з виїском, впрочім, Декарта, котрого наука показала ся суперечною доімі про трансубстанціяцію, якою дорожили обі сторони (73). Минув місяць, а до диспути ще не дійшло; обі сторони ладять ся, а про Яворського йдуть тільки похвали; одначе єзуїти (лист Берули) вже не вдоволені радою, яку Яворський дав царю — замкнути католицьку школу (74—75).

Нарешті диспута, до котрої так довго ладили ся, відбула ся, і то по части заїмпровізована. Про се читаємо в листі з 23 падолиста 1701 р. Той лист говорить про деякі обставини, які попередили диспуту і вияснює комбінації автора, а дальше представляє рід протоколу диспути, котра, на думку єзуїта, випала на його користь.

„Ми дивуємо ся і не зовсім розуміємо — пише єзуїт — як се стало ся, що рязанський митрополит, сповнюючи функції патріярха, зрештою без патріяршого титулу, був власне тим, котрий через різних вельмож робив заходи у сьвітлійшого царя против нашої школи, підчас коли дотепер він виявляв себе таким ласкавим і милостивим до нас. Крім сього дивуємо ся і тому, що він так щиро, такими ріжними способами і хитрощами старав ся викликати нас на яку небудь диспуту про походження сьв. Духа від Отця і Сина. Ми ухилювали ся від сього до часу, поки се можна було робити з честю, а ухилювали ся ми під тим претекстом, що в сім краю нам не вільно публично обсуджувати спірних між нами і Росіянами питань, поки на се ми не дістали офіційального дозволу і повновласти. Невважаючи на се дуже багато і з різних верств людей часто старало ся нас втягнути в той спір“ (78). Причиною до диспути послужив твір якогось переїзджого монаха, котрого єзуїт не називає. В тім творі були докази латинян про походження сьв. Духа — докази „добрі, тільки ж написані рукою якогось короткозорого добряги“. В результаті той твір попав в руки митрополита, котрий написав відповідь майже в шести зошитах. Отся відповідь, на думку православних, була така, що на завсїди замикала уста латинянам. Одначе латиняни самі виявили бажання диспутувати, як що цар на се поводить, і мали до сього підстави, про котрі пише ся в листі: „Тому що ми завважали з надмірної їх (православних) нетерпе-

ливости, що вони більше шукають тріумфу ніж правди через те, що вповають на митрополита, котрий в протягу двох курсів викладав богословіє в Києві; а що дальше могла би від того потерпіти слава нашої сьв. церкви, тимчасом, коли право оборони всюди дозволене, то ми рішили, що нам не гровить небезпека, коли дальше не будемо ухилювати ся від диспути“ (79). Диспута відбула ся в день сьв. Тереси після снідання у одного значного, близького цареві, боярина, котрого імені в листі не подано. Сам митрополит, не вважаючи на те, що його присутність на диспуті була—заздалегідь заповіджена, не прийшов, тільки прислав одного молодого богослова, котрий студіював філософію за границею у єзуїта (?) о. Гольцбехера. Спір, який обертав ся в сфері догматичного богословія, ведений відповідно до вимогів схоластичної логіки, переданий тут компактно і докладно. Ми одначе не будемо слідити за мудрими словозвовами, які доказували і опрокидували те, що лежить виключно в сфері віри. Для нас інтересне тут те, що після диспути, яка, по словам єзуїта, закінчила ся його перемогою, єзуїти цілковито розчарували ся Стефаном Яворським. Те розчарованє особливо помітно виступає в листі о. Фр. Еміліяна з 10 марта 1702 р. „В справі вищих наук я недавно висловив бажаннє — пише єзуїт — щоби знайшов ся хтось такий, котрий би основно їх перейшов; тепер одначе по дальших розмовах з віце-патріярхом (так майже завжди називають єзуїти Яворського) я прийшов до переконання, що те неконче потрібне. Тут з початку зробили йому велику славу, і ми самі довідавши ся, що він в протягу двох курсів викладав теологію — признавали його більшим ученим, чим який він дійсно. Одначе тепер, сказати правду, я не ставлю його навіть вище себе, особливо після сього, коли я (підчас диспути) ґрунтовнійше від нього виложив суть науки о трійці. Я сам міг замітити і дуже добре бачив, що на мене дивлять ся, як на побідника, і сам віце-патріярх прилюдно назвав мене ученим і добрим теологом, про що очевидно ми повинні були бути переконані далеко більше“. „Тепер віце-патріярх бажає зняти другий спір про голову церкви, коли тільки нічого не надасть ся до диспути в справі попереднього питання; одначе я, Богу дякувати, добре приготував ся і до тої нової диспути“ (98—99).

Побіда не вийшла на добре „побідникам“. В листі о. Еміліяна з 28 лютого 1703 р. знаходимо вказівки, що Стефан Яворський вже при кінці 1702 р. себто зараз після диспути взяв ся на способи супроти щасливих суперників. Зга-

дуючи про те, як „монахи з великою злобою напустили ся“ на єзуїтів „викликаючи їх на диспути в справі конфесійних ріжниць“, одначе по належній відправі стратили до сього охоту — о. Еміліян говорить дальше: „тутешні рішучо признають, що ми більш учені від тих монахів (київських), одначе се ні трохи не зближує їх до правди“. Москалі твердо вірили, що поганська і сьвітська філософія і взагалі вища наука не служить вже zarazом признаннем сьвятости і правоти перед Богом. Одначе ся сьвятість зовсім не перепиняла православним з щирим завзятем інтригувати проти єзуїтської школи. Справа дійшла до того, що при кінці 1702 р. підчас неприсутности царя митрополит Стефан Яворський, по словам єзуїта, „видав грубіанський і огидний декрет звернений проти нас і нашої школи. Про той декрет звістив нас завчасно наш один добрий приятель, і ми дали на нього відповідь, в котрій доказано, що головний мотив того декрета опираєть ся на фальшивій підставі. І так ми досягнули се, що як не грозив архієрей анафемою, то не знайшов такого, хто би взяв на себе оголошення сього декрету“ (110).

Єзуїти знайшли собі заступників „перших людей в державі“ — очевидно батьків своїх учеників, про що можна здогадувати ся з закінчення фрази: „тому що у нас ученики навчили ся протягом місяця більше (можна сказати без самохвалення, а на похвалу мого товариша), ніж у тих нещасливих козаків (бо монахи покликані з Києва — козаки) за цілий рік“ (110). Тільки опираючи ся на сильних заступників можна було вести боротьбу з Яворським, котрого тоді ще не витиснув з серця Петра В. другий більш зручний та відповіднійший духови часу його земляк. Що в листах переказано в досить лагідних висказах, те в річних справозданню висловлено в енергічній формі. І так в справозданню за 1702 р. діяльот Яворського про походження сьв. Духа названо нісенітницею, а його авторови закинено уживання фальшивих цитатів, суперечности, слабі докази, незнання термінів, яких уживано навіть в грецькій школі. Рівночасно з тим, хоч відповідь Яворському піднесено „без усяких обидливих виразів“, все таки цар був невдоволений успіхами єзуїтів і від того часу показував ся до них холодним очевидно не без впливу зі сторони Стефана Яворського (184—185).

В 1703 р., як бачимо з справоздання за той рік, Кияне в листах „взяли ся за оборону опрокиненого діяльота, одначе коли їм два рази доказано суперечність — замовкли“. Стефан Яворський з своєї сторони строго заборонив єзуїтам „зачіпати

в товариських розмовах з Росіянами релігійні питання, учити молодіж", а Росіянам під загрозою анафєми заборонив посилати дітей на науку до католиків — одначе даремно (185).

Що до иньших осіб, то інтересні відзиви маємо про о. Паллядія Роговського і принагідну замітку про єв. Димитрія (Туптала), котрий тоді був кандидатом на сибірську митрополію.

Про Паллядія Роговського читаємо в листі Берулі до провінціяла (з 15 січня 1701 р.) ось що: „Отець Паллядій Рогойський (sic) — пише о. Беруля — бувший колись клієнтом вашого преподобія в Ніцці (?), тепер в Москві ігуменом, инакше говорячи, начальником монастиря, в котрім живуть київські учені монахи. Се гарна і щира людина, і я вже кілька разів бачив ся з ним. Роговський — через кореспондента — засилає поздоровлення о. провінціялу до Праги“ (76). Дещо про ученість й долю Роговського (помер в січні 1703 р.) дізнаємо ся з листа о. Еміліяна з 28 червня 1703 р. Готовлячи ся до диспути і потрібуючи книг, жалуєть ся єзуїт, що йому не вдало ся покористувати ся бібліотекою Роговського, хоч була нагода дістати її на власність. „Шкода що не продав нам хоч кілька своїх книг той монах Паллядій Рогойський, котрий учив ся в Ніссі (Nissae), Оломуці і в кінці — в грецькій колегії в Римі, і котрий на кошт передовсім єввятої конфірегачії і єввітлійшого князя Фльоренції зібрав і привіз сюди бібліотеку зложену що найменше з пятисот вибраних творів; більшу частину її становили писання єв. вітців, постанови соборів і полемічні твори. Тепер усі ті книжки в руках наших противників, бо по смерті Роговського в січні усі його річи забрав до себе згаданий митрополит“ (Ст. Яворський).

Незавидна була доля ученого уніята в Москві. Зіставши ігуменом „прибув до Московщини з богатими надіями“. Тут одначе його приятель обжалував його перед патріархом Адріаном за приналежність до унії, за що його ще перед поворотом царя із заграниці позбавлено єввященства і замкнено до тюрми, де він пересидів півроку. „Вкінці його поставлено перед синодріон і наказано в присутности патріярха Адріана подати причини, через віщо він з'єдинив ся з римлянами. Колиж він прочитав з письма ті добре і досить розумно виложені причини, патріярх закликав: „Чиж ви не бачите, чи вас достаточно не вразило здивованне, як софістично та хитро уложили ті причини римляне, так що кожного, недоста сильного в вірі, легко можуть збити з правдивої дороги“. Присутні не маючи

спромоги відповісти Роговському з нерозумної ревности стали злобно кричати, одні — „спалити його!“, а другі — „втопити його!“ Нещасливий наляканий тим — по словам о. Еміліяна — „допустив до того, що у нього в руках зломано пальму мучеництва“, себто він просто відрік ся від „римських блудів“ і піддав „блудам Фотія“. Паллядій одначе надумавшись зістав ся таки уніятю, тільки „прилюдно заявити своє розкаяне перешкодила йому хвороба, котра відняла йому мову“ (112—113).

Загалом листи єзуїтів переповнені сумними оповіданнями про незавидну долю уніятів в Москві і про прояви московської нетерпимости до латинян, котрі зрештою дуже ревно, ледви не насильно шукали все нових прозелітів.

Відзив про Дмитрія Туптала вказує між иньшим на те, як уміли єзуїти цінити діячів противного табору. Згадуючи за проповіді Стефана Яворського о. Еміліян в листі з 15 вересня 1701 р. пише: „Такі ж проповіді говорить якийсь послушник (*serviculus quidam*), прегарна і також нам прихильна людина. Він з київського монаха настановлений сибірським митрополитом — чоловік (що рідко трапляєть ся) щирої душі. Його проповіді приносять особливо користь народу, котрий перед тим ледви чи знав що більше понад потреби своєї сфери“ (76).

На закінчення задержимо ся над одною подробицею, характеристичною для історії театру в Росії. В 1699 р. Лефорт для глузу над латинниками, а головно над католицьким духовенством представив перед московськими вельможами комедію, за що, по словам автора річного справоздання єзуїтської місії, попав в горячку і помер саме в день канонізації св. Ігнатія і Ксаверія (181). Розуміючи зацікавлення учеників театром, єзуїти не забули звернути на се увагу, проте в тім же році „підчас свята Різдва Христового, Йордану і т. и. при великім здвизі Росіян намальовані фарбами на подобу живих фігури грали різні містерії“ (181). На другий, 1700 р. по містеріях „представлено невеликі драми при великім здвизі народа“ (182), а в 1701 р. „уладжено далеко більш урочисті представлення при величезнім здвизі Росіян“ (183). Ті представлення роблено і в 1702, а мабуть і в дальших роках, бо в справозданню за 1708 згадано, що були „знова уладжені і лучше дібрані куліси і фігури для представлення духовних містерій“ (190). Про заінтересованне єзуїтів театральною справою свідчать і викирки з їх листів, котрі сю справу представляють далеко виразнійше, ніж сухі згадки в справозданнях. І так

о. Беруля в листі з 15 падолиста 1701 р., де він говорить про потребу присилки нових учителів і їх знання — він з притиском повторює: „Кого б там, ваше преподобіє, не рішили прислати, то хай приходять з рішучим заміром трудити ся, та щоби розуміли ся на улаштуванні комедій. Одну з таких комедій недавно давали Кияне і заслужили похвалу. Нас також накликають до того, одначе ми поки що відкладаємо, бо нема у нас на се місця“ (76). З иньшого листа (10 марта 1702 р.) дізнаємо ся, що о. Беруля „дав уже три невеликі представлення (правдоподібно ті, про котрі висше згадано), котрі в грі хлопців випали дуже добре на велику радість присутного при тім тутешнього дворянства. Ми придумали се приладити для комічного представлення, котре заслугоє на увагу хочаб з огляду на тяжку вложену в те роботу. Те представлення показало ся богатством тутешнім просто чудовим, бо вони ніколи чогось подібного не бачили“ (100).

З висше наведених цитатів ясно, що єзуїти перед приходом Киян, підчас съвят представляли містерії при помочи ляльок, фігур, на взір захованого до наших часів вертепа. Коли Кияне по своїм приході до Москви зачали давати песи з живими особами (учениками) в ролях, єзуїти також оживили свій репертуар вносячи в нього імовірно т. зв. шкільні драми. Щож до Киян, то їх представлення мабуть стратили своє значінне. Так по крайній мірі можемо думати на підставі справоздання єзуїтської місії за 1701 р., де про се читаємо ось що: „вони (Кияне) зачали також давати комедії і за кожду з них їм плачено майже дві тисячі імперіялів. А що з того нічого особливого не виходило, то ті гроші скоро обернено на удержання єзуїтських комедіантів, покликаних з Гамбурга“ (84). Викликавши єзуїтів до суперництва Кияне очевидно не могли постачити репертуар більше приступний та інтересний для сучасної їм московської публики, яка хотіла єзуїтської драми та нудила ся підчас моралістичних алегоричних пєс київських драматургів. На жаль ані в справозданнях ані в листах не дають нам єзуїти навіть натяків про зміст і сюжети драм, які виставляли Кияне. Імовірно се було щось в роді тих драм, які подав проф. Петров в звісних „Очеркахъ украинской драматической литературы XVIII в.“, або в роді драми про ізраїльського царя Езекию, котру ми видали в „Памятникахъ русской драмы эпохи Петра Великаго“. Позволимо собі один здогад: чи не заховали ся останки тої драматичної діяльності Киян в Москві — в бібліо-

теці „московської синодальної друкарні“? Як звісно, Українці, які попадали в Москву з початком XVIII в. і розвивали педагогічну і літературну діяльність, як нпр. І. Бужинський — стояли в близьких відносинах до тої інституції.

Матеріал зібраний нами з листів і донесень єзуїтів, які жили і розвивали діяльність в Москві з початком XVIII в. — не дуже то докладно і різносторонно малює нам єзуїтських учених суперників — Киян. Одначе тут важна і характеристична одна річ: в тім часі, коли Кияне напружували всі сили на полеміку з католицизмом і уважали себе за підпори православія — з права і з ліва, і зі сторони Москви, що вірувала вище науки і зі сторони католиків-єзуїтів, близьких Киянам методом думання і теологічним образованием, — одним словом з обох сторін Кияне викликували закиди дотично недостачи чистого православія і своєї тайної (а часом і явної) схильности до унії. Що Кияне були чемні і прихильні католицьким теологам в щоденних, так сказати, житєвих зносинах — се не трудно зрозуміти. З другого боку знова при всій догматичній і обрядовій спільности з Москвичами, Кияне в Москві чули себе так, як чужацького європейця в напів варварському краю. Єзуїти були тою сферою, де могла відітхнути душа Киянина, котрий в Московщині стужив ся за європейськими людьми, за європейським способом ведення розмови, а навіть спору. Вкінці їх звало з католиками теологічне образование. Щоб наглядно о тім переконати ся, вистарчить простудіювати Яворського „Камень Вѣры“, типовий приклад, як вміли Кияне для своїх богословських цілей використовувати роботи західно-європейських учених теологів¹⁾.

З рукописи присланої автором для „Записок“ переклав Іван Джиджора.

¹⁾ Див. працю прот. І. Морєва, „Камень Вѣры“ митр. Ст. Яворського, его мѣсто среди отечественныхъ протестантскихъ сочиненій и характеристическія особенности его догматическихъ воззрѣній“. Спб., 1904.

Miscellanea.

Лист Мазепи до гетьмана коронного Гіер. Любомірского з 1703 р.

Вікова боротьба козацтва з Польщею, боротьба шляхти, узброєної перламиновими королівськими привілеями і наданнями, з дійсним власником просторих українських земель, народом українським, не притихла, а ще більше розгорілась з початком XVIII ст., коли Польща була занята тяжкою війною зі Шведами. Селяни прогоняли дідичів, забирали їх майно, збиралися в більші гурти і добували укріплені міста і всюди заводили новий козацький лад. Найбільше визначилися в тій боротьбі, а через се і найбільше зненавиджені польським урядом були Палій і Самусь. Нарід відчував, що по його стороні повинен стати гетьман з козацькими полками, і тому вірив, що Палій і Самусь стоять в порозумінню з Мазепою. Вірив у се і уряд польський, а то тим більше, що оба ті провідники самі називалися царськими і гетьманськими відпоручниками. Тому король польський і шляхта на соймах домагалися від царя і гетьмана, аби вони помагали здавити сей рух, а заняті землі і кріпости звернули Польщі, котра стоїть в союзі з царем проти спільного ворога, Шведів. Жадання ті повторялися і в кореспонденції польських достойників з Мазепою. Повторив їх також гетьман коронний Гієронім Любомірський в листі до Мазепи, який вислав в літі 1703 р., одержавши велику булаву. Відповідаючи Любомірському, збивав Мазепа закиди, неначе б то він або царський уряд стояв в якій небудь звязи з Палієм або Самусем, називав їх своєвіль-

ними і безбожними бунтівниками, що пролили багато християнської крові і підняли братоубійну домашню війну на нещасте і згубу Польщі. Дальше запевняє про вірність свою і царського уряду супроти союзу з Польщею, а в кінці повідомляє, що видав відповідні накази, аби не пускали повстанцям підмоги з лівого боку Дніпра.

Copia listu imp. Mazeppy z Baturyna 8 iunii a. 1703 do imp. krakowskiego pisanego.

Mam sobie za wielki honor [ze wm.]¹⁾ emerito passu in altissimum senatorskiej godności y hett. praeeminencyi wstąpiwszy subselium, raczysz ze mną przykładem antecessorow swoich w listownych correspondencyach poufałą przyiaźń y zyczliwą zawierac konfidencyą, którą iako omni tempore cum speciali chęci moich realitate spondeo, tak y o tym fidelissime donoszę, iz pierwszy list teraz od wmp. odbieram, na który gdy amico calamo wm. p. respondeo, condolere mi przychodzi et ingemiscere na niezbozne facinus swywolnych rebellitantow Samusia y Paleia, którzy nie tylo interno corde domową woynę na zgubę Rzptey Polskiej wzniecili i wiele krwi chrzescianskiej seditioso marte rozlali, lecz quod maius — te swoje nefanda scelera naywyszym najs. monarchi naszego imieniem y moim hett. tegunt et protegunt, pisząc się contra fas et aequum officyalistami i. c. wwa. y seminando inter plebem, iako z naywyszym najasn. monarchą naszym mandatem iego y moim hett. ordynansem tę na Ukrainie przeciwko Rzptey Polskiej per aestus conjuratae malevolentiae rozniecili woynę, co nigdy in sua nie było realitate y bydz nie moze, poniewaz nasz naiasn. monarcha sacra wiecznego pokoju między oboygim narodem foedera strictissime w monarszym sercu conseruat y stałą ku naiasn. krolowi polskiemu, iako tez y caley Rzeptej przyiaźń fidelissime dotrzymuje. A ze przerzeceni rebellizanci proprio ausu et libera autoritate uzurpują sobie tytuły et officia sub nomine naiasn. monarchi n. i. c. w., tedy niech ztąd zadna w senatorskich y kawalerskich wmp. animuszach suspicii nie rodzi się interpretatio, albowiem ia ab initiis tey rebellii praecidendo w oney futura mala et consequentia pericula, po tym providendo bono publico pisałem do Samusia y Paleia groząc imieniem naiasn. monarchi majestatu y powagą i. c. w. iako y odemnie, aby tey swewoli nie wazyli się zaczynać tymze najasn. imieniem, a oni tak do naiasn. monarchi iako y odemnie in suis desideriiis recurrere. Lecz surdis fabula narrabatur, poniewaz ta moia prozba zadnego dobrego skutku w zaiątrzonych nie mogła causare sercach. A iako ia

¹⁾ Очевидний пропуск.

onym dotąd zadnego nie dawałem sukkursu, co u samych ze wm. pp. evidentius patet et patebit documentis, tak y w dalszey czas takowąż mają stateczną ku przysługze Rzptej Polskiej oppromitto przyiaźń, mając w wielkiey aestymie y należytey obserwancyi iura vicinitatis et auctoritatem pactorum conventorum, ktorych ze statecznie dotrzymamy, upewniam wmp. Zeby zaś te sedycye et interna bella na Ukrainie rebellij ardore nie rozszerzały się, zwłaszcza gdy proximus ardet Ucalagon (sic), iuzem dawno uniwersały moje do pułkow wszystkich z kancelaryi woyskowej kazał wydać cum eo mandato, aby zadnego człowieka tutecznego na tamtę Dniepru idącego nie przepuszczano. Takową tedy na list wm. p. cathegoricam uczyniwszy relationem cum ea manifestuję się realitate zem'fest.

(Рукопись библиотеки Оссолинских №. 3565).

Подав *Федір Голійчук*.

Причинок до історії останніх днів панщини в Галичині.

Після трагічного 1846 року польські суспільно-політичні діячі побачили нараз з тривогою, що против своїх державно-реставраційних аспирацій побіч австрійських гарнізонів і німецької бюрократії мають іще третього противника — селянські маси, що поведені невидною рукою дематюїчного правительства можуть стати багато небезпечнішим чинником від обох перших. Тому, коли незабаром потім у кругах польських політиків виринула думка про нове повстання, показала ся неминуча потреба позискати для себе селян і разом із тим вирвати їх із під впливу ворожих для себе бюрократичних елементів. І в 1848 р. починаєть ся у польських інтелігентних кругах у Галичині жива агітація за тим, щоби дідичі зрікали ся у користь селян панщизняних робіт і тим улекшували польсько-революційну пропаганду на селі. Одначе загал дідичів не дуже квапив ся зносити підданчі обовязки. Знайшли ся тільки нечисленні одиниці, що поважили ся резигнувати добровільно зі своїх вікових привілеїв, чи то даруючи їх безвідплатно, чи заміняючи панщизняні обовязки на роботу за заплаатою. Решта чекала аж появи цісарського патенту з дн. 16 цвітня 1848 р., що раз на все стер з лиця землі той ганебний останок середньовічного невільництва.

Кілька звісток, що дотикають історії добровільного резигновання дідичів з панщизняних робіт у Станиславівськім

окрузі, подає у своїх записках звісний уже окружний комісар Остерман. „Der Rukomyrzer Grundherr Martin v. Przysiecki, каже він¹⁾, hat nach Aussage des Richters Maćko Chojecki, des Geschworenen Hauryło Chauer und des Iwan Rudy aus der Gemeinde, der Gemeinde die Robot geschenkt; — Gräfin Miączyńska hatte den Gemeinden der Herrschaft Tyśminica, die Robot auf die Dauer von zwei Monaten gegen dem geschenkt, dass gegen Baarzahlung gerobotet werde, und zwar: der 2 spännige Zugtag für 1 fl — der Handtag 10 xcm; — der Kowalówker Grundherr Vinzenz Poniński hatte bei den Gemeinden Kowalówka und Hrehorów die Natural-Robotsleistung wohl eingestellt, allein gegen Bezahlung die inwentarmässige Robotshöhe beibehalten und festgesetzt, es sei den 2 spännigen Zugtag mit 12 xcm, den Handtag mit 6 xcm, zu zahlen.

Що тикаєть ся ковалівського дідича Вінцента Понінського, то він переслав до ковалівського віта просторий лист, яким нормує дотеперішні панщизняні відносини між ним а ковалівськими селянами. Цікавий той лист попав підчас одної урядової поїздки Остермана до Ковалівки в його руки²⁾ і він подає у своїй „Хроніці“ дослівну його копію:

„Wojcie Kowalowiecki Jabłoński!

„W roku 1844 temu lat cztery prosili Panowie Naj. Cesarza i Króla, aby włościanom (chłopom) zrobic ulge w pańszczyźnie, to jest aby was uwolnić i darować pańszczyznę — żadney odpowiedzi nie było jak i na wiele innych podań, bo ci co otoczali Naj. Pana niedopuszczali żadnych proźb — o czym Naj. Pan dowiedziawszy się 15 Marca roku tego, zaraz tych Panów od siebie oddalił — i ogłosił siebie dla szczęścia ludów Ceşarzem Austryjackim, królem naszym konstytucyiny. — Konstytucyja słowo znaczy: ze wszyscy ludzie na zasadach S-tej wiary naszej jesteśmy bracia. Polak, Mazur, Rusin, Nie-

¹⁾ Хроніка Остермана т. I, ст. 380 (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ „Im Grunde kr. Auftrags vom 29 Februar 1848 Z. 69 u. K. und 70 M. K. habe ich den Gemeinden Kowalówka und Hrehorow, im Orte Kowalówka in Gegenwart des Dominical-Repräsentanten und des gr. kath. Pfarrers Grabowicz, zugleich am 4 April 1848, die in Folge der Robotregulierung angefertigter Verzeichnisse der Frohnschuldigkeit der unterthänigen Grundbesitzer, kundgemacht und eingehändigt. Nach dieser Amtshandlung, überbrachte mir der Kowalówker Ortrichter ein eigenhändiges, an ihn gerichtetes Schreiben seines Grundherrn, welches lautete... (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19, т. I, ст. 380).

mieć, Żyd, i że wszyscy tak jak jednego Boga dzieci jesteśmy, tak pod jednym królem konstytucyjnym równi wszyscy w obliczu prawa Pan, chłopiec, Żyd i sługa. Konstytucya znaczy, że wolno całemu krajowi, jak każdemu z osobna i każdej gminy swe prozby w potrzebach swych przedkładać i te będą zawsze wysłuchane. — Po ogłoszeniu konstytucyi przez Naj. Pana dnia 15 marca zaraz tu we Lwowie dnia 19 marca Panowie zgromadzili się i podali swe prozby do Tronu Cesarza i króla konstytucyjnego, które tobie tu te drukowane przesyłam, a aż nadto jasno 10-ty punkt opiewa i oświeca was, iż proszono o darowanie pańszczyzny, z tego się przekonać możecie, że tylko Panu wolno prosić o darowanie — bo cudzej własności nikt Panem być niemoże, już to 4 lata oto Panowie proszą. To samo osobno drukowane posyłam księdzu i Mandatariuszowi żeby wam przeczytali, wytłumaczyli, a osobliwie 10-ty punkt¹⁾, a osobno tobie wojcie posyłam, abyś miał u siebie i dał komu z osobna do przeczytania, — z tego przekonać się możecie, że was umyślnie ze złości ku Panom ktoś kłucił, a wy jak ślepi nadstawialiście z chęcią uszy. A ten adres drukowany teraz was musi przykonać o dobrych chęciach Panów ku wam. Ktokolwiek bądź, gdy jeszcze zechce i kusić się będzie was niepokoić i burzyć przeciw Panu lub Zwierzchności, chwytajcie zaraz i odstawci do dominium lub cyrkułu. Oczekujcie z cierpliwością i wszelką ufnością odpowiedzi Naj. Pana Cesarza i króla naszego. Porządek — zgoda, spokój, posłuszeństwo, kto przeciw temu, jest wrogiem kraju. To jest zasada naszej s-tej Religii. Bałamuceni ludzie! O dobrzy ludzie! do was się odzywam głosem tym samym, jakim do was przemawiał lat 28, chlubicie się z tego, że umiał was Gromadę kowalowiecką w s-tej Wierze, Religii utrzymać, bez której nikt szczęśliwy być nie może. Równie chlubicie się z tego, że umiał was utrzymać od występków różnych, utrzymać wasze dzieci w miłości ku swym Rodzicom, utrzymać porządek karności, wzbudzić potrafiłem zamiłowanie do pracy, gdyż proznowanie jest matką występków. Utrzymałem was od tej zaraży i niepokoju, którego niestety drugi rok trwa; umieliście zachować pokój, porządek, nie tak jak Hrehorowscy. — Ci odstąpili od szluby uczynionych Bogu wstrzemięźliwość, za to ich Bóg ukarał na pośmiewisko ludów. Zaden z was mnie nie zarzuci, że we wszystkim, co do dobrego sięgało, nie zachęcał, niewidział odemnie złego przykładu, chciwością, obłudą, podstępami was niełudził — zawszem prawdę mówił i przekonywał was, gdyż chciałem zyskać waszą miłość. Odjeżdżając z domu mówiłem z tobą wojcie, jak by lepiej było zrobić z tą

1) Справа знесення панщини.

panszczyzną, — tyś moim świadkiem, nie mogłem więcej wołać, bo mi było dotąd niewolno, ale dziś, dziś pod Monarchą konstytucyjnym wolno mi jest jawnie z wami mówić. — Deputacya z tąd ze Lwowa dnia wczorajszego pojechała do Monarchi naszego. — Panowie, mieszczani, z Lwowa księża, dwóch chłopów, dwóch żydów, z tą drukowaną prozbą, którą tobie przysyłam — mówcie oczekujecie cierpliwie, odrabiać najposłuszniej te panszczyznę w porządku. — Cieście się z tego, że mogę wam to donieść — jednak zebym wam i teraz okazał moje ku wam zawsze jednakie uczucie, postanawiam tymczasowie.

1. Darować pańszczyznę mnie nie wolno bez zezwolenia Monarchy. —
2. Abym was przykonał, że tak jest to prawda wszystko, szczyro co wam w tym piśmie opowiadam — więc od niedzieli tej pierwszej co przyjdzie, każdy dzień ma być płacony, dzień pieszy 6 xcm., każdy dzień ciągly parokonnny 12 xcm. —
3. Każdy isć powinien tak jak dotąd mu inwentarz nakazuje — to jest te illość dni 4 gdy się płaci, więc tam gdzie miejsce ma zakładna robota, aby na zakład robić. —
5. Pan Ekonom ma nakaz, gdy niema u siebie pieniędzy, ma garcami płacić kazdy dzień, aby wymierzyć na te pieniądze, podług pieszego na 6 xcm. ciągly na 12 xcm. —
6. Te garcy lub pieniądze mają tydniowo bydz płacone dla porządku. —
7. Gdy to co pierwiej robięś za znaczek, teraz za pieniądze, z natury rzeczy musi być coś taniej jak obcy robotnik, gdyż za to się płaci, co było i jest jeszcze powinnością. —
8. Niepociąga ta płać za sobą, zeby każdy Pan tak zrobił, to od woli każdego Pana zawisło, a zatym bardziej chciejcie się przykonać o chęciach waszego Pana. —
9. Zdaje mi się i spodziewam się po was jak dobrych ludziach, że te czynności Panow jak i swego przyjmiecie do serc waszych, — i z czułością i radością duszy podziękujecie przy służbie Bożej Bogu za pomysłność i dobrą sprawę waszą, razem i za pomysłność waszego Pana przyjmiecie — zaś niech to tak trwa wszystko az do mego przyjazdu, gdy przyjadę zwołam, wam dalsze ogłoszę czynności kraju, i naradziemy się co dalej w zgodzie uczynic. Oczekujecie mego przybycia. Obym na próżno nie wzywał was. — Niech się cieszą familije, które są oswobodzone, wasze majatki pewne, całe — rekrut tylko w kraju będzie. — Niech żyje Naj. Pan konstytucyjny — za pomocą Boga — życzę wam wszelkiego szczęścia — co day Boże. —
10. Spodziewam się także, że z wesołem twarzem, z zazdrością serc będziecie dobrzy, posłuszni — i gdy kiedy trza będzie pomocy Panu od was, nie usuniecie się, nawzajem ja wam przyzekam tak być pomocnym, jak przedtym było, a to: w radzie, w zdrowiu, w pieniądzech i różnych potrzebach. —
11. Niedajcie się uwodzić cudzym ludziom, a może jest wyrodek jaki pomiędzy wami,

co językiem węza przemawia do was, mówcie niesłuchaycie go — tylko słuchaycie głosu prawdy — głosu serca rozumu — to nas wszystkich uszczęśliwi. — 12. Znaczkі dawać ma Ekonom dla porządku i w tabelli zapisywać, aby każdy odrobił podług inwentarza swoje, i zaraz lub tygodniowo był zapłacony; gdy tygodniowo płacić się będzie, dla porządku by był woyt. Mam nadzieję że przyjmiecie moje dobre życliwości z tym sercem z jakim ja czynię. — 13. Więźniów politycznych wszystkich uwolniono. — Działo się w Lwowie dnia 28 Marca 1848.

Wincenty Poniński Dziedzic m. p.⁴⁾

L. S.

Подав *Ів. Кривецький*.

З кореспонденції Миколи Устияновича.

Отсих кілька листів подаємо з родинних паперів д. Івана Міцькевича, жонатого з Анною Устияновичівною, братаницею Миколи.

Міцькевич дуже поважаний чоловік у Миколаєві; був протягом 15 літ тут бурмістром. Устиянович писав до Міцькевичів більше листів, сі одначе деє запропастили ся. Листи писані красним псьмом на пів аркуши звичайного паперу, зложенім у чвертку.

Листи Миколи Устияновича до Івана і Анни Міцькевичів.

I. Kochany Panie Janie!

Ja Wam, a właściwie żonie Waszej narzucił znowu kłopot z powismem, i nie dołączył nawet pieniędzy na prządki — jakby tam u Was dostatkiem było groszy. Ja Was za to przepraszam szczerze, choć nie ja temu winien, ale Panna Hain, która jadąc do Berna za swoimi interesami, miała u Was być i tą rzecz załagodzić. Posyłam więc teraz 5 fr. aw. i proszę Hanusię, aby była łaskawą nie odmawiać mi swojej przychylniej usługi i napisać mi, czy też co się rozdało na prządki i kiedyby można spodziewać się przędzy, aby ją dać w Stryju do tkacza....²⁾ będzie na święta ruskie jechać.... do Sławska, toby wziął z sobą. —

¹⁾ Хроніка Остермана, т. I, ст. 380—382 (рпк. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ Місця викропковані означають, що лист на цьому місці ушкоджений.

My wszyscy Bogu dzięki jeszcze.... nie wiem jak się Wy tam macie.... ma Wasz Ojciec¹⁾ a mój brat?

Po Wielkanocy, jeżeli Bóg dozwoli może będę jechać do Buska, to Was odwiedzę i podziękuję osobiście za Waszą szczerość. Teraz pozdrawiam i całuję Was serdecznie i życzę wesołych Świątek.

Ustyjanowicz.

Ślasko 24/3 869.

II. Лист без початку.

....ależbo dla mnie nie w czas już o tem myśleć. W moim wieku każe roztropność przez ulżenie pracy życie starać się przedłużyć, aby nie osierocić dzieci. I ja sobie to położył dziś za zadanie i dlatego nie ruszam się z Suczawy²⁾. I wiercie mi, mnie tęskno tylko za Wami — a więcej za nikim i za niczem. Jedna tylko Luńka³⁾ nie może zapomnąć gór. Zdaje się, że ją tam jakieś przeznaczenie jakby łańcuchem ciągnęło, a podobnoś i wyciągnie. Jeżeli się rzeczy nie zmienia, to za rok będę ja Was prosił na wesele. Ale nie mówcie o tem nikomu, bo jakby Luńka się dowiedziała, że ja jej sekreta wypaplał, toby mi gotowa cały rok jeszcze rosół przesalać. Ot więc kochani, my mamy się jako tako w domu, ale za domem nie najlepiej się wiedzie w mojej rodzinie. Za Dozia już cały rok ni słyhu ni dychu, — na listy nasze nie mamy żadnej odpowiedzi i dowiedzieć się nie ma przez kogo, co się z nim dzieje. Klemens upadł, będąc bezustannie adjutantem, z szalonego konia, uszkodził sobie coś w krzyżach, leżał cały rok słaby, poddając się wszelakiej kuracji, i dziś stoi na tem, że musi się superarbitrować i iść na pensję o 300 fr. rocznej płacy. Właśnie pisze mi, że się stara o cywilną służbę i przyjedzie zapewne wkrótce do domu. Kornel gdzieś na Podolu się bi(e)dzi o kawałek powszedniego chleba, Sabin coś słabuje na piersi, a Mikołaj taki dotąd żydów w Brodach uczy — chciał się przenieść na Bukowinę, ale to nie poszło; a dziś nie wiem. jak się tam ma, bo słyszę, że cholera w Brodach okropnie podcina. No, daremnie — w każdym kąciku musi by(dź)ć swój krzyżyk, któren dźwigać trzeba. Nie wiem czy prawda, co nam jeden semina-

¹⁾ Брат Миколи Устіяновича, Іван, був дуже поважаним міщанином у Миколаєві. Помер перед кількома роками. Дім, де він пробував і де вродився наш письменник, уже проданий, але збережений добре.

²⁾ Поет з початку банував за Славськом; опісля привик до Сучави. Якийсь час потім писав: „w Ślasku dywywjem się jak czerez michur, a teraz dywlu się czerez wikno“ i просив Міцькевичів, щоб перебрали ся до Сучави.

³⁾ „Luńka“ — се Сальомея з Устіяновичів Ших (донька).

rzysta będący u nas na wakacjach powiedział, że brat mój a Wasz ojciec miał pogorzeć. Jeżeli to nieszczęście istotnie Bóg zesłał na niego, to nam bardzo boleśnie — lecz i za to niech dziękuje Ojcu niebieskie(go)mu: Jehoże lubyt hospod', nakazujet, bijetże wsiakaho syna, jehoże prijemlet — mówi św. apostoł Paweł — tak niechaj ma nadzieję, że ten ojciec, któren nas karze, jedną ręką smaga a drugą do siebie tuli. Na wesele Nastuni¹⁾ nie możemy przyjechać, bo istotnie za nadto daleko, aby sobie tę uciechę sprawić. Kosztowałoby to, rzeknąć otwarcie, więcej, jak my expensować możemy, bo jak wiecie, miejskie życie nie pozwala przy dzisiejszej drożyznie innej oszczędności jak tylko tę, aby przy końcu każdego miesiąca pozostało na marek do kwitów. Otóż zamiast jechać na wesele, urządziliśmy sprawić sobie wieczorek wesoły w domu i wypić za zdrowie Państwa. Młodych potężny puhar. A ich niech sam Wszechmocny pobłogosławi: udziela im na każdej stopie życia tylko pomyślności i szczęścia. Żal nam, że nie możemy widzieć się z wami, ucałować Was, zabawić się a może i zapłakać razem, ale czyż to jedno człowiek chciałby a nie może! Więc bądźcie nam zdrowi, całujemy Was wszystkich serdecznie — prosimy nie zapominać o nas, jak i Wy nam zawsze w pamięci jesteście. Pozdrówcie ojca Waszego najszczerzem nasz(y)em pozdrowieniem, i siostrę moją Rózię i wszystkich znajomych.

Wasz niezmiennie przywiązany rodzinną miłością stryj

Ustyjanowicz.

Suczawa 18° Okt. 872.

NB. Czy nie znalazłby się w Mikołajowie jaki chłopak na diaczka i pösługującego w domu moim; dałbym mu wikt i 8 fl. miesięcznie tj. rocznie wszystkiego 100 fl.; proszę mi o tem donieść a przysłałbym mu na drogę.

III. Lubeznaja, doroha Hanusiu!

Teper nadoszła chwyla, szczo ja ne do twoho muža, ale do tebe moja dorohaja, z pokłonom prychodžu. Bo mij interes takoho roda, że jeho mužowe zawsze perebywaty zwykły, a jak udasz sia do bawiw, to taki skorsze doprosysz sia. Oto tak: Wam oboim, t. j. tobi i twojemu mužewy wypadaje dokoneczno pryjichaty na deń 8° sierpnia do Suczawy, bo w Suszawi u mene maje sia sowerszity takoje diło, że bez was ono ne udast' sia po ludiadomu. Moja Luneczka selodka tak sia rozgydzela, że ani sposob dowsze żdaty — — dokoneczno chce za swoho Iwana²⁾; i otec saraka musyt na toje prystaty, szczo by na

¹⁾ „Nastunia“ — братанниця, замуж. Засядкевич. ²⁾ Юліяна Шиха.

dniu 10 sierpnia tj. w Nedilu pered Makowijkow strojity wesile. A ja-kożeby to było wesile bez was? czy udałoby się ono? skaży sama moja lubeznaja? Otoż wydysz taki za prawdę jasno, szczo wam treba wybraty sia zawczasu tj. w czetwer pered wesilom z domu, zajichaty sobi statoczno, poważno do Chodorowa, w Chodorowi sisty do toho woza, szczo to jeha tiahne jakijś bis z ohnenymy oczyma i dajże do Suczawy — i to tak podhaniajuczy bisa, szczo w Piatnyciu abo naj-dalsze na Subotu rano stanuty na misce. Rozdumajże hołubońko moja vse dobre, aby ono takoj i tak sia stało; a najpersze, z jakim poci-lujom udatyby sia do twoho Iwana, czy w lyczko, czy w borodu, czy w oczko, czy może hde szcze inde, aby on na toju dorohu przystaw, taj hroszi daw, taj i sam pojichaw — bo to twój Iwanyszcz to twer-diak ne łedajakij, ale Demenski¹⁾, i skupa bida, i zažyrysta na gospo-darstwo, a szcze do toho i na mołdawskoje wyno ne zwyk, toż czym jeha siuda zwabysz? Toż szcze raz kažu, rozdumaj i rozhadaj dobre, hdeby jeha ciłowaty, aby bidu pidmowyty, taj wyduryty zaplišnyłych hroszej, choćby łysz na dorohu. I wir meni, że tohda pered ciłym świtom skažu, szczoś sobi fajna mołodycja, jak toje dokažesz. I szcze szczo, dam ty twoho Jaśka²⁾, toho samoho wisusa, szczoś ho tak u sebe rozwezła, rozpestyla, szczo roku na wakacyu do Nykołajowa za tuju prysłuhu na twoju prysłuhu. Ja hadaju, szczo ty jako ženszczyna pro-worna, mudra, znajdesz sposob obajaty twoho gnypa pocztywoho i na-diju sia, szczo wy pryjidete oboje nam wsim na radost'. Moj Jaśko pleszczy w ruki, i wže na pered raduje sia, szczo uzryt swoju druhu mamu. Poczkaj durnyku, obaczym, czy Hanusia pokwapyt sia do tebe, czy ona tobi mama. — Proszuż tia ne daj sia zasoromyty, i staraj sia sobraty wsiu żeńsku włast' i takoj dokoneczno postaw na swoim. Wraz proszu tia, rozwisty o tom twojemu otcu, a mojemu bratu, szczo ja i jeha na toj dla mene wełyczawuj deń do sebe zapraszaju — po-zdorow ot wsich nas Nastusiu, i na koždyj słuczaj napyszy nam czy pryjidete i koły sia was nadijaty, szczo naprotyw was na dworec wyjichaty było nam wozmožno. Uciłuj muža ot nas i buwaj zdorowa

twoj stryj

Suczawa 24 Łypcia 873.

Nykołaj.

IV. Карта кореспонденційна³⁾.

Печатка почти: Suczawa 17. 12. 73; Mikołajów 19/12 73. Wiel-można Jmci Pani Mićkiewiczowa Janowa, obywatelka miejska w Miko-lajowie (Galicya).

¹⁾ Родом з Демні. ²⁾ Син поета.

³⁾ М. Устіянович займав ся гомеопатією і лічив нею людей.

Я не могу знати якій бôль и зъ якої причини, та и не маю средствъ. Для того розважте сами и пошлѣть въ Львôвъ до Миколиша по 3 або 4 средства, которіи найотповѣдѣйшіи будуть вамъ ся здавати, и такъ: іесли зубъ надпсований, а бôль заходить до головы и ушей и лице подпухло, але не запалене и на студены бôль взмагаіе ся, то *Narphisargia*; іакъ ходить бôль по цѣлой сторонѣ, особливе правой щоки, лице почервонѣло и кровь біе до головы, то *Belladona*; іесли бôль заходить до уха, лице червоне, бôль взмагаіе ся чрезъ теплін оклады або... (слово нечитке) — то *Chamomilla*; іесли бôль такій, мовъ бы ковтало молоткомъ и при томъ горячка, то *Aconit*; іакъ на лица пухлина тверда а блѣда — *Arnica*; іесли бôль наступилъ при женскій періодъ, а таіа іесть не въ порядку, — або скоро бôль вмагаіе ся вечеромъ въ тепломъ лôжку а около полуночи найбільше, и скоро на холодъ лекше — то *Palsatilla*; іесли бôль зъ надуживаня кави походить, столецъ твердый, — въ зубѣ строкаіе и вертитъ — *Nux vomica*; іесли бôль давний, іасна надпсовани, кровави, зуби колишуть ся — *Sulphur*; іесли слина зъ рота тече, въ ротѣ боляки, цѣла щока болить, пухне, то *Mercur* и *Nepar sulph*: на отмѣну; іакъ бôль вмагаіе ся отдыхомъ студеного воздуха, и корчить щоки, же не можна и рота отворити — то *Causticum*; іесли на хвильку лекше, взявши въ ротъ воды студеной — лекше на дворѣ, гôрше въ теплой комнатѣ — *Bryonia*; а якъ бôль біе въ голосницѣ, такожъ до очей и ушей а зубы надпсовани... (слово нечитке) — *Creosot*. Лѣкарства жадати въ плиткахъ 6. *potencia*, пробовати черезъ пахане и жаживати въ водою що $\frac{1}{2}$ год. а іакъ подтихне, не такъ часто, іесли побольшаіеть — то добре¹⁾.

V. Dorohii moji!

Ja Wam jeszcze ne podiakuwaw za to, szczo Wy moju dytynu i przyjmyły do себе i kormyły i hołubły jakby swoje własnoje czado, czrez tak dolhij czas. Ja żdaw na chwylu do toho, i taja chwyla wot przyjszła. Dnia 6° Łypcia jest u mene prazdnyk i zdwyh naroda zo wsich storon, daze nawet i ot samoji Żółkwy. Otoż zapraszaju Was ja i seho roku na sej prazdnyk — czej byście хот' тепер przyjechały — а тоhда ja Wam podiakuju pered wsima mojimy host'my i pered cilym narodom za waszuju przywiazannost', szczyrost' i usłużywost', jakuju Wy zawsze okazowały ko mni i k' ciloj mojej rodyni ot dawen dawna, i ne perestajete okazowaty do dnesznoj pory. Tomuż ja Was zapraszaju, ne pożałujcie truda i przyjd'cie. Tu kraj duże myłyj i znaju

¹⁾ Без підпису; картка писана таким дрібосеньким почерком, що годї його було навіть де помістити.

szczo Wamby sia także tu spodobało. A Waszoje kotlarstwo, — jakby ono tu cinyłoś wysoko!!! Wy ne uwiryte, jak tu dorcho platyt sia kożdoje remesło — a zemla rodyt jak chyba w raju rodyła. Prawda, szczo doroha bude mnoho stojaty, ale czyż wy wykładajete na dity i na szkoły?! Otoż nechaj Wam sia zdaje szczošte wykynuly na knyżky, na czobotiata, na spodniata, na dyrektora, na kubany dla p. profesorow i t. d. Ruszte raz tii zapliśnily, bo z soboju na druhijswit taki wziaty ich ne lza'.

My ożydamy Was z najszczyrszym żelaniem i nadijem sia, szczo zdiłajete radost'

szczyropydannomu stryjowy

Nykołaju.

Suczawa 29° Czerwca 874.

Pozdorowte mojeho brata a tata Waszeho.

VI. Лист до Анни Міцькевичевої.

Moja dorohaja, lubeznaja, serdecznaja bratannyczko!

Prawda ty każesz, że my aż za nadto dolho ne promowyły do sebe ani odnym słowom, i chotiaj my uwirenni w tom na wzajem, szczo naszi rodynnii czuwstwa ne ostudyły ni chołodnii hory, ne zato-pyły szyrokkii riky, ne zahnoily lisowii bajraky, to taki udarmo sia w hrudy, i skażim sobi otwerto w oczy, żeśmy sohriszyły druh proti w druha. I ne unewyniajmy sebe, ne opravdywajmy toho, szczo ne dast sia opravdaty, lysz starajmy sia poprawyty jak kajuszczyj sia hrisznyk po św. spowidy. Ja radujuś duże, że Ty perwaja ozwałaś k nam twoim szczyrym słowom, bo chto znaje czy ja iznurennyj wikom, złomanyj tiażkimy udaramy sud'by, prywałen żurboju i zaskorupiajuszczyj sia jak słymaczyszczec w swoju chatynu — chto znaje kažu — czyby meni prijszło było na hadku, ozwaty sia do Was. I ne dywnoby było, jesły woźmem na uwahu, że majuczzy desiatero ditej w żywych, jest z kim rozpysowatyś, a pry tom wsehda dwoje abo troje wnuczat to tych, to owych doma, jest i swoho kłopotu do woli, szczo dowiduwatys za żurbu i kłopoty rodstwennykow dalszych, bo jak to posłowycia każe: W každy kutyku jest swoj krestyk. O jakby meni myło było pojichaty do Nykołajowa i obaczyty sia jeszcze raz z wsimy Wamy! No darma. Starost' moja i nawerżeni na mene obowiazki nastojatelstwa w dekanati ne dozwalajut meni toj radosty. Ot własne seho lita namirjał ja pojichaty do Kijewa, i obaczyty sia z starszym moim bratom a twoim stryjem Wasyliem — no hodi! On pryobiciał meni oplatyty iz swojeho kermana wsi koszta dorohy za mene i za moju Olgu najmłodszu doneczku, szczo szcze jest pry meni — i taki

ne wozmožno wybratys iz zaklatoho mojeho kuta. Chotil jam pojichaty do sirczanych kupelej w nedalekoje moje susidstwo, ta i toho ne mohu sobi pozwołyty — bo — bo — ne ma na toje dostatkom hroszej. I Sabin iz Hołowecka zawabiał mene do sebe, to szczoż dilaty, koły ne schodiat sia końci. Toż i postanowyl ja sobi sydity kamenem doma, i ożydaty poklyku Bożoho do jamy. Ja uže łyszajuś i nadiji, szczoż meni sud'ba dozwołyła obaczyty raz jeszcze moji wsi dity razem sobrani w mojej chatyni, boż to ony roztaborylys po wsich usiudach: Kornel najstarszyj to tu — to tam, kuda jeho poklyczut, Nykołaj w Radowciach na piat' myl ot mene, Sabin na bolsze jak 45 myl — Kłym u Lwowi, Bohdan na myl bolsze jak 300, Władymir w Mostary, w Hercogowyni, a Iwanko, twój wychowanec, w Seminarii; Luneczka w Zastawni o myl 16, Maria koło Hałycza w Wychtorowi za Bobikiewiczem o myl jakich 40 oddalena. Łysz odna Ola jest pry mni. Tak pohadaj moja dorohaja, czy wozmožno jest, aby maty jeszcze jaku choťby słabeńku nadiju sobraty tuju rozbihszuju sia czeredu na odyn raz do mojej koszary. Prawda zjichały sia były wsi moji dity mynuwszoho roku pry końcy misiacia Maja na Marijky wesile do Suczawy. Była to dla mene radost' ne wysłowyma i ciłe misto spohladało na mene jak na patriarchu, kołym wyjšoł z domu z ciłym taborom ditej dorodnych, zdorowych, rumianych, weselych, na spacer, (szczoż wynhaty wesilnych szum iz hołowy) i zaniał z nymi i z ich prychwestamy bolszymy i menszymy najszyrszu ulyciu tak płotno, że wsiakij perechodiaszczyj prynużden był opertyś pod mur, abo ustupyty w jakij zakutok, szczoż promynutyś z tym taborom. Zjichałyś, rozjichałyś, a czy zijdut sia jeszcze — na to ne ma i najmenszoi nadiji. Szczoż tam ale koło Was czuwaty? Jak sia maje twój uczywyj mužysko? Jak twój otec, brat, sestry? Jak naszi dalszii swojaky? O jakby mni myło było wpasty meży was wsich neożydannu, tychońko, i prożyty z wamy dwa, try dny weselo, szczożasływo, da i pomolyty sia za moich rodycej w nowoj cerkowcy waszoj. Prawda, że k' tomu ne ma nadeždy, no ruczu Wam, szczo ja Was posiszczu koneczno, jeśly tylko budu prenużden potrudytś do Lwowa, bo w tom słuczaju postanowlu sobi pustytś w dorohu na Stanisławow i Stryj i Nykołajow¹⁾). Szczo daj Boże! A teper ciłuju tia serdeczno i twojeho uczywoho muža. Pozdorowy ot mene twoho tatka, i wsiu naszu rodynu. Pokłony sia znakomym moim, ktorii jeszcze na mene ne zabuły, i pyszy do nas,

¹⁾ Задумевне бажане письменника не сповнилось.

Наукова хроніка.

Новіші праці по історії вел. кн. Литовського в XV віці.

Вік XV — вік політичної двоїстости вел. князівства, вік зросту двох могутих заграничних чинників: вел. кн. Московського і кримської Орди, приніс і для внутрішнього ладу вел. князівства важні переміни.

На поли відносин суспільних се часи формування верств пансько-шляхотської і її антипода селянської верстви. Для визначніших міст в. кн. се вік заведення німецького права.

В відносинах правно-політичних — се вік занепаду князівств, часи відживання давнішої окремішности князівств в автономії земель.

На поли культурно-побутовім се вік, в котрім польська культура приходить до переваги над руською, до переваги, що кріпшає весь XVI в. і в першій четвертині XVII в. опановує усї землі вел. князівства.

Хоч історичні праці, котрих розбори доводить ся мені переводити, мають свої точки тяжести в політичній історії вел. князівства, вони доторкають ся в неодному й культурних відносин XV в.

Не входячи в близшу оцінку їх з становища методичного чи літературного, хочу вказати, що нового дають вони для пізнання того часу і його подій, та висловити свої деякі критичні замітки, поправки та доповнення з поводу них.

Богдан Баревський. Жигимонт Кейстutowич, великий князь литовсько-руський. (1432—1440). Історична монографія, Жовква, 1905, ст. 114 і 165.

Автор підносить, що — по коротких біографічних статях Бартошевича, Вольфа й Конечного його праця „в перше обняла цілість князювання Жигимонта Кейстutowича“, а своєю ціллю вважає „можливо вірне змальоване его особи jako історичної постати“ (ор. cit. ст. VI і VII). Підставою для того послужили авторови вискази сучасників про в. кн. Жигимонта Кейстutowича; один із них — висказ великого маістра ордену хрестоносців в листі до кор. Альбрехта II з 20 IV 1438 „се якийсь дивний чоловік, з ним навіть годі вести переговори і спільну акцію“ послужив моттом нинішньої праці. Праця складається з трьох частей. Перша частина займає ся біографією кн. Жигимонта до р. 1432¹⁾, друга до р. 1435, третя до смерти в р. 1440. Система угруповання, як бачу, оперта на різницях в правно-державнім становищу кн. Жигимонта в трьох згаданих епохах його життя.

Основні точки першої частини біографії кн. Жигимонта до р. 1432 — се його уділи в великім князівстві литовськім, його участь в політичних і воєнних чинах і плянах в. кн. Витовта та його становище супроти в. кн. Свирігайла. До перших рр. XV ст. по своїм повороті з Прусії, по гадці автора, Жигимонт перебував мабуть у Витовта: нема ніде найменшої згадки, щоб він мав на Литві свій самостійний уділ. В р. 1401 ми чуємо тільки про обіцянку Витовта Жигимонтові надати йому уділ по своїй смерті: половину Новгородка литовського з приналежностями; в посідання їх за життя Витовта Жигимонт не прийшов. Докази такі: Грамота з 18. I. 1401, де Витовт Жигимонтові згаданий уділ „призначає по своїй смерті“, вказує на плян надати Жигимонтові отой уділ аж по смерті Витовта. З грамоти Витовта з 1. IV. 1428, котрою він записує своїй жінці Юліяні в уживання „землю й місто Новгородок литовський з округом“, виводить автор, що Жигимонт не мав половини Новгородка до 1428 р. Далі з слів апеляції заступника Ягайла, предложеної 1430 на німецькому соймі в Ниренберзі, що Жигимонт „мав одідичити згадані добра по смерті... Витовта“ — виводить автор, що Жигимонт не мав Новгородка і перед 1428 і в останнім році пановання Витовта. Дальше зауважає, що колиб Жигимонт мав в уділі Новгородок, то скорше втерлаб ся для нього назва князь новгородський як стародубський, і що Новгородок власне в часах Витовта мав свого намісника, а се очевидно не дозволяє припускати, щоб там міг перебувати удільний князь.

¹⁾ Сю першу частину без ніяких змін в тексті маємо і в польській перекладі: Zygmunt Kiejstutowicz książę starodubowski, Львів, 1906, (відбитка в часоп. Przewodnik nauk. i liter.), ст. 28.

Далі Жиґимонт дістає від Витовта в рр. 1408—1411 Стародуб. Автор вважає неможливим припускати, щоб Жиґимонт дістав Стародуб аж в р. 1422, коли він у перше виступає в документах як князь стародубський. 1408 р. стародубський стіл став порожнім¹⁾. Зі звістки Длуґоша про похід Жиґимонта на Прусію 1409 р. можнаб вивести, що Витовт вислав його ще від себе. Ще 1411 р. на Торунським трактаті підписаний Жиґимонт просто яко „литовський князь“. Витовт вчинив се, щоб мати когось певного на сім пограничю. В Стародубі зіставав ся Жиґимонт до хвилі вступлення на великокняжий стіл 1432 — ще й тоді зове його Длуґош стародубським князем.

Погляд автора на точці новгородського уділу противить ся дослідям всіх дотеперішних істориків, на другій точці автор стремить схронольоґізувати виводи Любавського і Грушевського²⁾. Супроти тез автора піднесу дві певні звістки про уділи кн. Жиґимонта а одну гіпотетичну.

В грамоті городенської унії є точка, стилізована так, що її можна зі всею правдоподібністю вважати частиною згаданої перед нею в грамоті городенської унії присяжної грамоти кн. Жиґимонта з р. 1386³⁾.

¹⁾ В своїй статейці „Жиґимонт Кейстутович, князь Новгородка литовського“, Руслан за р. 1906 ч. 92, 93 і 95, сам автор змодифікував свій погляд: коло 1412 р. дістав Жиґимонт записану записом 1401 р. половину Новгородка з приналежними посілками і заряджував ним за життя в. кн. Витовта, так як пізнійше Михайло Жиґимонтович Троками за життя в. кн. Жиґимонта (остаточний вивід в числі 95), а між 1412 і 1422 дістав уділ в Стародубі.

²⁾ М. Любавський. Областное дѣленіе и мѣстное управление Литовско-русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. Москва, 1893, с. 10 і 46.

³⁾ *Quomodo eo tempore, quo Principes, Prelati, Nobiles et Regnicole Regni Polonie Serenissimum Principem dominum Wladislaum, Regem Polonie... in Regem Polonie assumpserunt..., eidem domino Wladislao Regi Coroneque et Regno ac Regnicolis ipsius Regni Polonie, pura mente et irreuocabili animo, firmaque et inviolabili sponsione ex certa nostra sciencia, matura deliberatione voluntateque vltronea, non compulsi, nec coacti, seu aliquo errore seducti, promissimus et litteris nostris firmavimus, quod ipsum dominum nostrum Wladislaum Regem, Regnum et Coronam ac Regnicolas ipsius Regni Polonie non debemus deserere, sed eis toto posse et viribus constanter assistere, et eos contra insultus quorumlibet hominum viuencium, cuiuscumque status, conditionis, gradus vel eminencie fuerint, adiuuare. Nos quoque et successores nostri non debemus dominum Regem et suos successores ratione huiusmodi subsidii pro quibuscumque dampnis admonere, exceptis victualibus et equorum pabulis necessariis et opportunis demum,*

Згадана точка умови, коли вважати її частиною тексту грамоти 1386 р., робить можливим присягну грамоту з р. 1386 — невражаючи на її сильне змодифіковане до відносин 1430 рр. — інтерпретувати так, що кн. Жигимонт зобов'язується нести військову службу зі свого уділу. А колиб і прийняти за автором, що сеї точки не могло бути в грамоті 1386 р., бо нема її в інших присяжних грамотах, і що вона належить до грамоти з р. 1432 — то все таки з логічної зв'язи між тою умовною точкою і текстом грамоти 1386 р. можна вчинити дуже важний вивід. Видно покоління сучасників в. кн. Жигимонта знало про його володіння в р. 1386 особним уділом, коли без всяких застережень подано текст грамоти 1386 р. в такій стилізації, що з неї мож вносити про Жигимонтове володіння особним уділом у вел. князівстві Литовським.

А сей вивід, що свідки грамоти 1433 р. мали без сумніву перед очима удільне князювання Жигимонта в р. 1386. можемо ствердити важною дедукцією з присяжних грамот: всі вони видані князями, що мали уділи.

З огляду на інтерпретацію тексту грамоти 1386 р. в грамоті 1432 р. обома повисшими висновками і дедукцією з присяжних грамот, приймаю, що кн. Жигимонт вертаючись в рр. 1384—1385 у вел. князівство одержав волость від вел. князя Ягайла і зобов'язався служити в нею королеви Ягайлови й польській Короні.

Участь кн. Жигимонта в битві над Ворсклою, поміч його Жмуди в р. 1401, його походи 1409 і 1410 й ратифікація мира в р. 1411 насувають припущення, що він мав якийсь уділ у вел. кн. Литовським. Дійсно 1412 року чуємо про нього як про князя Новгородка в божої ласки¹⁾. Ся звістка відсуває авторове датовання часу, коли Жигимонт став князем в Стародубі, з рр. 1408—1411 на рр. 1412—1422. Вона одначе не відсуває зв'язи завваженої Любавеским, а сконстатованої проф. Грушевським між князюванням Жигимонта в Стародубі і князюванням

quia idem Serenissimus Princeps dominus Wladislaus, Rex Polonie prenotatus, nos in partem sollicitudinis sue assumpsit... op. cit. стр. 148—149. Грамота с. р. 1386 повторена ще в грамотах 1433 ib. ст. 153 і 1434 ст. 157. До грамоти 1386 р. приклав слова: Nos... opportunis ще Данилович. Skarbies I ст. 259. Барвінський проти поглядів Даниловича робить кілька застережень. Споміж них важні лише два: текстуальна особність, і те, що сеї точки нема ні в одній иншій присяжній грамоті. Що до першої замітки, то введення писарем грамоти згаданої точки в особний стилістичний період не розриває логічної зв'язи між згаданою точкою і цілим реченням, що стоїть перед нею. Грамота подає зобов'язання і застереження про нагороду за зобов'язання.

¹⁾ Pascho heres de Staschow procurator illustris principis Sygismundi Dei gratia ducis de Nowogrodek. Codex diplomaticus Poloniae minoris. IV, Краків 1905. (M. m. aevi t. XVI.) n° 1131 ст. 131;

Свитригайла в Сіверщині¹). По всякій правдоподібності перейшов Жиґимонт в Стародуб вже 1420 р., коли Свитригайло дістав на ново уділи в Сіверщині. Виводжу се з того, що Длуґош під 1420 р. подає як уділи Свитригайла Брянськ й Новгород сіверський, між тим в оповіданню про події 1408 р. Стародуб виступає в руках Свитригайла (Длуґош IV, ст. 219 і III, 571).

З огляду на звістку грамоти 1412 р. приймаю уділ кн. Жиґимонта в Новгородку литовським й перехід його в Стародуб в р. 1420 (a silentio Длуґоша про уділ Свитригайла в Стародубі в р. 1420).

Третя звістка — вповні гіпотетична, але не без вартости, коли вважати на вбожество наших звісток про уділи кн. Жиґимонта. Альбертови Таборови, єпископови виленському в рр. 1493—1507 предложили франціскани пинського конвенту ориґінал грамоти „Жиґимонта кн. пинського, стародубського й туровського“, виданої в Пинську в п'ятницю по Зелених Св'ятах 1396, при свідках: „кн. Михайлі, маршалку Монівиді й секретарю Румбольді“. Свідки й час видання вказують на фальсифікат, так само підозрена конфірмація тої грамоти „королем“ Казимиром в четвер по Божім Тілі 1445 в Рудниках. Сама-ж грамота єпна Войтіха не має в собі нічого підозреного й вказує на те, що маємо до діла з фальсифікатами XV ст.²) Чи в тих пинських фальсифікатах не може міститися звістка про володінне кн. Жиґимонта в пинським уділі — а бодай в його волостях?

Свої виводи до першої точки збираю так: кн. Жиґимонт мав як князь-володар уділ у в. кн. Л. в рр. 1384—1390 — можливо, що і в рр. 1399—1411, 1412 до 1420 мав Новгородок, бодай в половині з приналежними волостями, в рр. 1420—1432 Стародуб. В представленню у Барв. участі Ж. в політичних чинах і плянах в. кн. Витовта квестіоную його представлення плянів в. кн. В. про свою спадщину: факти наведені автором в доказ, що Витовт „все і всюда вважав кн. Ж. своїм наслідником“ належать тільки до рр. 1384—1397 і до того часу ми можемо лишень приймати твердження автора. Коротке оговорення становища кн. Ж. до в. кн. Свитригайла являєть ся тільки провіренням заакцентованим поглядів Левіцького і Грушевського.

Те, що я трохи довше задержав ся при точці першій, мотивую не

¹) М. Грушевський, Історія України-Руси т. IV, ст. 175 (62, 154, 441).

²) Всі грамоти задержались в обляті XVIII віка, одначе і в пізній обляті можна констатувати обережною критикою фальсифікати й автентичні грамоти. Видані зі згаданої обляти в „Описанію рукописнаго одділення виленской публичной бібліотеки“ II, ст. 33—36.

тільки своїми висновками, що на тій точці йдуть в розріз із висновками автора — а і тим інтересом, котрий має внутрішня історія державної системи вел. кн. Л. при кінці XIV в. Від перемир'я в її складі 1393—1394 князі Гедиміновичі ввійшли враз із князями староруських династій в одну категорію і зблизили ся до становища магнатських родів.

Головними точками другої частини вважаю: переворот 1432 р., дипломатичну і воєнну сторону боротьби між Ж. і Свитригайлом, і становище Ж. супроти суспільно-політичних питань в устрою в. к. Литовського. Мотиви, переведення й результати конспірації польсько-литовської супроти в. кн. Свитригайла — події, що лягла в основу дальших 8 літ історії кн. Жиг. — автор оцінює так: «Її треба вважати головно ділом самих Литовців. З другої однак сторони прискорення вибуху й його конкретні наслідки треба приписати рішучо попертю з боку польського правительства. О скільки Жигимонт сам брав участь в приготуванні в його користь конспірації, годі сказати. Значною ся участь не була (стор. 26).

Автор втягнув в оцінку обставин, що прилядали ґрунт конспірації лише ту частину їх, що належать до напруження відносин між Польщею і С., а не втягнув сильно зазначених Левіцким і Грушевським відносин між Свитригайлом і литовськими панами¹⁾. В оцінці участі поодиноких діячів автор звертає свою увагу на кількох руських князів та єпископа виленського. Він здогадує ся про участь самого кн. Жигимонта зі звістки поданої Длугошем, що Заремба мав припорушення переговорювати в імені польського правительства також і з Ж., що його запізнали в конспірацію, та на случай її вдачі вказали на наслідника Свитригайла. Я до обговорення сеї участі кн. Жигимонта притягну факт, заважаний вперше А. Копистянським в його монографії про кн. Михайла Жигимонтовича. Заремба, що довгий час сидів на Литві за Витовта, стояв у близьких зносинах з родиною кн. Жигимонта. Сей факт по моїй думці робить можливою інтерпретацію згаданої звістки Длугоша: польське правительство, висилаючи Зарембу на Литву, припускало участь Жигимонта в змові проти Свитригайла і про його плани стати самому вел. князем Литовським. Барв. натомість притяг до вияснення характеру конспірації вивід із переведення її в діло: сама агітація польського правительства не вистарчила б, щоб так обережно перед Свитригайлом і так рішучо перевести конспірацію.

¹⁾ A. Lewicki. Powstanie Świdrygiełły. Rozprawy Akademii Umiejętności wyd. hist. fil. t. XXIX гл. III. Грушевський оп. cit. стор. 167—168.

Перейду до другої точки: дипломатичної і воєнної боротьби між Свирігайлом й Жигимонтом. Джерельний апарат автора в цілості — о скільки не вважати на видруковані автором оригінали актів звісних Левіцкому з копій — накривається з жерельним засобом Левіцкого. Опираючись головню на жерелах пруського й ливонського походження й отся праця не може ухилитись з під закиду, котрий зустрів працю Левіцкого: що се представлення не так боротьби між Жигимонтом та Свирігайлом, як радше представлення участі хрестоносців в тій боротьбі¹⁾. Автор вдоволив ся тільки сухим переданням фактів поданих грамотою городенської унії (надрукованою ним з оригіналу), а що до оцінки становища Жигимонта—він вдоволив ся зацитованем лянконтічної оцінки Шімана. Оборонна акція Жигимонта в р. 1432, яку автор оглядає більше з дипломатичного чим з мілітарного боку, випала б далеко яснійше і більш релієфно, коли б автор подав бодай коротенький огляд офензивив Свирігайла. Що до представлення дефензивив Жигимонта в її дипломатичній частині — то автор значно побільшив ті відомости про неї, котрі здобув Левіцкий (глава XII). Воєнну акцію року 1433 (обмежуючись в її представленню на діяльності Жигимонта) автор представив коротко, хоч і суцільнійше, ніж у Левіцкого — у Левіцкого вона оброблена в своїй мілітарній частині значно ширше, але розбита на дві частини (ст. 310—312 і 324—331), тому не дає ясного й суцільного огляду подій. Дипломатична сторона акції Жигимонта 1433 зовсім майже не оброблена Левіцким, переведена автором досить суцільно. Мілітарну частину боротьби в р. 1434 автор передає дуже коротко — се тим більш вражає що й Левіцкий переводить її так само коротко (347—348); часть дипломатична оперта на реляціях самого Жигимонта оброблена досить основно.

Мілітарні події 1435 р. оброблені автором дуже коротенько, не вважаючи на їх першорядне значіння (Левіцкий посвятив їм цілу XXIII главу). Дипломатична частина: собор в Базелі й пересправа з хрестоносцями через те, що ціла увага автора звернена на Жигимонта, представляє виразнійше генетичну звязь, ніж у Левіцкого (гл. XXII). Цілий великий конфлікт між змаганнями руського боярства і екстензивною політикою Польщі автор представив лиш, о скільки він доторкає Жигимонта. Тому й порівняння його дослідів на тім поли я не переводив з дослідями проф. Грушевського, що обіймає цілість подій на Україні, а на другім місци доперва звязь тих подій з боротьбою між Польщею, Литвою а хрестоносцями. Повстає питання одначе, о скільки оправдана та абстіненція автора на точці подій на Україні?

Правда, коли глянути на ітінерар Жигимонта в рр. 1432—1435,

¹⁾ Корженко в Записках Наук. тов. ім. Ш. т. II.

то бачимо його з виїмком 26. X до 15. XI. 1433 увесь час на властивій Литві, в басейні Німана. Правда, на подільським театрі війни в 30-тих роках дуже оживлених впливів Жиґимонта не шукати. Але чому автор не підкреснув сильнійше його впливів на волинський театр війни? Автор вдовольняв ся лиш зареєстрованням луцької справи 1432 р. (ст. 38), підпису кн. Ол. Носа на грамоті з 20. I 1433 (ст. 47) й датами його біографії (ст. 130). Як раз ми маємо грамоту, ніким ще досі з виїмком Пшевдзєцького й Вольфа не використану, що подає важний причинок до змагань Жиґимонта зайняти Волинь. Видрукована в варшавській „Gazecie Codziennej“ ч. 65 за рік 1854 Ол. Пшевдзєцьким, що її найшов в варшавським архіві скарбу коронного, вона подає ось що: княжна Гуркова присягала в. кн. Жиґимонтові на вірність, обіцювала Луцьк і свого свата кн. Носа привести в службу королеви Ягайлові¹⁾.

Перейду до третьої точки змісту другої частини монографії — до становища вел. кн. Жиґимонта супроти питань, навіяних устроєм вел. кн. Литовського. Автор висуває один ряд оттих питань: становище вел. князя Жиґимонта в справі зрівнання в правах православних з католиками у вел. князівстві.

Автор ограничив ся поданням дотеперішних дослідів над питанням, о скільки правосильною була грамота з 15. X 1432, котрою королівські повновласники надавали іменем короля Ягайла деякі привилеї православному вел. князівству які мали католики на Литві від городельської унії 1413 р. А як раз біограф Жиґимонта повинен був зайнятись тим досі вповні не розясненим питанням: сей акт робив вилом в суверенних правах Жиґимонта. Крім тої точки повинен був автор старатись вяснити й другу: звязь питання правосильности грамоти з 15 X 1432 з грамотою Ягайла для Луцької землі з 30. X 1432 і з грамотою Жиґимонта для руських князів-боярів вел. кн. литовського, на котру звернув увагу проф. Грушевський. Останну грамоту автор обговорює ширше на ст. 59—60. Одначе і тут обмежуєть ся автор тільки поданням результатів чужих дослідів.

Взагалі автор — хоч і вважає важним здобутком свій погляд що: „як в самім початку свого пановання оказав ся Жиґимонт прихильним до Русинів, таким остав до кінця, хоч його в історичній літературі все ще характеризують яко ворога Русинів і православя“, не пішов далі поза наведенне кількох правних актів²⁾. Автор не поставив питання, чи і о

¹⁾ Користуюсь її змістом поданим у Вольфа і його завіткою про недорічне згадане в. кн. Казимира. Wolff, Ród Gedymina, Kraków, 1881, ст. 137, зам. 3.

²⁾ Насуває ся мині під увагу завітка проф. Грушевського вчинена під адресом проф. Чермака: заки говорити про розширення прав пра-

скільки ті акти вводились в діло. Не подбав в'яснити мотивів, що склонили вел. князя видати ті акти. Не подбав зважити тих користей, які згадані акти навіть в разі їх правного виконування могли принести руській національності і порівняти їх із тим тяжким ударом, який принесло справі руської національності само поставлення Жиґимонта на великокняжій столі.

Головні точки останньої частини біографії в. кн. Жиґимонта можна бачити в збиранню українських земель Жиґимонтом, в його союзі з кор. Альбрехтом та у внутрішніх відносинах вел. князівства, що довели до смерті Жиґимонта.

Акцію Жиґимонтової армії по битві під Вилькомиром переходить автор в кількох реченнях—(70—71); та й дальшу діяльність війська Жиґимонта переходить страшенно коротко: стор. 80 і 81 і 130. Автор рекапітулює здобутки Грушевського й Лєвіцького, і одинокий новий джерельний причиннок, притягнений автором до осьього питання, се подтвердження земельної власности латинської луцько-володимирської катедри, видане Жиґимонтом в Трабах 2. II 1437. Автор виводить на її підставі, що коли б Луцьк, хоч хвилино не був в руках Жиґимонта, то такої грамоти він не був би виставляв. Думаю, що се надто поспішний вивід: на разі можна [з огляду на те, що фактично боротьба про Луцьк звелась в вересні 1437 (ЛЕК. IX. № 227) а війська Ж. не стояли чейже під Луцьком від січня по вересень!] висказати ось що: в лютім 1437 в. кн. Жиґимонт сподівався, що буде мати Луцьк й біскуп володимирсько-луцький, його давний партизан, заздалегідь поспішив вистаратись о затвердження маєностей своєї катедри.

В остаточнім підданню руських земель бачить автор (ст. 86) підвалину нового курсу політики в. кн. Жиґимонта (за Грушевським 196), а останню спонукою луцьку справу (297). Заразом додає ще один причиннок до прослідження остаточної спонукі розриву між Ж. а Польщею: непорозуміння між Жиґимонтом і Поляками в справі виплачування грошевої підмоги Поляками (ст. 86).

Далі автор представляє пляни Жиґимонта (за Грушевським ст. 196) разом із власним здогадом — що і Молдавію бажав Жиґимонт втягнути до ліги. Завважуючи, що рік перед тим Іля став на ново васалем Польщі (я вважаю можливим припустити, що він і в р. 1437 стояв по боці Польщі), його декларація, в котрій він обіцяє Жиґимонтові поміч на всіх ворогів, з виїмком польського короля—була все таки, як декларація неутральності, поважним успіхом Жиґимонта.

вославних актом 1434 р., випадає застановитись наперед, чи ті обмеження православних, які усуває акт 1434, істнували в дійсности перед 1434 р. Записки Наук. тов. ім. Шевч. т. LIII р. 1903, бібл. ст. 19.

Далі автор за Левіцким й Прохаскою¹⁾ бачить в раді в. кн. Жиґимонта, щоб Казимир Ягайлович приймав чеську корону, бажання затруднити Польщу й відвернути її від Литви. За Прохаскою (с. 451) він бачить головну причину згоди Альбрехта на союз між кн. Жиґимонтом і королем Альбрехтом в чеській кандидатурі королевича Казимира. Далі розбирає питання, чи і о скільки брали Татари участь в дипломатичних плянах Жиґимонта. На основі розбору всіх наших звісток про зносини вел. кн. Жиґимонта в тих роках з Татарами, він рішучо відкидає припущення Левіцкого, що бачив в нападі Татар 1438 року на руські землі Корони звязь з заходами Жиґимонта коло союзу з Татарами проти Польщі²⁾. Дальше автор розбирає участь в союзі хрестоносців. Його розбір наших богатих звісток потверджує здогад Левіцкого (305—308), прийнятий Грушевським: великий магістр по прикрих досьвідах не хотів зривати з Польщею³⁾. Аналіза становища папів литовських в тій справі дає результати здобуті Левіцким (с. 307), а перевірені вже й Грушевським (с. 196).

Новим причинком являєть ся обговорення наслідків, які викликали для Жиґимонта його пляни антипольської коаліції. Одначе автор поповняє чималу методичну недокладність: він говорить досить широко про причини плянів Жиґимонта, про наслідки, які вони за собою для Жиґимонта принесли, а на жаль не постарав ся перевести докладної аналізи кардинального питання: чи існував фактично союз між Жиґимонтом а Альбрехтом? Автор (ідучи в слід Прохаски с. 456) приймає — не подаючи жерельних доказів — фактичне існування союзу, с. 102. Але чи факт покликання Альбрехта на союз із Жиґимонтом перед польським посольством в січні 1439, що послужив фактичною підставою виводу д-ра Прохаски, має дійсно таку велику вагу? Вважаю можливим притягнути ще один факт на ствердження ваги факту наведеного Прохаскою. В лютім 1439 домагав ся Альбрехт в своїм предімінарі, щоб до угоди приступив і Жиґимонт — тим Альбрехт і в лютім перед польським правительством подавав Ж. за свого союзника. Cod. Ep. II. № 258 с. 394.

¹⁾ Виходячи з аналізи становища в. кн. Жиґимонта супроти Польщі в 1438 — автор за Прохаскою (с. 450) бачить ініціатора не в особі кор. Альбрехта, а в особі Жиґимонта.

²⁾ Годить ся одначе замітити, що було б вельми інтересним прослідити звязь між нападом Татар 1438 і турецьким посольством, що 1438 р. перебувало в Кракові (Codex Ep. 1. № 96).

³⁾ При тім годить ся замітити, що було б інтересним прослідити в чийх руках було розв'язання справи: вел. магістра, кор. Альбрехта чи Жиґимонта — а так вістаєть ся широке поле для гіпотез.

Наслідки невдач для Жиґимонта видні в нових трактатах з Поляками і напруженню на Литві. З тим ми й перейдемо до останньої частини праці автора. Зміст її: внутрішні відносини вел. князівства поруч із рядом подій, що викликали трагічний кінець життя вел. князя.

Характеристика релігійної фізіономії Жиґимонта¹⁾ виступає досить блідю і суперечною: „був ревним католиком“ (с. 116), „та мимо всего свого католицизму не зміг Жиґимонт неофіт опертн ся впливови литовських поганських звичаїв (с. 116).

Становище Жиґимонта супроти церковної унії автор оцінює за Левіцким²⁾.

Становищу Жиґимонта—супроти автономних тенденцій земель вел. князівства автор присвятив рішучо за мало місця: (1 замітка до с. 82). І як раз на тій точці перша частина V тому Історії України-Руси за-слугувала на те, щоб її зачитувати не „лиш з огляду на повноту“. Як раз спірна kwestія: надав чи не надав вел. кн. Жиґимонт земський привілей київському князівству (гл. Грушевський V 11), чекає рішення.

Становище вел. кн. Жиґимонта в суспільно-економічних питаннях оброблене автором ширше. Загальна оцінка становища його переведена за Грушевським (IV, 177). Далі автор переходить становище вел. кн. супроти князів, збирає в суцільний образ розкинені звістки у Вольфа (Kniaziowie sub vocibus), супроти боярства (зазначає, що годі йому на примірах виказати прихильність. в. кн. до них с. 110), супроти селянства (с. 111 важний звід фактів). Мушу одначе при тій нагоді висловити ще два деідерати: потребу дослідження національності людей, що були в зносинах з вел. кн. Жиґимонтом, та порівняння становища в. кн. Жиґимонта із становищем Витовта. Оцінка причин смерті вел. кн. Жиґимонта — се тільки ствердження поглядів Левіцкого (309) й Грушевського (177), цінна лиш о стільки, що стремить виказати, притягаючи невикористане досі джерело: познанську рукопись, що убійство Ж. не було ділом виключно руської аристократії вел. князівства.

¹⁾ Новий жерельний матеріал до сего питання в Описанію рукописей виленской публичной библиотеки т. I. 1895, Вильно, с. 3, 19.

²⁾ A. Lewicki, Unia florencka w Polsce, t. 37 Rozpraw wydz. hist. fil. 218 i с. 219. Автор боронить становища Левіцкого супроти закидови проф. Грушевського op. cit. V, 520 з. 1 в статі: Уваги до зносин митрополита Ісидора з Жиґимонтом Кейстутовичем. (Руслан 1906 ч. 41). Одначе по моїй думці справа вимагає основного заналізовання зносин Жиґимонта з Москвою, чого досі ніхто не зробив. А вжеж основна аналіза тих відносин вчинить можливим прийняте певної інтерпретації уступу листу Жиґимонта з 26 III 1438, одинокої нашої звістки про становище, вел. кн. Жиґимонта в справі церковної унії.

Автор не займався прослідженням цілої конспірації і становища її учасників супроти вел. кн. Святирайла¹⁾).

Зведу в цілість всі замітки, котрі довелось мені поробити. Частина перша се перша біографія кн. Жигимонта до р. 1432. Ми маємо в ній правда не сам розвій історичної постаті кн. Жигимонта, а начерк його мужеського віку. Правда докладне пізнання розвою кн. Жигимонта перед 1380 рр. задля простої нестачі жерел прямо не можливе, а і в дальших звістках, аж по р. 1432 трапляють ся великі перерви. — Всеж таки повстає в мене думка, що й ті звістки, котрі автори вдалось здобути, далиби значно більше релефний начерк мужеського віку кн. Жигимонта, колиб автор їх наніс на ширше підмальоване культурно-побутове тло.

Частини друга і третя дають нам образ історичного діяча на тлі фактів із політичної історії та правно-суспільних відносин вел. кн. Литовського. Образ одначе не виступає виразно на історичному тлі: мабуть винен в тому факт, що ми мало маємо звісток від самого вел. князя, а більше про нього з чужих джерел. Образ не виступає всесторонно, бо матеріал політичної історії переважно дуже односторонній, а культурно побутове тло дуже слабо підмальоване.

Взагалі праця доповняє дотеперішню літературу предмета другорядними причинами, дрібними поправками, але не дає ширшої синтези ані в всестороннім зрозумінню діяльності чоловіка, котрому присвячена ся „монографія“, ані в зрозумінню часу, обставин, течій, серед яких розвивала ся його діяльність — в сім другім його праця взагалі не додає майже нічого, і автор сам ішов переважно за чужими, давнійшими поглядами.

Adryan Kopystiański — Książę Michał Zygmuntowicz (Kwartalnik historyczny, 1906, ст. 74—165 і окрема відбитка).

Роком 1440 ділить автор свою монографію на дві частини (стор. 74—102) і (102—165), і з огляду на основні різниці в правнім становищу героя в обох отсих епохах та на збільшення матеріала в другій часті вважаю такий поділ праці вповні оправданим.

¹⁾ Завважу, що автор чимало потрудив ся в пятому додатку над джерелами про убійство Жигимонта а не може рішити, котрий Чорторийський Олександр чи Іван був убійником. В згаданих додатках маємо ще: варіанти імени Жигимонта, його ітіперар, виказ урядників і партизанів Жигимонта. В жерельнім додатку маємо грамоти унії вел. кн. Литовського з Коропою за вел. кн. Жигимонта (з поміж них акти з 20 I 1433, 27 II 1439 досі в цілости ніде не друковані), і виїмки з познанської редакції русько-литовської літописи з рр. 1432—1440 (досі невиданої).

В першій главі частини першої до р. 1432 автор збирає в один образ уже давніше звісні в науці факти біографії кн. Михайлушка Жиґимонтовича. Автор переводить тільки оцінку цих фактів для розвою особи свого героя: подає їх ґенетичну звязь, а того не вбачаю у попереднього дослідника Вольфа¹⁾. Всеж таки не думаю тайти факту, що при трудності—ізза недостачі джерел, ґенетично повязати біографічні звістки, до того при надто скупім поданню історичного тла — ми дістаємо в отсій главі тільки начерк розвою, а не образ розвою більшої половини життя кн. Михайлушка Жиґимонтовича²⁾.

Друга глава обіймає роки 1432—1435. Поруч фактів давніше звісних в науці (хоч вперше в цілості до біографії кн. Михайлушка приточених тільки автором) подає вона важні причинки до в'яснення ситуації в вел. князівстві Литовським в тих роках. Перший причинок — замітку автора про участь Кейстутовичів в конспірації проти вел. кн. Свирігайла в новім освітленню завдяки звісткам біографії кн. Михайлушка, ролі каштеляна Заремби і польського правительства в приготуванні конспірації 1432 р., подав я в розборі праці Барвінського. Дальше піднесу авторові причинки до інтерпретації акту городенської унії з вересня 1432 р., в його правнодержавнім значінню. До речі завважу, що хоч те розумінне акту городенської унії в науці не нове, бо зустрічаємо його прим. у проф. Грушевського³⁾ то все таки причинків поданих автором легковажити не можна. Автор притягає до інтерпретації акту городенської унії вперше зпоміж дослідників розбір акту виданого кн. Михайлушком у Вильні 18. X. 1432, вперше притягає текстуальну будову самої грамоти городенської унії, вперше стремить прослідити і притягнути до інтерпретації розумінне акту панам польськими й литовськими, що були при його виставленню. Гадаю, що тепер на основі причинків, поданих автором, буде можна відкинути інтерпретацію, котру силкував ся дати актови Левіцький⁴⁾. Дальше, в представленню боротьби між вел. князями Свирігайлом і Жиґимонтом, дістаємо нове освітлення становища Мазовії в рр. 1432—1435, нове поясненне звістки про намір кн. Михайлушка перейти до Свирігайла, причинки про участь кн. Михайлушка в битві під Вількомиром і змагання, щоб використати стратегічну перемогу. Всі вони умотивовані новою інтерпретацією давніше звісних в науці джерел. Годить ся одначе звернути увагу автора на те, що питання фор-

¹⁾ J. Wolff, *Ród Gedimina*. Kraków 1886, ст. 62—69.

²⁾ Вживаю форми Михайлушко ширшої русько-литовської літописи.

³⁾ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. IV, стор. 179, Львів, 1903.

⁴⁾ A. Lewicki. *Przymierze Zygmunta w. ks. litewskiego z królem rzymskim Albrechtem II*. Rozpr. wyd. hist. fil. Akad. Um. t. XXVII, стор. 294.

мального значіння акту з 15 X 1432 розвідка д-ра Чермака¹⁾ таки ще не порішила, далі, що в. кн. Жиґимонт під Мстиславлем в осени 1435 р. не стояв: принаймні джерело на котре покликуєть ся автор не дає до сього підстави.

Третя глава першої частини обіймає роки 1435—1440. Представлення плянів в. кн. Жиґимонта Кейстutowича в другій частині його князювання, подане автором, а оперте на основній аналізі його політики — виказує основні черти політики в. кн. в сих роках і дає цінне доповнення до представлення у Левіцького. В представленню історії дипломатичних зносин між в. кн. Жиґимонтом і кор. Альбрехтом автор доповнює корисно Левіцького й Барвінського поясненням становища кн. Михайлушка. Левіцький, на основі звістки пруського дипломатичного агента — що кн. Михайлушко переказував щось тайного вел. магістрови, виводив, що кн. Михайлушко ставав в обороні zagrożеної батьком городенської унії²⁾. Барвінський, без глибокої аналізи становища Михайлушка й самої звістки, заквестіонував її вірогідність. Автор — на основі зібраних ним звісток про становище кн. Михайлушка за життя його батька і аналізи самої звістки ставить інтерпретацію відмінну від інтерпретації Левіцького. Ся тайна передана кн. Михайлушком по всякій правдоподібності була переказанням з боку кн. Михайлушка своїх заслуг перед батьком для пруського ордена — так інтерпретує автор висше подану звістку, на основі основної аналізи відносин ливонсько-литовських. Зрештою й становище кн. Михайлушка у в. кн. Литовським за життя батька і його висока амбіція не вказують на те, щоб він міг виступати в обороні городенської унії, що йому замикала великокняжий стіл по батькови! Дійсно, така інтерпретація значно більше правдоподібна, чим нічим не попертий здогад Левіцького. При кінці автор аналізує звістки про становище кн. Михайлушка у в. князівстві перед самою смертю вел. кн. Жиґимонта. Поруч фактів звісних в науці, є й нові подробиці: найціннішою із них вважаю притягнення документа вірно датованого автором днем 5 цвітня 1440: кн. Михайлушко титулуєть ся вел. кн. литовським.

Друга частина праці — роки 1440—1454 займає п'ять глав. Перша займає ся становищем кн. Михайлушка по смерті його батька. Автор переводить в ній головню ревізію поглядів проф. Кара³⁾ і дає основні звістки про склад і діяльність партії кн. Михайлушка. Далі займаєть ся питанням про присяжний акт зложений кн. Михайлушком в. кн. Казимирови в р. 1440; в огляді причин, котрі довели до отсього кроку кн.

¹⁾ W. Czermak. Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie 1434—1553. Rozpr. wyd. hist. fil. Akad. U. t. XLIV, str. 348—405. ²⁾ Lewicki, op. cit. стр. 311.

³⁾ J. Caro. Geschichte Polens. Gotha, 1875, т. IV стр. 251 і далі,

Михайлушка відкидає він інтерпретацію проф. Каро¹⁾, опираючись на погляді висловленому в ширшій русько-литовській літописі. Крім того приймає він як можливу альтернативу вплив звістки про змінене стаповище кн. мазовецьких — останній аргумент вважаю важким, з огляду на непевність звістки про мотиви фактів в джерелі того рода, що ширша русько-литовська літопись. Дальше представлення у автора боротьби між Казимиром і партизанами кн. Михайлушка опирає ся на реляції ширшої русько-литовської літописі: автор тільки справляє документальним представленням справи з Мазовією звістку літописи, що Казимир відібрав у прихильників кн. Михайлушка Дорогичин і Мелик.

Друга глава займаєть ся подіями 1441—1444. Автор представляє звязь справи за Дорогичин з боротьбою між кн. Михайлушком а в. кн. Казимиром²⁾. Далі слідить звязь між ливонською політикою в. кн. Казимира і справою кн. Михайлушка; представляючи ливонську політику вел. кн. за Прохаскою³⁾, автор дає одначе нову інтерпретацію становища в. кн. супроти ордену: перший бояв ся, щоб орден не підпомагав кн. Михайлушка. Автор відкидає датованне роком 1444 звістки ширшої русько-литовської літописі про зворот кн. Михайлушкови його батьківщини: декларація кн. Михайлушка на з'їзді в Парчові 1441 усуває зворот перед з'їздом, розрухи на Жмуди від вересня 1441 до р. 1444 усувають зворот в часів 1441—1444, а звістки про дальшу борбу між Казимиром і Михайлушком відсувають ту звістку на дальше. За те на початки 1440-х рр. кладе він звістку про атентат на Казимира подану ш. р. л. літописею, котру Вольф датує на р. 1444 (ор. cit. 66). Автор опираючись на однакових іменах головних заговорників і однаковим тлі поданім у Длугоша і в ширшій русько-литовській літописі вважає оба оповідання двома верзіями оповідання про один і той сам атентат. Дату його автор виводить з слів перемирної грамоти великого князя з молдавським воеводою, де є мова про зрадників, що засідають ся на житє вел. князя. Грамота видана 8 VI 1442. Отже атентат міг бути вже перед 1442 р. До виводів автора я додаю ще й те: грамота Іллі вартісна лише о стільки, о скільки вона передає точки затраченої грамоти вел. князя, а отсёй аналізи автор поки що не перевів.

¹⁾ J. Caro, op. cit. ст. 253, годить ся завважати, що автор слідом за Каро представляє справу вислання королевича на Литву на підставі Длугоша і не вважає на русько-литовську традицію в ширшій русько-литовській літописі.

²⁾ З деталей отсєї справи важні: реконструкція згаданої у Длугоша грамоти в. кн. Жигимонта, котрою надавав кн. Болеславу Дорогичинську землю, з тим, щоб він взяв її тільки по його смерті; відкинення автором згоду Вольфа (ор. cit. ст. 65), що в. кн. Казимир звернув кн. Михайлушкови його батьківщину в часі з'їзду в Парчові 1441 р.

³⁾ A. Prochaska. Kazimierz Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny, т. XII, за рік 1898.

III. глава займаєть ся становищем кн. Михайлушка супроти елекції кн. Казимира польським королем. Жерельний матеріал свої глави в значній частині новий, для біографії кн. Михайлушка ще не використаний, хоч ще 1898 р. др. Прохаска, а 1903 проф. М. Грушевський звернули на ті звістки увагу евентуальних біографів¹⁾.

В заяві польських відпоручників в Городні 15. X. 1445, що вони годять ся посадити на виленському престолі „personam illis et ducatu Lithuaniae utilem et gratam“ — бачить автор відповідь їх на побоювання в. кн. Казимира й литовських панів, що кн. Михайлушко може зайняти виленський престол. Далі автор висловлює гіпотезу, що литовські пани на з'їзді виленському, в грудні 1445, грозили висланнем посольства до кн. Михайлушка, щоб охолодити запал в. кн. Казимира до польської корони.

Погроза литовських панів — з нею автор лучить поголоску про подорож Гаштовта на Жмудь — вплинули на становище вел. князя. Тоді знов польські пани задемонстрували можливістю вибору кн. Болеслава мазовецького.

Демонстрація зробила своє вражіння на панах раді вел. князівства і на самім в. кн. — і автор повторяє слова Каро повторені Прохаскою²⁾.

В вересні вел. кн. Казимир й пани рада уступили. В заяві вел. князя з 17 вересня 1446 р. „volentes eorum (Литви й Польщі) esse dominus et rector“ бачить автор коментованне заяви польських відпоручників 1445 в тім напрямі, що вел. князь рішив і далі задержати управу вел. князівства. Найважнішим із всіх мотивів, що спонукали рішення вел. князя, по думці автора, була евентуальна кандидатура Жигимонтовича.

Конструкція автора немаловажна — одначе на трьох точках вимагає глибокого провірення. По перше треба прослідити й рішити спірне питання: в яким положенню було вел. князівство в р. 1446. На тій точці є контрверсія між Левіцким і Каро та дром Прохаскою. По думці обох перших політичні акції вел. кн. Литовського стояли в р. 1446 високо, по гадці дра Прохаски доволі низько³⁾. Друга замітка дотикаєть ся партій між панами радою: коли б автор се питання глибоше обробив, не

¹⁾ A. Prochaska. Kazimierz Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny 1893. М. Грушевський. Історія України Русь т. IV, ст. 457.

²⁾ Eine verwundbarere Stelle hatte Litthauen nicht, denn Boleslaw in Polen bedeutete Michał in Litthauen. У Caro, Geschichte Polens. Gotha. 1874, т. IV, стор. 365. Prochaska op. cit. Kwart. hist. 1898, т. XII, стор. 268.

³⁾ Caro. Geschichte Polens, т. IV, ст. 273, Lewicki, Rozprawy Akademii т. XX, ст. 24. Prochaska op. cit. Kwart. hist. 1898, ст. 239 і 1904 ст. 27.

малоб місця те, що ми чуємо: що пани литовські в жовтні 1445 бояли ся кандидатури кн. Михайлушка, а в грудні 1445 самі страшили нею вел. кн. Казимира. Трета замітка доторкаєть ся руської кандидатури—кн. Юрія Лугвеновича і її звязи з кандидатурою кн. Михайлушка. Автор апробує без застережень звістки пруських агентів, що кн. Юрій, руський кандидат, заявив ся за національним литовським кандидатом—а ргіорі одначе воно здаєть ся трохи підозріле.

Четверта глава обіймає час між 1448 і 1449 р. Автор поясняє реляцією великою магістра з 14 V 1447 р. питання, чому кн. Михайлушко відійшов з порожніми руками зі з'їзду в Берестю: пани—рада вел. кн. литовського були тому противні, щоб він дістав свій уділ.

Далі автор пруськими джерелами справляє деталі звістки Длугоша про невдалу пробу кн. Михайлушка дістати ся на Жмудь в р. 1447. Докладнішого представлення переходу кн. Михайлушка на Шлеск і в Молдавію і аналізи становища Івана Гуніяді автор не дає.

Глава пята займаєть ся побутом кн. Михайлушка в Орді й в Московщині.

В огляді причин союзу кн. Михайлушка з Золотою Ордою¹⁾ автор висловлюєть ся так, що можна б думати, ніби кн. Михайлушко рішив звязати ся з Ордою аж тоді, коли покинув Молдаву. Се неможливе: його присилювали покинути Молдаву аж в серпні 1448 р., а вже в липні король Казимир підозрівав, що Михайлушко входить в зносини з Татарвою²⁾. Посеред оповідання про війну литовсько-татарську³⁾ автор привязує звістки про участь Москви в боротьбі. Автор попирає одиноке наше джерело—звістку ширшої русько-литовської літописі, документальною звісткою. В трактаті Москви з Литвою з 31. VIII. 1449 р. зобовязуєть ся в. кн. Василь Василевич „не приймати кн. Михайлушка“. Автор інтерпретує се в тім значінню, що видно кн. Михайлушко був з Москвою в союзі, перерваним трактатом 1449 р. Я знов притягну ще звістку про те, як король Казимир відібрав деякі пограничні замки, котрі заняв був хан

¹⁾ Автор хоч всі звістки про участь Татар совісно позбирав, не додав, що се були за Татари. Виручаючи його замічу, що з реляції кор. Казимира до вел. магістра виходить, що се були Татари Сейд Ахмата, хана Золотої Орди.

²⁾ Чи не знайшов кн. Михайлушко партизанів на Поділю? 2. IV. 1450 р. закликає Федір Бучацький з Волощини й потверджує добра шл. Симови і Берлови Буцням. Вони „propter graves seditiones, quae saepe huc in terris Podolie vigeabant ab insultu aemulorum, tum etiam propter quendam iniurias sibi illatas successerunt ad partes Valachiae. Архивъ Юго-западной Россіи ч. VIII, т. I, № XII ст. 18 і 19.

³⁾ Автор за Прохаскою оп. cit. Kwart. hist. 1898 ст. 270 і далі констатує, що се не був простий набіг татарський, а війна.

Сейд Ахмат з князем Михайлушком: Стародуб, Новгород Сіверський, Путивль, Брянськ. Коли пам'ятати, що в р. 1448 в. кн. Василь був в згоді з Золотою Ордою, і глянути на мапу к. Любавського — побачимо, що ці міста як раз були такою позицією, що на неї легко було Москві кинути свої сили.

Автор не поставив собі питання — яке становище зайняла в тім всім Кримська орда? Це питання стоїть в зв'язи зі звісними Хаджігерасовими грамотами, котрими Орда вирікаєть ся своїх „історичних“ прав на українсько-руські землі.

Далі переводить автор аналіз трактата 1449 р. й обставин, що лягли в його підставу; ці замітки автора стають важним причинком до історії формального скасування церковної унії у вел. кн. Литовським в р. 1451.

При кінці глави автор хоче відповісти ще на питання, чия рука спричинила смерть кн. Михайлушка? Автор — хоч завважений ним факт, що вже сучасники не здавали собі докладно справи з сеї загадкової події, міг його від сего зовсім безпечно увільнити — висловлює від себе ще один здогад. Він інтерпретує звістку ширшої русько-литовської літописи фактами зі сфери відносин між королем Казимиром і митрополитом Йоною. Він бачить в близьких зносинах між Йоною і Казимиром посередню причину смерті кн. Михайлушка. Однак сама ширша русько-литовська літопись подає й мотив — ігумен, що струїв в причастію кн. Михайлушка, вчинив се з особистих мотивів, бо „не любяше его“. Між тим завважу факт — о скільки знаю ще не завважений: кн. Михайлушко був латинником, як же він міг приймати православне причастіє, коли Длугош каже йому ще перед смертю рішучо заявити, що він все був католиком?

Кінець частини першої по р. 1432 й ціла частина друга рисують героя монографії ясно і прозоро на тлі подій політичної історії його часу, хоч ніде правди діти — культурний елемент майже зовсім не виступає. Автор не дав культурного тла і тому й образowi кн. Михайлушка далеко до всестороннього оброблення.

A. Prochaska — O rzekomej unii 1446 r. (Kwartalnik historyczny 1904, cm. 24—31).

Покійний А. Левіцький знайшов в кодексі архива кн. Чарторийських в Кракові № 1399 на кар. 51—53 фрагмент акту під заголовком: *Item compactatus Lithvanorum cum regno Polonie per regem Kazimirum in Parczewo* ¹⁾. „Король Казимир“ — як його називає фрагмент — нормує

¹⁾ Anatol Lewicki. Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka. Rozprawy Akademii Umiejętności, т. XX, ст. 4. Рукопись

правно-державні відносини між Короною і вел. кн. Литовським в дусі правно-державних принципів литовських автономістів й признає вел. князівству Волинь й Поділе.

Пок. А. Левіцький вважав сам кодекс зладженням на початку XVI в. в одному із мазовецьких архивів. Фрагмент наш вважав він копією оригінала, що правда—недбало зладженою. Він видрукував його в своїй розвідці: *Wstąpienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka, 1387* на ст. 23—24 без ніяких текстуальних поправок.

Крім копії в кодексі Чарториских з деякою правдоподібністю можна прикласти до нашого акту реєстру формуляру у Каро; з великою правдоподібністю можна думати, що мав її перед очима Длугош¹⁾.

А. Левіцький в згаданій розвідці толкував формальні недостаті копії тим, що маємо ту недбалу і фрагментаричну копію і вважав можливим інтерпретувати зміст документа так, що се був акт правосильний виданий від короля-електа Казимира і підписаний польськими делегатами.

Сему противлять ся звістки Длугоша про з'їзд в Берестю. Длугош не тільки ні слівцем про сей акт не згадує, але подає, що делегати Корони мали припоручення „a promissis et pactis quibus libet abstineant, si quae a Duce Casimiro Lithuanis deposcerentur“ (V. 26).

Левіцький констатує навпаки, на основі слів листу поруки, виданого делегатами для Казимира „cum plena et omnimode potestate“, що вони мали повну повновасть вести й укладати трактати в імені Корони (ст. 31).

писана коло р. 1506 (ib. ст. 4). Від копіста по всякій правдоподібності походять всі заголовки над грамотами, так думаю на основі експертів поданих Левіцьким ст. 3 і 4.

¹⁾ В рукописі, з котрої Каро видав свій *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*, читаємо: „*Inscriptio regis Kasimiri cum Lithwanis Baronibus de regno Poloniae per quam Lithwanos in fratres et ad unum assumendum*“ l. c. ст. 7. Длугош в оповіданню про з'їзд в Берестю каже: *et ipse Dux Casimirus consiliis et ingeniis Lithuanorum inescatus, veteribus quoque et novis iuramentis de uniendis terris praefatis pro Ducatu Magno Lithuaniae*“ V, ст. 23 (порівняти слова грамоти 1446 р.: „*sub hominum fide et iuramento*“), в оповіданню Длугоша про з'їзд в Люблині 1448 р., литовські відпоручники жалують ся на слова акту городенського „*ubi Wladislaus rex Poloniae et Alexander Magnus Lithuaniae Dux omnes terras Lithvaniae et Russiae Regno Poloniae perpetuo scribant se incorporasse uniuisse et appropriasse*“ V, ст. 47 (порівняти противставлення тим словам грамоти 1446 р. *in fraterna caritate... confederamus, complicamus, componimus*), і просять, щоб ці слова, обидливі для них, викинути „*ne praelatos, principes et barones Lithuaniae declararent regno Poloniae perpetuo esse obnoxios et quodammodo inferiores et subiectos* (слова рр. 1446 р. „*et liga perpetua colligamus, ut qui amicus esset Polonis, erit et Lythwanis et e contra*).

Отже на основі ффрагменту умови з р. 1446, на основі слів поруки польських делегатів, на основі аналізи відносно литовсько-польських р. 1446 й слів акту унії з р. 1499 про уніонні грамоти, „*quae communem utriusque honestatem laederent*“, Л. виводив: акт 1446 р. був правосильний і подав правну підставу до згоди панів ради вел. ки. литовського, щоб в. ки. Казимир прийняв польську корону (ст. 32) ¹⁾.

Тези пок. А. Левіцкого, поставлені в сумніві Бобжинським ²⁾, зазнали основного розбору з боку М. Любавського ³⁾, проф. М. Грушевського ⁴⁾ й дра Прохаски. Останній перевів формальну й фактичну критику самогож акту унії і критику позитивних доказів пок. Левіцкого. Він підносить, що напись над текстом не має дати (напись, як я висше замітив, можна разом з Левіцким вважати зробленою копістом кодексу), що вступна частина акту вистилізована з похибками (як висше замітив я, копіст був недбалий) стилістичними й мериторичними: королем Казимир не був в момент з'їзду в Берестю (ст. 28).

До сього я замічу, що здогад пок. Левіцкого, що копіст кодексу архива Чарториских відписував з оригінала, не підпертий прямо нічим: так само добре він міг мати під руками проєкт акту або його копію. А коли се копія не оригінала, а копія копії — то формальними закидами дуже тяжко нашу грамоту сягнути.

Др. Прохаска в аналізі фактичного змісту грамоти підчеркнув, що видав її король Казимир, а між тим лише польські делегати, колиб мали до того повновласть, мали право видати її. Далі колиб польські делегати підписали акт 1446 р., то вони не моглиб виступити в р. 1447 на з'їзді в Петркові з домаганням віддання Волині й Поділя, а коли виступили, то король міг їх домагання *brevi manu* таки відкинути, чого не зробив — Длугош т. V, ст. 37. Далі 1459 р. король в своїй відповіді на мову Яна Ритвянського назвав забранне Литвою Волини актом без правової підстави (Длугош V. 295), між тим акт 1446 р. давав як раз правну підставу (ст. 28—29).

До сих заміток мушу насамперед піднести, що др. Прохаска не вмів відкинути паралелі між актом 1446 р. і главами Длугоша про скарги литовських панів на соймі 1448 р. — паралелі поміченої проф. Грушевським. Ся паралеля разом із другою поміченою Любавським ⁵⁾ робить дуже

¹⁾ Левіцкий поробив в замітках до тексту грамоти деякі пояснення формальних неточностей грамоти.

²⁾ М. Bobrzyński. *Dzieje Polski w zarysie*. I, ст. 58.

³⁾ М. Любавський. Литовско-руський Сеймъ (Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ, Москва 1900, книга I, ст. 114—115).

⁴⁾ М. Грушевський. *Історія України-Руси* т. IV. Львів 1903, ст. 203—204 і 455—456.

⁵⁾ Др. Прохаска квестіонує паралелю завважану Любавським але я

правдоподібним здогад, що, як мині довелося завважити, Длуґош мав грамоту під руками. А коли він її промовчав, то видно вона в своїм часі мусіла мати якесь значіння: коли ні, то пощо її було промовчувати.

Далі дуже правдоподібним стає здогад Левіцького, що грамоту 1446 р. мав під руками редактор формуляра Цюлька і в тім разі вона малаб фактичне значіння в своїм часі.

Що до самих заміток д-ра Прохаски — то признаю, що вони вповні аналізою фактів стверджують здогад проф. Грушевського: се міг бути проєкт предложений до підпису польським відпоручникам, а ними не прийнятий. Однак вони не усувають й другого здогаду проф. Грушевського: „міг сю грамоту видати Литвинам і сам Казимир, як зобов'язаний супроти них, без участі Поляків“ (ст. 204).

До аналізу відносин литовсько-польських в р. 1446 д-р. Прохаска помічає на основі сучасного матеріяла й власної розвідки, що шанси Литви стояли в р. 1446 значно нижше, ніж думає Левіцький¹⁾ ст. 23—27.

До повновласти польських відпоручників в переговорах завважає д-р. Прохаска, що з фрази їх поручного листу можна вивести тільки їх повновазть, щоб видати такий лист. Не висказ поручного листу, а висказ затраченої інструкції делегатів міг би в тій справі рішати (с. 25).

До слів акту унії 1499 д-р. Прохаска спеціалізує загальну замітку проф. Грушевського (ор. с. 456) і бачить в словах акту унії 1499 натяк на грамоту городенської унії 1432 (с. 28).

В сумі д-р. Прохаска, як сам каже (с. 31), апробує інтерпретацію грамоти 1446 проф. Грушевського: се міг бути проєкт предложений польським послом до підпису, а ними відкинений.

Хоч невеличка рецензія д-р. Прохаски значно поглибила наші звістки про в'їзд в Берестю 1446 р. цінними на жерельних матеріялах опертими замітками — то все таки простудіювання кодексу архива Чарториських разом із аналізою тексту Длуґоша могло б справу посунути дещо далі.

Dr. Fryderyk Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. I. Ostatnie dwunastolecie Kazimierza Jagiellończyka, Kraków, 1903, ст. 422 + мапа.

„Покоління синів Казимира Ягайловича, се останнє покоління, що стає на переході середніх віків корони й вел. князівства в нові часи.

думаю, що справа вимагає детальнішого з'аналізування тексту Длуґоша й на борзі її рішити не можна.

¹⁾ А. Prochaska. K. Jagiellończyk a Inflanty. Kwartalnik historyczny. 1898.

Час між 1479 і 1506 без сумніву судільна епоха. Се майже трицяти-літний період: одиниця в хронологічній системі Льоренца. Все те, що відбуло ся в сфері думки, чи в області діяльності за Ольбрахта й Олександра Казимировичів, було обдумане за їх батька. Автор дає читачам книгу першу: вона обіймає останніх 12 літ Казимира Ягайловича.¹⁾

До отакого поставлення питання з боку автора¹⁾ позволю собі зробити дві методичні замітки.

З одного боку вважаю можливим дещо закинути становищу автора, що генеалогічні відносини династії Ягайловичів бере за підставу свого плану. Я не доторкаюсь того, що історіографія ХХ ст. давно вже лишила за собою часи, коли династичні відносини лежали на першому плані. Я квестіую такий план і з огляду на спеціальні прикмети історії польської і вел. кн. Литовського при кінці ХV в. Автор таким поставленням справи добровільно зрік ся можливости до історії корони польської кінця ХV в. втягнути історію Мазовії і добровільно вирік ся представлення історичного процесу в середині земель корони і вел. кн. Литовського. З другого боку мушу завважити, що й хронологічний поділ Льоренца зустрінувся зі значною опозицією в науці²⁾.

Автор бачить своє завдання в тім, щоб при помочи критики і комбінації збудувати конструкцію, в котрій би виступали головні провідні напрями й головні фази розвитку. Основний нарис конструкції, з огляду на обі Казимирові держави такий: точка тяжкості історичного процесу до р. 1484 була в вел. князівстві Литовським, потім дістає ся до корони, а історичний процес на території вел. кн. Литовського в рр. 1485—1492 був лиш додатковим процесом.

Точку вихідну — слідом за проф. Каро V, 2, с. 523—бере др. Папе від Длугоша. „Коли Литовці охотились воювати з вел. кн. московським, король Казимир радив їм не шукати боротьби з ним, заки б не поставились підмоги вправних жовнірів із Польщі, і не покладатись на Русинах, що входили в склад вел. кн. Литовського: ті через ріжниці в вірі були їм радше неприхильні й на випадок війни з Москвою готові причинитись радше до загибелі, чим до побіди Литовців“³⁾. Король ступав в сліди своїх предків і в справі новгородській безпосередно не заангажував ся (с. 40). Він за те підіймав на Москву Ахмата, золотоординського хана — так як його предки (с. 41). Тоді великий

¹⁾ В передньому слові і в бюлетенах краківської академії наук за рік 1900, ст. 58.

²⁾ E. Bernheim. Lehrbuch der historischen Methode. Leipzig, 1903, ст. 43 далі, ст. 72—76.

³⁾ Długosz. Hist. Pol. V с. 698.

князь московський пошукав собі союзника в кримській ханії Менглі-Гераю (с. 43). Тим величезний фронт великого князівства Литовського був відслонений на напади ворогів, і король чув себе спонуканим, маючи вільні руки на Заході від р. 1479, вибратись на в. кн. Литовське, щоб його укріпити (с. 47). Тоді за його приїздом повстає *tacito consensu* грізна коаліція проти вел. кн. московського: Швеція, Ливонія, вел. кн. Литовське, молодші братя в. кн. Івана Василевича й Золота Орда лучать ся разом — аналогічно з конструкцією Каро I. с. 526. Виступ двох останніх факторів спричинений королем. Одначе з незвісних причин молодші Василевичі погодилися зі старшим братом, хан не ввів перебити мілітарній концентрації корпусів московських і мусів відступати, а королєви зв'язали руки приготування руських князів до конспірації, викритої весною 1481 (с. 59, 60, 65). Конспірацію — прояву сепаратистичних змагань удільних князів зложено в літі 1481, але відповідна хвиля, щоб заатакувати Москву, проминула. Король починає умовлятися з Москвою, але ні одна сторона не хотіла йти на уступки територіяльні, переговори урвалися весною 1482, а в осені Москва навела напад Менглі-герая на Київ (с. 86, 91). Король на ново укріпив Київ і київські пригороди і зібрав під Смоленськом 10.000 люда, готових рушити в землі вел. кн. Московського. До бою не допустив король, що не хотів ризикувати без польської помочи боротьби протє сильнійшою з мілітарного погляду Москви (с. 115) — аналогічно з конструкцією Каро с. 517. Під впливом жадань Поляків, у котрих була тоді на приміті справа молдавська, король переносить поле своєї історичної праці на Захід (с. 115).

В тій конструкції піддам сумнівови такі тези. Король не ангажував ся в справі новгородській 1471 р. з огляду на мілітарну перевагу Москви і мілітарну слабість самої Литви, каже автор. Я до сего завважу, що авторови все таки не вдало ся усунути вповні дотеперішної інтерпретації трактату кор. Казимира з Великим Новгородом. Текстуальна замітка автора не видержує критики: висказ „крест цілуй“ зустрічаємо в сучасних оригінальних новгородських й московських грамотах на означенне акту з'обов'язання, доконаного в моменті виставлення грамоти¹⁾. До мотивів що спонукали короля не йти на поміч Новгородови, завважу, що не лиш внутрішні відносини вел. кн. Литовського але й загранична політика Корони йдуть тут в рахунок.

¹⁾ Др. Прохаска в своїй рецензії праці д-ра Чапé подає цінну звістку, що акт союзу Новгорода з кор. Казимиром вписаний в книзі записів метрики Литовської VI, с. 284 і важну замітку, що проєктів не пишуть на пергаміні і не видають від другої особи — *Kwartalnik historyczny* 1904 с. 304.

Дальше заперечую гіпотезу про те, що приготування конспірації 1481 р. не дали піти кор. Казимирови на Москву в р. 1480.

Цілий доказ автора спочиває на висказах московських компіляцій XVI в. і сучасного Казимирови гданського хроніста. Але перші самі із власним висказом не дуже числять ся, коли оповідання про Ахмата кладуть під р. 1480, а оповідання про конспірацію під р. 1482. А подробиці гданського хроніста так непевні¹⁾, що годі числити ся із їх мотивом.

В кінці вважаю сумнівним мотив покинення Литви в р. 1484—домогання Поляків спонуканих справою молдавською. Сам автор признає, що ми маємо тільки сліди, що справу молдавську рухали на соймі в Пйотркові в лютім 1484 (був там молдавський льоґотет) і не можна на підставі слабого сліду, голої присутності молдавського льоґотета, комбінувати, що ся справа молдавська так опанувала польських політиків, і що вони зараз нахилили до своїх бажань короля.

Кілька слів вистане, щоб представити дальші тези автора. Формального перемиря в р. 1483 (зима), як виводить згаданий гданський хроніст, не було. Все таки в результаті була згода: невеликі зривки, котрі Москва поробила на території вел. кн. Литовського, пороблені тільки за зрадою пограничних руських князів. Король, побачивши, що відложеної справи оминуті не вдасть ся, обчислив сили самого вел. князівства і знайшовши спільний терен до акції Литовсько-польської: береги чорноморські, рішив ся лишити синові Олександрови велике князівство. Тим король зробив неможливою вельми шкідну для інтересів вел. князівства неприсутність володаря і забезпечив династію перед польським й литовським сепаратизмом. Розбитя сил король не бояв ся: фактично корона не мала найменшого інтересу для східних границь вел. князівства Литовського.

В останній конструкції сумніви мої будять тільки дві тези. Передовсім — спільні матеріяльні інтереси Корони й вел. князівства Литовського (с. 162). Без основного розбору торговельних інтересів вел. князівства, без основної аналізи колонізаційної акції на землях намісництва браславського, що стикались в територію, яка б могла припасти на долю вел. кн. Литовського—без того всього ставити повисшу тезу вважаю ділом ризикованим²⁾.

¹⁾ Полное собрание русских лѣтописей т. VIII с. 205—207. Гданський хроніст в *Scriptores regum prussicarum* (IV 687) подає, що король взяв жінку і діти в похід проти Москви — а такого походу зовсім не було.

²⁾ Крім того варто навести замітку др. Прохаски, що автор забуває про Новгород, оп. сіт. ст. 306.

Друга теза: що непевність руського елементу була причиною здобутків Івана Василевича. З нею прямо стоїть в суперечності вище подана замітка автора, що пограбиче, о скільки боронилось, боронилось власними силами.

По методичних замітках, по розборі основної конструкції автора перейду до деталей. Глава перша має намір на 32 сторінках дати внутрішній стан в. кн. Литовського. Матеріал автора в собі неоднородний, хронологічно не сучасний, повний льокальних прикмет: замітки подорожних, принагідні звістки людей, що в різних часах бували в деяких землях вел. князівства¹⁾; дані мапи Любавського, зладженої односторонно, бо на основі лише актів центральної управи — сполучив автор в актовим звістками²⁾.

При всій пошані, котру в мене викликає комбінаційний хист автора, я не можу признати образу внутрішніх відносин вел. кн. Литовського поданого автором ані основним, ані всестороннім. І отсеї образ противставить автор описам відносин у вел. князівстві за в. кн. Витовта³⁾ та виводить — по моїй думці надто поспішно — що не можна зиважити цивілізаційного поступу у вел. князівстві між часами вел. кн. Витовта і пізнішими часами кор. Казимира (с. 17)⁴⁾. А сей вивід разом із пічим неопертою тезою, що цивілізація і кольонізація могли плисти на Литву тільки з Польщі, послужили авторови премісами до дальшого виводу: цивілізаційний застій в. кн. Литовського був спонуканий піввіковою перервою у впливах польських. І з останнім виводом в руках, автор береть ся шукати причин сеї перерви в польських культурних впливах!⁵⁾

Мущу також заримітити, що в основі річи представлення культурного застою вел. князівства автором, звязане досить механічно із мілітарною вишністю, а тільки про останню каже Длугош розводити ся королеви Казимирови.

¹⁾ Контаріні 1477 на лівії Москва-Троки, Калімах 1481, Савран 1500.

²⁾ Опись Кнівщини з 60 тх рр. XV в., ополчення смоленське в р. 1483, записки скарбові з 80 рр., огляд надань кор. Казимира.

³⁾ Єронім з Праги і Гільбер де Лянуа.

⁴⁾ Коли б автор порівнював свій односторонній й неповний огляд відносин часів Казимирових бодай же із таким оглядом відносин литовських з часів в. кн. Витовта! А то він віставив його з простими реляціями двох подорожних!

⁵⁾ Не забуваймо, що руські правні понятя, руська артистична техніка, руська мова в державній канцелярії держуть ся й по унії, що годі переходити до дневного порядку над культурними впливами Прусії й Ливонії з Заходу й генуезьких кольоній Крима зі Сходу.

Становище руського елементу¹⁾ автор зводить до двох точок: удільних князів й руської церкви. Помічаю, що не лиш таке поставлення справи непевне²⁾, але й акцептованне удільного князівства, яко точки опори руського елементу вповні розминаєть ся зі станом річий: князівства минули, а руський елемент почув нову точку опору в автономії земель. Що до православної церкви то автор в ґрунті річи займає ся лиш її становищем супроти латинської церкви, а жінж наведеними матеріалами трапляє ся дещо нещасливо приточене (прим. у автора сказали руські владыки 1460 р.: „мы дей о своемъ православіи смотримъ... на своего господина великаго князя Василиа“, а в дійсности се сказати мала Анастасія жінка кн. Олелька за синів і кн. Гольшанський), а дещо взяте з жерел, які походять з хвилі спеціального подразнення релігійних чувств (донос Шестакова 1499 р.) або з полеміки (прим. з Сакрана 1500 р.).

За те з признаннем піднесу пробу — але поки що тільки пробу — представити в цифрах стан залюднення в. кн. й значінне руського елементу, але про се доведеть ся мінї говорити ще низше.

Супроти того, що на разї культурна історія в. князівства заступлена одинокою монографією Ярошевича, вартість авторового огляду все таки не мала.

В главї другій автор дає пограничні відносини в. князівства. Титул однак за широкий, бо матеріал джерельний багатий до відносин литовсько-московських й литовсько-татарських, але лишає майже зовсім на боці Ливонію, а зовсім Прусію й Волощину й заповнити вповні отсих прогалли автор не встиг, бо володів тільки кількома новими документами до зносин литовсько-лівонських, хоч представлення у Каро ор. сіт. 52. вимагає конче ревізії. Одначе представлення автора ясне й прозоре, з великим поступом вперед в порівнанню із сухим нагромадженням фактів в книзі Карпова.

Глава третя займаєть ся представленням акції супроти Москви 1480 р. Матеріал джерельний Карпова збагачений дрібними причинками з лівонських архівів, документами Пулаского; не годить ся забувати й про хронологічні замітки автора. Він вперве — коли порівнаємо його опис з описами Соловєва й Карпова — дав образ подій в мілітарного боєу. З деталів кампанії вважаю найважнішим для української історії опис диверсії Менглі-герая на Поділе, — представлений основно й

¹⁾ В цілій книзі не зустрічаємо відріжнення українського з білоруського елементу.

²⁾ Лишаю на боці справу культурного престижа руського елементу в вел. князівстві ще й в XV в., хоч вона без сумніву мала своє значінне й в політичних відносинах.

солідно, він усуває здогад висловлений у Карпова, що ся діверсія задержала кор. Казимира дома.

Глава четверта займає ся конспірацією 1481 р. Я вже квестіонував значінне сеї конспірації, висловлене автором, а вчинив се на основі розбору його джерельних підстав. Тепер вчиню се й на основі аналізи самого факту. По перше, по словам автора остаточною причиною конспірації була номінація Івана Ходкевича воеводою київським, а вона мала місце ще 1480 р., по номінації Мартина Гаштовта воеводою троцьким. Тепер знов не спускаймо з очей факту, що хан Ахмат вже в липни пішов на Москву. Якже конспірація самим своїм тайним приготуванням могла вчинити безсилним кор. Казимира? а так воно виходить із того, що ніяких звісток про мобілізацію загального ополчення на Литві, котра одиноко могла б заважити поважно на терені боротьби, з р. 1480 не маємо. По друге, ті звістки, які маємо про викрите мобілізації, вказують на те, що про неї довідались аж весною 1481 й перед тим зовсім її не сподівались. За те мушу піднести цінні причинки здобуті автором: докладне хронологічне означення викриття конспірації (цвітень 1481), аналіза родових відносин між кн. Олельковичами, Більськими, Кобринськими, аналіза участі Москви в конспірації, з притягненням до того пересправ між Іваном Василевичем і господаром молдавським, вказання, що кн. Михайла Олельковича не покарали смертю у Києві. Я позволю собі зробити від себе три замітки до вияснення отсеї темної справи. До становища української суспільности в отсій справі помічу, що характеристичний висказ літописця, уміщеного в супрасльській рукописи варто коментувати висказом київського помянника печерського, записаним в рр. 1483—1526: „помяни Господи оубиеных: князя Михаила Александровича, князя Івана Юрьевича“. Його читаємо в роді княгині Юліяни Юрьєвої Гольшанської, котрої чоловік був сином Івана Гольшанського¹⁾.

До релігійного елементу піднесу досі не завважений факт звязи хронологічної між р. 1481 і р. 1483, в котрім по всякій правдоподібности видав король Казимир розпорядження звернене проти руським церквам (Рарее с. 339).

До становища Ів. Ходковича завважу, що помянник з перших літ XVI в. церкви в Супраслю, фундації його сина, в роді Ходковичів на першому місці згадує „князя Мпхаила“²⁾.

Коротенька глава пята займає ся спустошенням Києва. Жерельний засіб автора збогачений звісткою про викуп бранців (папське бреве з 1 марта 1484 з рефестів ватиканських), згадкою про погром в люстра-

¹⁾ Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. Киевъ, 1891. Приложение, с. 7; J. Wolff, Kniazowie litewsko-ruscy. Warszawa, 1895, с. 107. ²⁾ Археографическій Сборникъ т. VI.

ціях Київа й Житомира, за те незвісним лишив ся авторови згаданий мною помянник печерський (Чтенія київські VI с. 1—2). З виводів автора вважаю найважнішим представлення пресії з боку Москви на хана й переговорів між Казимиром і Менілі, що випередили погром (с. 85—88), підчеркнення важногомоменту, що воевода київський довідав ся про напад на 4 дні тільки, представлення розмірів погрому 1482 р.

Глава шеста подає представлення воєнної й дипломатичної акції в рр. 1483—1484. Жерельний засіб автора збагачений цінними хронологічними замітками до грамот, друкованих у Пулаского, та угорськими причинками до політики кор. Матвія Корвіна. Само представлення дипломатичних переговорів з Татарвою представляє ся корисно в порівнянню з представленням у Пулаского. Представлення відносин литовсько-московських в тих роках — з огляду на цілковите пропущення того питання Карповим і Соловєвим — являєть ся новинкою в історичній літературі¹⁾. З деталей годить ся ще згадати, що автор відкидає апробовану проф. Каро звістку гдацького хроніста про 10-літнє перемирє в грудня 1483, а то з огляду на висказ московських актів про посольства Богдана Андрєєвича Саковича і Івана Забережинського „мно много было лишнихъ рѣчей, де за тѣмъ межи государей и дѣло не составо ся“.

Глава сема займаєть ся зміною офензиви на дефензиву в р. 1486. До тверської справи 1485 р. годить ся замітити, що автор не признає такого значіння за литовсько-тверським трактатом 1483 чи 1484 р., як Карпов або Соловєв, або Каро с. 530, що всупереч погляду Карова усуває з тверської справи надволжанських Татар. Оцінки впливу тверської справи на московсько-литовські відносини автор не дав.

Піднесу звістку з актів литовської метрики (книга записів IV с. 140—141) про кн. Дмитра Путятича, намісника мценського й любуцького, про пограничні розбіи з боку рязанських людей, й хронологічну замітку до звістки про репресії у Пскові проти купцям з в. кн. Литовського.

Далі до зносин литовсько-татарських в р. 1486 важна звістка з актів литовської метрики (книга записів IV с. 147—148) про посольство Яна Забережинського до панів коронних: посол доторкає ся питання, що робити, „коли б султан рушив проти Короні а варазом тутешний ворог схотів заатакувати в. князівство?“ До оборони границь автор використав багаті звістки скарбових записок в. кн. Литовського тзв. Федькового реєстру й листу райців Дорпату до райців Ревля про „ополчення“ у в. кн. литовським в дїті 1484 (регеста в Hanserecesses II 2, ч. 50).

¹⁾ За те варто замітити, що автор не дав ясного представлення союзу кор. Матвія Корвіна з вел. кн. Іваном — хоч представлення у Каро, оп. cit. ст. 539, дуже коротке і вимагає пояснення.

Годить ся одначе запримітити, що поміч зі скарбу державного україним містам в порівнанню з коштами тодішної війни дуже дрібна.

Глава восьма займаєть ся обороною північних границь. До українських земель належать лише звістки про намісників брянських (ст. 139 в. 1), мценсько-любутських (стор. 143). Важний тут біляне московських здобутків; зладжений на підставі звісток першого посольства вел. кн. Олександра на Москву, він подає такі здобутки: на вододілі Угри і Оки, уділи верховських князів — Недоходів, Бишковиці, Личино, Серенськ, Перемишль, Козельськ, що відрізували вірні в. кн. Литовському волости: Воротинськ, Одоїв, Білев, Мценськ Любутеськ.

Цінна замітка, що пограничні намісники й князі боронились властиво на власну руку в дуже малою підмогою від центрального правительства. Представлення дипломатичних зносин між Москвою і Вільном в рр. 1487—1492 не тримає ся цілости, а дуже важне питання — зносини між Московщиною й Австрією в рр. 1483—1492 дуже побіжно трактоване, хоч як раз в останних часах появились важні розвідки про нього.

Зовсім не перевів автор білянсу литовсько-татарської політики в останних 12 літах пановання кор. Казимира. Й самі відносини литовсько-татарські вривають ся в представлення автора на р. 1483, щоб в дечім продовжитись тільки в відповідній партії коронної історії.

Глава девята займаєть ся тестаментом кор. Казимира. Як звісно, проф. Каро на основі жерельної критики і на основі стремління короля, щоб найтіснійше звязати вел. кн. з Короною, вважає тестамент кор. Казимира фікцією. Автор супроти виводів Каро підносить пряме свідощтво: в. кн. Олександр покликуює ся на брата і матір, як свідків останних рішень кор. Казимира, та виводи з аналізи литовсько московських відносин рр. 1480—1492: ще на початку 1492 р. обговорювали на Москві шлюб Олени Івановни з Олександром Казимировичем, як будучим в. кн. литовським.

Що до мотивів, котрі кермували королем — автор бачить їх в заграничній політиці вел. кн. литовського і слабім заінтересованню останною в Короні. Автор рішучо застерігаєть ся проти тому, щоб королевни підсувати династичні мотиви; колиб так було, король визначив би уділ з земель в. кн. литовського королевичеви Жигимонтови.

Всеж таки вважаємо невиясненими питання: чому мовчать про тестамент перше видання Меховского, Деций, рукописний Ваповский, чому про тестамент короля, як влучно замітив проф. Грушевський, нема згадки у відповіді кор. Ольбрахта в р. 1496 (Акты З. Р. I, ч. 136), в проєкті унії 1496 (Cod. ep. III, ч. 422), в акті унії 1499 (Działyński, Zbiór, ст. 72).

Автор тільки принагідно оцінює результати останніх літ пановання кор. Казимира у вел. кн. литовським в порівнянні з його першими літами, та його впливу на литовських автономістів і на руський елемент.

Перше, автором принагідно зазначене на стор. 35—38, дегко перевести в відносинах до Москви в порівнянні умови 1447 р. (Акты З. Р. I, ч. 50) і вже згаданого першого посольства вел. кн. Олександра. В відносинах до Татар відсилаю до представлення їх у проф. Грушевського (IV т.). Впливу короля Казимира на політичні плани литовських автономістів автор ледви доторкнувся (ст. 21), але з представленням автора еле гармонізує оправдане підозріння про самовільне обрання Олександра вел. князем, теоретичні погляди (промови Хребтовича у Деція і Вітелія у Тайнера) й практичні вчинки (акт унії 1499) литовських автономістів. Відносини кор. Казимира до руського елементу (як висше замічено, автор ближше того терміну не аналізує) представлені на стор. 23—32 і 107—110. Я позволю собі заперечити ототожнювання інтересів панів литовських з інтересами вел. кн. литовського. Далі наведу одно інтересне спостереження, що до з'єднання Русь литовської королем: всі переходи верхівських князів за часів кор. Казимира припадають на роки 1475—1492 і прогресивно збільшують ся до кінця його життя. Сей факт як раз стає в супереч з висновками д-ра Папе.

Ми перейшли частину першу. Бачили змагання автора пояснити коротким оглядом внутрішніх відносин вел. князівства литовського й аналізом московської політики короля Казимира ті відносини, що спонукали його звернути акцію вел. князівства литовського враз зі змаганнями корони польської на одну ціль: устє Дністра й Дніпра.

В другій частині автор поясняє аналізом політики польської в рр. 1480—1492 — як відбувся поворот польської політики через династичну політику ягайлонської родини в сторону берегів чорноморських. Заразом автор основним розбором внутрішніх відносин корони польської приготував читача до невдачі чорноморських планів кор. Казимира.

Основна конструкція польської політики в рр. 1480—1492 така: за неприсутности короля тимчасові регенти Корони полагодили справу сплати претенсій війська, сплати хрестоносців, перевели погром шляхотських розбишаків. Далі вели переговори з кор. Матвієм: по гадці автора король хотів посередничити між Матвієм і Габсбургами (стор. 187—189). Супроти того кор. Матвій робить на західнім терені *eine gute Miene zum bösen Spiel*, а на сході лучить ся 1482 р. з Москвою (ст. 189). Автор констатує дві політичні системи: Ягайловичі — Габсбурги і Корвін — Москва (ст. 188—189). Фактичне значіння обох

систем не велике, каже автор: в ґрунті річи польські відносини в 1484 р. не змінилися на гірше в порівнянні з ситуацією 1479 р. (ст. 190).

Фактичну зміну викликала не западна політика кор. Казимира, а те, що Турки 1484 р. окупували Кілію та Вінгород (ст. 196). Король розвів обширну дипломатичну акцію, а заравом іде походом на границі волоські (ст. 198 і 206—207). Перша акція викликала посольство до Туреччини і дволітнє перемирє 1489, друга польський протекторат над Молдавією й полишення Турками землі Стефана (ст. 200—204 і 207—212). Становище кор. Казимира в волоській справі видне в своїх наслідках на східним пограничу корони й в. кн. Литовського, видне й на польсько-угорських зносинах.

Воевода Стефан, що заплатив султанови дань, в р. 1487, що вплавив ся в війну з Турками, що вазнав немилих вражінь при нагоді присяги 1485 р., а плянів королівських не розумів — став в васалія ворогом Польщі. Автор, що вихід ворожнечі бачить в становищу воеводи, реєструє факти, що можуть бути з ним у звязи й виводить із них пізнійше неприхильне до Стефана становище Поляків, котре знов дало підставу до теоретичних рад Калімаха і до походу на Молдавію 1497 р. (ст. 212—217).

Заравом під впливом турецького правительства, що напускало на них Ногайців — проводирі Золотої Орди несподівано з вереснем 1487 звертають ся на коронні краї (ст. 217—222). З союзників проти Менглі-гераави, стають знярядом проти руських земель Корони в руках Турків. Політика напускати одних Татар на других — розпочата королем в р. 1483, фатально недописала (ст. 232).

Консеквенції чорноморських плянів кор. Казимира видні в змаганні короля — династичною політикою поперти плян турецької війни (ст. 253). Ео ірсо король елімінував з тої цілої справи Молдавію jako obiectum litis між Польщею а Угорщиною.

До повисших тез автора замічу, що і в них видно прогалину, котру автор зробив в представленні політики вел. кн. литовського: автор не постарав ся глибше заналізувати та оцінити дипломатичних зносин між Московщиною та кор. Матвієм і Габсбурґами. Додам ще й те, що автор за мало прослідив ягайлонсько-габсбурґську політику в снх роках.

До представлення становища молдавського воеводи мушу замітити, що годі шукати джерела неповодження польсько-молдавської політики в самім Стефані. В сучасній реляції дворянина Мельштинських в Переворська, — перейнятій, як влучно замічає автор неприхильними почуттями галицької шляхти до воеводи — читаємо: виправа була звернена не лиш на Турків „sive etiam contra predictum Stephan voyevodam, si aliquo modo voluisset fallere, ut non homagionaret“. Отже —

польські політики з гори не вірили воеводі. В сьвітлі того становища польських політиків стає ясним, чому Стефанови не дали значної помочи на Турків.

Автор шукає причин невдачі кор. Казимира з непевности Татар й турецькій пресії на них. А може-б лінше пошукати її за проф. Грушевським в слабій обороні польських й литовських границь.

Далі автор бачить в династичній політиці кор. Казимира на Угорщині спосіб до ціли: війни з Турками. Др. Прохаска бачив як раз в способі ціль: король Казимир, що стремів вчинити залежною церков від держави з Вармії, не міг широко бути перенятий пляном війни з Турками (ст. 307). Король вживав проєкту війни турецької яко средства, щоб здобути угорську корону.

Стільки до головних тез — тепер перейду до деталей. Жерельний засіб першої глави доповнює засіб проф. Каро матеріалами з нових публікацій та рукописними причинками з тек Нарушевича й матеріалів угорських. Саме представлення автора являєть ся важним причинком до історії Корони — тим більше, що проф. Каро звернув виключну увагу на справу пруську, а все иньше поминув.

Жерельний матеріал другої глави — молдавської акції 1485—1487 — являєть ся значним доповненням матеріяла Каро, не говорячи про Яблоновського. Представлення у автора — навіяне в провідній думці про перевагу чорноморських інтересів поглядами проф. Каро V, ст. 593 і тимж поглядами піддане, коли він лучить акцію молдавську кор. Казимира з плянами кор. Яна Ольбрахта — стає всеж таки цінною ревізією поглядів Каро, багатою важними деталями. З поміж них піднесу два: повстання Мухи і повстання Андрія Барула.

По гадці автора Муха се був „*lotryk wołoski*“, що вібрав „*9000 niesfornego chłopstwa*“ ст. 214. Одначе сучасник Ліборій Накер, сам секретар вел. маїстра, на основі реляції польського шляхтича подає, що Муха „був Русином, добрим в зброї і в війні“, що його спомагали Татари (*Scriptores rerum Prussicarum* V ст. 307). Далі проти звичайному опришкові не скликають шляхотського ополчення до Бібрки (*Cod. er. III, ст. 362*). Вкінці правительство короля Ольбрахта, діставши в свої руки Муху в р. 1493 від галицької шляхти, тримає опришка в досмертній вязниці — замість його *brevi* мапу скарати смертю (Кромер, вид. Туровського, ст. 1317).

Так само звичайним волоським опришком вважає автор Андрія Барула. Алеж звернім увагу на оповідання одинокого джерела: Яна з Торговиєска.

Андрій Барул, за підмовою воеводи Стефана, дістаєть ся до султана Баязета: „*coram quo finxit se fore consanguineum Kasimiri regis Po-*

ioniae, et conquestus est, quod Casimirus teneret in Russia vi patri-
monium eius“. Плани його сягали Галичини й Поділя і він обіцявав
султанови стати його васалем. Отже маємо до діла з формальним пре-
тендентом до Галичини й Поділя — дарма що Ян з Торговиска поти-
тулював його „quidem latro de Valachia“. Ще можливий один згод —
на основі того, що Андрій було ім'я самогож короля Казимира
Ягайловича: чи не задумував воевода Стефан вислати самозванця на
пограничні землі?

Жерельний матеріал третьої глави про борби з Татарами надвол-
жанськими (не кримськими) в рр. 1487—1491 доповнює звістки Пулас-
кого порівнянням його актів, виданих з копії актів метрики литовської
з московськими оригінальними книгами метрики, доповнює пересправами
податковими в рр. 1489 і 1480, локальними звістками радомськими
і львівськими. Найосновніше представлені: похід королевича Оль-
брахта 1487, похід на Татар 1489. Мушу зазначити одначе, що за
виправами проти Татарви автор не спитав себе, чи польське й литов-
ське правительство спромоглись на сталу оборонну організацію?

Жерельний матеріал четвертої глави — про ворожнечу кор. Казиміра
з кор. Матвієм Корвіном, корисно вирізняється від матеріяла
книги проф. Каро матеріялами угорськими, зібраними в подорожі
автора по Угорщині з тамошніх архівів і з угорських видавництв. Ав-
тор дуже ясно і прозоро представив — проф. Каро зовсім не оброблену
— поміч з боку кор. Матвія королеви Володиславови проти Габсбургів
і кор. Казимира в рр. 1486—1488, а далі розрив між обома союзниками
— Матвієм і Володиславом, викликаний т. зв. війною за Жеґань (ст.
235—241). Мотиви розриву подані за проф. Каро (ст. 602—603).

Далі переведені із далеко більшою прецизією переговори кор. Ма-
твія з кор. Казимиром в рр. 1489—1490 (ст. 244—249). Ніде одначе
правди діти, що автор вельми здержливий із оцінкою значіння союзів
між Казимиром і Габсбургами, Корвіном і Москвою і Габсбургами і Мо-
сквою, через те лишив багато ще неясного в політиці кор. Казимира.

Так само корисно представляється джерельний матеріал автора
в главі пятій: представлено боротьби між Володиславом і Ольбрахтом
Казимировичами за Угорщину. Найважніші з вказів автора: ствердження
неоднакового становища кор. Казимира супроти обох виправ Ольбрахта,
сконстатованне змагань через династичну політику довести до кооперації
Польщі з Угорщиною у турецькій війні.

Глава шеста займається змаганнями кор. Казимира вчинити залеж-
ною від держави церкву в Вармії і зломити пруських автономістів. Ав-
тор доповнює новими жерелами свою давнішу розвідку з р. 1878.
Справа церковна в Вармії интересна задля замітки дра Прохаски, мною

вже згаданої. Однак мушу зазначити, що становище кор. Казимира в справі вармійській треба оцінити з того становища, що польський король хотів накинати свою волю німецькій капітулі: з того боку взята ця справа не стає суперечною з висновками Каро і д-ра Палє про щирість намірів кор. Казимира в проєкті війни з Турками.

Ми перейшли детальніше шість глав історії польської Корони в рр. 1480—1492, — вони так само корисно виступають супроти глав присвячених політичній історії вел. кн. литовського, як три далішні глави культурної історії Корони супроти короткого начерку внутрішніх відносин вел. кн. литовського.

В далішніх двох главах перевів автор аналіз польської державної організації та культурний біляне земель Корони, щоб відповісти на питання: чому польська державна машина, чому суспільність, що мала обслужити державний устрій, не відповіли плянам короля Казимира?

Висновки, до яких приходить автор, такі: польська державна організація, в своїх скарбових й військових інституціях, була при кінці XV в. пережитком (ст. 330). Цілий бюджет Корони за рік 1485 сягає 50.000 дукатів — а сучасний електор брандебурський мав 100.000 дукатів річного доходу (ст. 327). Підставою польської воєнної організації було загальне ополчення: в рр. 1454, 1458, 1473 виступає воно в цифрі 60.000 людей (ст. 311 і 11 з. 3). Удержання 1000 їзди коштувало 24.000 дукатів річно (ст. 328 на підставі Cod. ep. I, 2. № 233). При убожестві державного бюджету не велась ні адміністрація, ні судівництво (ст. 329). Не було, просто сказати, грошей, щоб право ввести в діло (ст. 330).

А суспільність? І вона глибоко сиділа в середньовічній організації (ст. 360). Польща кінця XV в. далеко багатша на суспільно-економічні типи ніж Польща кінця XVI в. (ст. 342). Лятифундизм ще не було: пересічно шляхта сиділа на одному селі, з пересічним річним доходом 640 гривень (ст. 345). Між духовенством сильно зарисовані економічні різниці (ст. 355). Суспільність зазнала гіперпродукції духовенства (ст. 357). Селянство хоч в більшості несе панщину, має ще верхні верстви солтисів, коршмарів, млинарів (ст. 349). Міста не блискучі — наводить автор висказ Енея Сильвія (ст. 350). Продукція збіжжя в більшості була обчислена на потреби продуцентів: головним продуктом вивозу ставали дерево й худоба (ст. 358). Побут на невисокому ступені розвитку; дуже обширна країна, але нецивілізована, каже автор за подорожним XV в. Гартманом Шедлем (ст. 359 і 358). Така суспільність не могла постачати державному устроєві відповідних засобів — тому, що вона не була в спроможності дуже розвинути свої сили (ст. 330).

В останній главі автор займаєть ся новочасними стремліннями, що втискались в устрій і побут коронних земель, але не могли в них розгосподаруватись (ст. 376). Входила в устрій Польщі течія сьвітська, вона виступає в змаганнях королівськими номінаціями відірвати клир від Риму і звязати з краєм, та в змаганнях наложити на духовних податки. Теоретично виступають постуляти забрати нерухоме майно церкви або десятини (ст. 364—367). Виступає змагання національне: між 1474—1493 домагаєть ся краківська земля перекладу статутів на польську мову. Повстає змагання піддати міста інтересам шляхетських аграріїв (ст. 367), і в інтересі тих же аграріїв виискати силу робочу хлопа, улекшити транспорт (стор. 368). Чому ці стремління не розвинулись в Короні? Бо господарем в Польщі був король, а Казимир сам ще був чоловіком із старої епохи, Ольбрахт і Олександр ще не вміли опанувати нових культурних течій. Вони ждали на свого чоловіка: кор. Жигимонта (ст. 376—378). Тільки останню тезу автора із всієї конструкції міг би я заквестіонувати з огляду на те, що автор не перевів аналізу культурного образу Корони при кінці XV в. в тім напрямі, чи і о скільки король Казимир чи його сини могли держати монополі культурного розвитку Корони в своїх руках.

Кілька слів ще про деталі. Автор переводить, о скільки мені звісно, першу пробу подати цифру людности Корони і вел. кн. Литовського в XV ст. В основу бере він пропорцію 5 : 11 (число ланів в повітах краківським і щирецьким = 5.336, до числа ланів цілого воєвідства краківського = 11.792 за короля Стефана). В році 1510 оба згадані повіти мають 3.232 ланів, ціле воєвідство 5.651. Всі цифри ланів з часів кор. Казимира держуть ся на половині цифр з часів кор. Баторія. В році 1485 можна вивести з ланових поборів всіх коронних земель цифру 40.077 ланів, за Баторія маємо коло 90.000 ланів. Отже можна прийняти, що число ланів за кор. Казимира рівнялось половині числа ланів за кор. Стефана. Коли сю пропорцію взяти в приложенню до людности, то одержимо 5.500.000 за Баторія 2 = 2.500.000 за Казимира, а коли прийняти число людности з часів Баторія 8.000.000, то число людности за короля Казимира буде 4.000.000. Найслабший пункт цілого виводу в пропорції ланів до числа людности.

Військове ополчення Корони з р. 1458, 1473 рахують очевидці на 60.000 люда, київська опись к. р. 1520 подає ополчення в. кн. Литовського на 40.000 люда. Автор *brevi manu* переносить се на часи кор. Казимира — і творить пропорцію 3 : 2, при чім є ще другий неметодичний приєм: автор не бере в рахунок неоднакової мілітарної організації обох держав.

За те цікаві замітки автора про цифрові відносини між руським

і польським елементом в Короні. Пропорція людности Великої Польщі до Малої Польщі, до Галичини й Поділя $= 9.5 : 7 : 6$. Отже коли пригадати, що в 2.500.000 жителів обох держав кор. Казимира 1.500.000 жило в Короні, то в Великій Польщі жило над 600.000, в Малій 500.000, в Галичині-Поділю 400.000 жителів (ст. 336—339).

Безперечно, автор обняв одноцільною конструкцією величезний обсяг фактів. Від внутрішнього образу вел. князівства Литовського до образу внутрішніх відносин Корони наче червона нитка пересуваєть ся ідея: пересунути політичні завдання вел. кн. Литовського з над Двини і Оки над Дніпро, політичні завдання Корони над Дністер і в одній спільній акції сполучити обі держави.

Однак як ми бачили і в самій конструкції і в деталях, великі прогалини заняті гіпотезами тільки, а не фактами, а й на самій основній ідеї відбилися дві основні і в неодному негативні прикмети праці автора. Се перевага особи короля Казимира в представленню історичного процесу і перевага в цілості праці елементів політичної історії над культурними елементами.

Богдан Бучинський.

Бібліографія

(рецензії й справоздання).

Извѣстія Императорской Археологической Коммисіи, в. XIII. Раскопки въ Ольвіи въ 1902—1903 гг. Б. В. Фармаковского, Спб. 1906, с. 306 + табл. XII; выпускъ XVIII, 1906, с. 164 + табл. IX; выпускъ XIX, с. 174 + табл. XV; прибавленіе къ выпуску XIX, (Хроника и библіографія в. 10) 1906, стор. 44.

Справозданне Фармаковського з розкопок в Ольвії поділяється на кілька окремих частей: курган коло р. Буга (с. 7—39); реставрація давнього ольвійського дома з екскурсами та порівняннями взагалі з типовими давніми грецькими домовими будинками (с. 39—110); некрополь — дальші розкопки в ній (110—165); нарешті докладні описи річей знайдених при сих всіх розкопках, між ними найбільш детально та просторо описано три знайдені головки з мрамору (191—215).

В XVIII вип. Ретовський дав просторий опис генуезсько-татарських монет Кафи починаючи з 1420 р. (репродукції на окремих таблицях). Марр описує свої дальші розкопки на місці давнього армянського Ані. Латишов подає відчитані ним грецькі написи з Ольвії (розк. Фармаковского) та Херсонеса (розк. Косцюшко-Валюжиніча). Буличов описує в своїй статі „Замѣтка о клейменныхъ слиткахъ“ вісім північних гривен (цікаве на с. 145—146 порівняння початка з грузинськими образами св. Міхаїла Архангела). Нарешті Панченко подав 6 візантійських моливдовулів з Партеніта.

В XIX вип. подано статтю Рєпнікова з описом розкопок на території кримських Гетів (типи похорону с. 29—35), Брауна — справоздання про розкопки в Таврійській губернії, Макаренка про археологічні досліді в Харківщині і нарешті Спіцина — докладний огляд річей знайде-

них в т. з. Сірогозських курганах. До наведених в сім випуски матеріалів для української археології ми ще вернемося пізніше.

Додатковий випуск — як звичайно — присвячено огляду діяльності археологічних товариств та археологічній літописі: дослідн., розкопки, випадкові знахідки, а з другого боку — бібліографії історично-археологічної літератури — все се за першу половину 1906 р.

Ол. Г.

П. П. Покришкинъ — Отчетъ о капитальномъ ремонти Спасо-Нередицкой церкви въ 1903 и 1904 годахъ (Матеріали по археології Росії, N. 30),—Спб. 1906, ст. 36 + табл. XXVII, 4°).

Книжка описує реставрацію Новгородської Спасо-Нередицької церкви. Реставрація ся доторкнула ся не тільки фресок, але й змінила загальний вигляд будови: так з давніх малих вікон (по два) зроблено було пізнійше одно велике, а тепер арх. Покришкін знов реставрував два малих давніх вікна; так само змінено схему даху, відповідно до давнішого його вигляду. Окрім самого справоздання про реставрацію, цікавого для спеціаліста-архітекта, згадаємо роскидані поодинокі вказівки про стару будівлю — про арки (с. 24—25), дерев'яні зв'язи, від яких подекуди заховали ся останки (26), про цеглу (25), нарешті замітка про так звані голосники, до якої додано і спеціальну таблицю з помірами різних типів голосників (табл. N. XXIV). Фрескам не присвячено окремої замітки, хоч і зустрічають ся в тексті вказівки (с. 11, 16, 23); кілька репродукцій подано в самих текстах (с. 16, 17) й на окремих таблицях (таб. XXI—XXIII, остання таблиця в фарбах). Нарешті зазначимо, що на гадку д. Покришкіна архітектурні подробиці церкви вказують на майстрів з півдня, а в дечім можна бачити і східні впливи (с. 27, 24).

Ол. Г.

Zur Geschichte der alten Handelsstrassen in Deutschland. Versuch einer quellenmässigen Übersichtskarte von F. Rauers in Bremen (Petermanns Mittheilungen, 1906, ст. 49—59 і мапа).

Др. Раверс забрав ся до спасенної справи — зібрати матеріал до історії торговельних доріг в Німеччині. Як поясняє він в передмові, він поставив сю справу широко, слідячи не тільки офіціальні, привілеювані шляхи, але й „незаконні“ дороги, взагалі які були в уживанню; використовуючи локальну монографічну літературу й різні спеціальні джерела, він зібрав великий матеріал, але покищо обмежує ся опублікуванням мапи доріг, зробленої на підставі сього матеріалу, в надії, що

вона викличе поправки й доповнення зі сторони спеціалістів, для яких обіцяє видати також показник літератури, для перевірки й доповнень. Мапа в масштабі 1:1.500.000 обіймає середню Європу — крім Німеччини також східню Францію, по Париж і Ліон включно, північну Італію до Мілана, Верони й Венеції й Словянські землі кінчаючи Дорогичином, Люблінм і Кошицями. В передмові автор внасяє головні чинники, якими формувала ся середньовічна система доріг (примус дороговий і складовий) і консервативний характер її, завдяки якому стара система держить ся без великих змін аж до будови штучних доріг. Зазначає також головні зміни в напрямках і центрах комунікації сеї системи, які переходили в ній в XIV—XVIII в.

З огляду на консервативність сеї системи автор уважав можливим вибрати на одну мапу весь матеріал з середніх, а по часті і з нових віків, обмеживши ся лише деякими означеннями для доріг „старших“ і „новіших“. Се, розумієть ся, не заступить потреби в мапах, які б представляли систему доріг спеціальніше для певних століть — хоч би з огляду на хронологію наших звісток. Далі, на підставі зібраного матеріала треба б відрізнити дороги головні, кардинальні, від менше важких; таке значінне доріг зміняло ся, і з сього погляду теж потрібні спеціальні мапи для окремих періодів замість одної загальної. Видання коментарів теж, розумієть ся, доконче потрібне, бо без них мапа має дуже мале значінне.

Для нас спеціально праця д. Раверса має тільки посередній інтерес, бо нашої території майже не дотикає. Але при тих тісних зв'язках які лучили українську торгівлю з середньо-європейською в XIII—XVII в. його мапа з коментарем мала б і для нас чимале значінне. Тільки ж на тім словянсько-німецькій пограничу, яке обіймає мапа д. Раверса, потрібує вона, безперечно, особливо значних доповнень.

М. Грушевський.

Stanisław Dobrzycki, Z dziejów literatury polskiej, Краків 1907, стор. 303.

Се не оригінальні досліді над історією польської літератури, але переважно популярні виклади результатів праць інших авторів, або переповідки змісту творів старих письменників. Статі появляли ся первісно в різних польських журналах і вийшли тепер окремо. Найцікавіші для нас дві перші статі: „Polska poezya średniowieczna“ і „Najdawniejsze koledy polskie“, де освітлено початки польської світської і духовної поезії в середніх віках. Ті початки дуже слабі і загалом не оригінальні, взяті з чеської та середньовічної латинської поезії. Оригінальної епічної поезії нема, заховали ся ледво сліди її, тай то досить

сумнівні. Оригінальну закраску має хіба віршований Пролог про смерть та Кантілена про Вікслефа, написана Галкою з Добчина. Затратила ся поема про битву під Грунвальдом; татарський напад на Сандомір викликав дуже слабу віршу якогось Сандомірянина; вбивство хорунжого краківського Андрія Тенчинського в р. 1461, dokonane краківськими міщанами, викликало вірш якогось шляхтича, подіктований завзятою ненавистю проти міщан, яких автор з погордою називає хлопами.

Так само й колядки, які описля, в XVI—XVII в. в Польщі дуже розповсюдили ся і набрали кольориту людového, прийшли до Польщі з заходу і були зразу дуже недотепним передовіданем чеських та латинських гнинів. Коротенький нарис присвячено батькови нового письменства XVI в. Миколі Рейови, розібрано одну часть сатир Опалінського про державний устрій Польщі, а також твір Старовольского про пляни реформи Польщі; подано студійки про гумор і дотеп у Польщі XVI в. та про мальоване природи в польській літературі XVI в. Кінчить ся книжка характеристикою літератури польської XVII в., в якій автор бачить „трагедію польської думки“ — її упадок із ступня осягненого в XVI віці.

I. Ф.

Dr. Wiktor Hahn, *Literatura dramatyczna w Polsce XVI wieku*. (Archiwum naukowe, wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, dział I, tom III, zeszyt 3. Lwów 1906).

Автор веде далі, а властиво розводить спеціальнійше працю проф. Віндакевича про старий польський театр і зупиняєть ся детальнійше над самим початком польського віку та його розвитком у XVI віці. Скрізь підносить звязок того театру, його техніки й сюжетів із старим релігійним театром західної Європи та з новішим гуманістичним, та зріст національного характеру, особливо в моралітетах та інтермедіях. Кінчить автор увагами про слабкий розвиток польської драми в XVI в., для якої за браком більших міст та інтелігентного польського міщанства (тодішнє міщанство в важвійших містах було ще переважно німецьке) він не бачить відповідного ґрунту. Автор пильно зводить бібліографію старинної європейської драми, о скільки вона обробляла такі теми, як і польська. Нових, невідомих доси матеріялів не подає ніяких.

I. Ф.

Акты, издаваемые виленскою комиссією для разбора древнихъ актовъ, т. XXX. 1. Акты о литовскихъ татарахъ, Вильно, 1906, ст. XI+586.

Зібрані в сім томі акти дотикають ся побуту литовських Татар; усього їх тут 322 штук, і по часу поділяють ся вони так: XVI стол. — 181, XVII ст. — 126, XVIII ст. — 15. Найбільше давні акти 1—3 з р.

1521—1523, і зараз же йдуть акти з другої половини XVI в. Найбільш численні акти про земельні відносини (спеціальних прикмет татарського землеволодіння завважити всеж таки не можна) і акти про різні кримінальні справи: сварки, бійки, напади etc. — в сім Татарі від решти шляхти литовської не відрізнялися. Детайлів татарського життя виступає мало: східні ймення, згадки про царей, уланів, кадіїв та мулл, згадки про „писмо арапске“ та деякі подробиці східного мусульманського похоронного ритуалу. Се свідчило б про швидку асиміляцію Татар з загальною людністю сих країн. З поодиноких актів завважимо N 144 (1595) — обережність в признанню шляхецтва за Татарами: окрім свідощтва царевича остринського ще треба було свідощтва від посла царя Перекопського; N 292 цікавий факт — сказати по теперішньому — бойкоту цілим селом (Сорок Татар) одного Татарина з тогож села, Рудзевича: причину сього толкував собі сам Рудзевич тим, що вони хотіли його зжити таким чином зі світа і забрати його маєток. Згадаємо також деякі цікаві сліди східної фразеології, що такою дивною здасть серед звичайної актової мови в. к. Литовського: наприклад в однім тестаменті Татарин пише, що він заздалегідь робить сей тестамент, знаючи, що „rządca żywota śmierci postanowiwszy w konsystorze niebieskim konstytucją, a postanowiwszy raz człowiekowi umrzeć nie zwykł odmieniać...“ (с. 473). Передмова Ф. Добрянського дає загальний начерк татарської колонізації Литви (на с. XXIII—XXVI коротенькі етнографічні звістки про сьогочасних литовських Татар), переглядає окремі групи, на які можна поділити зібрані акти, і докладніше заставляє ся на змісті поодиноких більш цікавих документів.

Ол. Грушевський.

Львовское Ставропигіальное Братство, Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія, А. Крыловскаго, К., 1904, ст. XXII+314+230.

Архивъ Юго-Западной Россіи, часть первая, томъ X, XI і XII, К., 1904, ст. 28+967, 158+772, 123+748.

Робота д. Крыловскаго складає ся з двох головних частин: з самої його праці про львівську Ставропігію і з актів ним виданих. Історія львівського брацтва появилася насамперед, як вступні статі до виданих ним документів в Архиві Юго-Западной Россіи, части першої, т. X, XI і XII, а опісля вийшла осібною відбиткою, яку автор доповнив ще вступною главою про брацтва і додав ще при кінці кількадесять документів, як додатки. Документами-ж зайняті три грубі томи Архива.

Сама робота д. Крыловскаго про львівську Ставропігію дає менше, ніж з її титулу можна-б надіятися, бо представляє лиш історію сего

братства від організації його патріархом Йоакимом в 1586 р. до припинення унії в 1708 р. Уваги автора про львівське братство перед 1586 р. так недокладні і поверховні, що навіть в рахунок входити не можуть. Автор поділив свою працю на шість частин, додавши перед тим вступ про братства. Перейдемо насамперед кожду з них, а потім подамо коротку характеристику другої головної частини роботи автора, себ то активним виданим.

Вступна стаття про братства не приносить нам нічого нового. Годі зрештою й вимагати від автора, що поставив собі за ціль обробити лиш історію львівського братства, порішення темного ще нині питання про самостійне або несамостійне походження наших братств, одначе з другої сторони повинен був автор, як вже не критично розібрати, то принаймні основно познайомити ся з новітніми працями про той предмет (Бфименкової, Скабалановича, Голубева, Харламповича й ин.), але власне того в його праці не слідно. Автор зазначає лиш коротко погляди учених про самостійне і несамостійне походження наших братств. Серйозно числить ся автор з поглядом Голубева, що видить в братствах не що иньше, як прояв і дальший розвій колективного патронату супроти церков. Прилучаючи ся до сеї думки, автор з своєї сторони підносить вплив на наші братства інституцій з'організованих при церквах в Греції з подібними цілями, як наші братства. Коли Константинополь підпав під владу Латинян, тоді православні в Греції зачали засновувати братства для охорони своєї віри. Історичні сліди існування їх маємо в братстві венеціанським, що має в своїм устрою немало анальоґічних прикмет з нашими братствами. Така гіпотеза автора. Та тут передовсім належить пам'ятати, що се ще зовсім не свідчить „о вплині єдиновірної Греції при устроїстві западно-руських братств“ (с. V), а тільки показує анальоґію одних з другими, а наші братства могли розвиватись самостійно або під впливом иньших факторів.

Перейшовши коротко організацію братств і історичні обставини, серед яких вони розвивались, та згадавши про їх заслуги для православ'я, автор ставить кульмінаційний пункт діяльності братств на двадцяті, а ще виразнійше на тридцяті роки XVII ст. (ст. VII і XVIII). Але по перше — з його представлення річи цілком сього не видно, а по друге погляд сей не зовсім раціональний. Десять років XVI ст. і перше десятиліття XVII ст., часи найбільшого гноблення православних, не уступають трицятим рокам XVII ст. ані в енергії брацької діяльності, ані в числі ново заснованих братств і вписаних до них членів. Питане про причини упадку братств автор полишив в тіні, вказуючи лиш, що автономія братств, негідна з канонічними постановами, спонукала православних єрархів, передовсім Петра Могилу, підпорядкувати собі ті кор-

порації, і по тім вони сходять на другий плян. Та за часів митр. Могили брацтва ще так значно не хилились до упадку, а Папков в своїй книжці про брацтва говорить навіть про „оживленную дѣятельность православныхъ браствъ въ эпоху митрополита Петра Могилы“ (с. 160) і твердить, що пановане Володислава IV було епохою „полнаго розвитку братскихъ учреждений“ (с. 165), хоч із снм поглядом в цілости згодити ся також не можна. Загально взявши, вступна стаття про брацтва не приносить, як згадано, нічого нового, і дає лише лиху компіляцію давніших праць на сю тему без їх критичного розбору. Не подаючи фактів, автор не раз уживає порожних фраз, нпр. на ст. IX, де говорить про привязане тодішніх православних до царгородських патріархів і додає: „могуча и вынослива русская натура!“, як вираз радості, що пляни пропагаторів католицької церкви не здійснились.

В першій частині праці подає автор історію Галицької Руси від Володимира Великого до відновлення галицької єпископії в пол. XVI в. Зовсім непотрібно вяснено в примітці походження назви Галицької Руси від Галича, бо се прецінь належить до елементарних відомостей кожного, хто хоч троха обзнайомлений з нашою історією. Характеристичний за те погляд автора, що по прилученю Червоної Руси до Австрії, австрійські дипломати „завѣдомо“ уникали для неї назви Руси, „такъ какъ Червоная Русь могла напоминать о своемъ существованіи обладателямъ Великой, Малой и Бѣлой Руси“. Шкода тільки, що автор не подав, звідки довідав ся він про сі тайні пляни і укриту боязнь австрійських політиків? Австрійське правительство в своїх централізаційних змаганнях вже почавши від 1763 р., отже ще перед поділом Польщі, скасувало в своїх краях т. зв. репрезентації, а на місце їх утворило нові власти, котрі в більших краях одержали назву губерній, під управою осібних урядників, званих губернаторами. Нові прилучені більші краї одержували по черзі особні губернії, межі ними Галичина уже 1772 р. Звідти взялась урядова її назва губернії, або провінції галицької, а не Галицької Руси. Рівнож нещасливо випроваджує автор назву Червоної Руси від міста Червеня о стільки, що ставить се в формі категоричній місто гіпотетичній.

Переходячи історію Галицької Руси від Володимира Великого, а радше сказати вичислюючи її важніших князів, автор твердить, що унія ще до короля Данила мала тут „нѣкоторый успѣхъ“ (с. 4), але се не вірно о стільки, що унія церковна навіть за Данила показала ся дуже ефемеричною. Так само не можна на основі звісток північного літописця говорити про гноблене православних Казимиром Великим, бо по всякій правдоподібности маємо тут до діла з байкою, витвореною на далекій півночі. Коли-б се була правда, то Казимир був би певно не за-

недбав похвалити ся тим перед папою, а сього зовсім не знаходимо в тодішніх реляціях його в курією, хоч зміст їх в головнім знаємо.

Відновлене галицької митрополії вияснює автор плянами Казимира „поддержатъ политическую отдѣльность Галицкой Руси отъ другихъ русскихъ областей и тѣмъ прикрѣпить ее къ Польщѣ“. Може був такий плян, але заравом могли тут мати вплив і иньші чинники і Казимир міг зробити сю уступку для православних під натиском їх жадань¹⁾. Обговорюючи події по Казимірі Великім, автор пропускає деякі важні факти, як було папи Григорія XI „*Debitum pastoralis officii*“ з лютого 1375 р., що послужила підставою організації католицької церкви на Русь. Дальше належить замітити, що Володислав Опольський не впровадив в житє проєктованих катедр в Холмі і Володимирі, як д. Криловський думає (с. 8), бо катедри сі якийсь час віставали ся далі *in partibus*.

Зовсім безосновно твердить він, що Ягайло, знісши 1414 р. галицьку митрополію, тодіж надав право іменованя намісників галицькому старості (с. 10 і 14). Не тут місце розводити ся над упадком галицької митрополії, зазначимо лиш, що не Ягайло, а самі київські митрополити постарали ся знищити галицьку митрополію і розтягнути свою власть над нею. Дальше автор не розуміє деяких грамот. І так грамоту Володислава Варненського з 1443 р. розуміє він так, що в ній „православнымъ владыкамъ и духовенству представлялись тѣ самыя права и вольности, какими пользовалось доселѣ одно латинское духовенство“ (с. 11), коли в дійсности в грамоті з 1443 р. король признає лише рівноправність духовенству уніятському з латинським, а то прецінь не все одно. Взагалі в Польщі була ідея рівноправности лиш для уніятів, натомість „схизматикам“ її відмовлявано. Не без помилок представив автор претенсії галицького старости Станіслава з Ходча до дібр крилоської церкви. Староста сей відпродав „опекальництво“ сего монастиря иньшому шляхтичеві не в 1509 р., а в 1458 р. (Грушевський, Історія України-Руси, т. V, 432).

Про Ідашицького автор твердить, що він здійснив надії православних, „какъ истый русскій человекъ“ (с. 17). Гадка фальшива, бо чого могли сподівати ся православні по чоловіці, котрого на галицьке намісництво 1522 р. зарекомендував королеви сам львівський арцибіскуп? Очевидно всього иньшого, лиш не добрих намірів супроти православної церкви. Иньша річ, що Ідашицький повів себе зовсім инакше і положив великі заслуги для православних, але предвидіти се було годі, і православні при його іменованю могли скорше сподівати ся як раз

¹⁾ Пор. Історію України-Руси проф. Грушевського V, с. 426.

противного результату. Не вияснив автор рівнож належито, яке становище займав митрополит київський до сего Ідашицького: він згадує лише про грамоту м. Йосифа, видану на користь Ідашицького 1526 р., а не числить ся зовсім з тим, що м. Йосиф ображений з початку тим, що Ідашицький був іменований намісником поза його плечима, навіть наложив був на него інтердикт і доперва кілька літ пізніше Ідашицький вірвавши в архиєпископом навязав зносини з митрополитом. Не звісно авторови, чому по усуненню Ідашицького митрополит не хотів згодити ся на то, аби православних Галичан піддати під владу перемиського єпископа. Д. Криловський — оминає се загальником, що митрополит признав просьбу Галичан „по чому то неудобною“ (с. 22), а належало тут піднести, що митрополит бояв ся, аби галицька єпархія не перейшла під владу перемиського єпископа і в дальшій консеквенції міг єпископ перемиський претендувати на титул галицького митрополита, а се київському митрополиту не могло подобати ся (пор. Грушевський ор. с. с. 436). Помиляєть ся д. Криловський, думаючи, що становище Галичан було „ніскільки“ поліпшене через заходи кн. Константина Острожского. Правда, його заходом видано для львівських Русинів кілька привілеїв, але то для них не принесло полекші, бо в Польщі від видання привілею до його виконання було ще дуже далеко, а 17 мая 1600 р. Острозький на скарги львівських Русинів не міг їм нічого більше порадити, як терпіти до дальшого сойму і чекати змилованя Божого, чей Бог настроїть прихильно серце короля до православних (А. З. Р. т. IV, ч. 152).

Взагалі ціла стаття повна деклямацій (пр. на с. 17, 19 в долини, на с. 26, 27 і ин.), недокладностей і баламудств. Крім згадки, що за Ідашицького і Макарія Тучапского львівські міщане і успенське брацтво забирають голос в справах руської церкви, не вяже її ніщо з темою, і автор був би найліпше зробив, як би її був зовсім не писав.

Перейшовши до властивої теми, автор насамперед говорить про організацію львівського брацтва. На початку автор повторяє старий погляд, пущений в курс сьвящ. Флеровом, що перша звістка про львівське брацтво походить з 1439 р., тимчасом дата ся хибна, бо в 1439 р. Казимир не був ще королем і не міг видати грамоти для брацтва в Галичині. Задля сього дату 1439 р. треба поправити на 1469 р., коли дійсно могла бути видана грамота для львівського брацтва королем Казимиром Ягайловичем. Переходячи до самої історії брацтва, по гадці автора, в першій періоді свого існування брацтво не мало ще строго церковного характеру. Але се знов безосновно і в дійсности було як раз противно. Перші звістки про львівське брацтво, які дійшли до нас, свідчать виразно про те, що в найдавніших часах діяльність його обмежалась виключно на старанню про удержане міської церкви і монастиря сьв. Онуфрія. Доперва піз-

нійше, з кінцем XVI ст. підіймає воно голос в справах руської церкви, дає певну точку опору львівським Русинам, значіне його збільшує ся і через се трапляє воно свій чисто церковний характер. Зачинаючи епоху діяльности брацтва прибутем патріарха Йоакима у Львів, автор заявляє, що патріарх сей був „хорошо ознакомленный съ печальнымъ положеніемъ дѣлъ въ Юго-Западной Россіи“. Та се лиш звичайна фраза. Як міг патр. Йоаким, що їхав до Москви за милостиною і плянів в справах реформи руської церкви без сумніву не мав жадних перед тим та через Русь лише переїхав ся, бути обзайомленим „хорошо“ з положенням православної церкви? Слідів попередних зноси сього патріарха з Русею не маємо жадних, а побути короткий час у Львові ще не вистарчить, щоби з тутешніми відносинами добре зацізнати ся і винайти лікарство для них. Патр. Йоаким не перевів, можна сказати, жадної реформи брацтва, а апробував тільки реформаційні змагання самих братчиків.

Навівши першу звісну нам уставу львівського брацтва, затверджену п. Йоакимом, д. Криловский порівнює його з давнішими уставами брацтв Благовіщенського львівського і Св'ято-Троїцького вишенського, констатує їх схожість і справедливо вказує на те, що в першу звісну нам уставу львівського брацтва, мусіло ввійти багато точок з давнішої, незвісної нам устави того брацтва. Згадавши опісля про затверджене брацтва патріархом Єремією і польським правительством, автор зробив похибку в даті, о стілько, що перший раз затвердив Єремія брацтво не в 1588 р., а вже з кінцем 1587 р. (Dipl. Stat. Nr. VII, Mon. Confr. I, Nr 94, 95). Дальше представляє д. Криловский внутрішній устрій львівського брацтва. Не вдаючись в подробиці, головний закид, який зробимо авторови буде той, що він змалював в ідеальнім світлі господарку старших братчиків й иньших функціонерів брацтва та діткнув ся, так сказати-б, тільки зверхньої форми сеї організації. Правда, автор згадавши про виконуване старшими братчиками своїх урядів кілька і кільканадцять літ, зазначає, що „ети явленія обусловливались иногда и нѣкоторыми нестроениями въ средѣ братчиковъ, ибо люди всегда остаются людьми“ (с. 53—54), та то ще за мало так сказати. Треба було глибоше виникнути в організацію брацтва і з'їлюструвати наглядними фактами, а в актах брацтва є багато фактів на те, як то старші братчики самі нераз безконтрольно завідували маством брацтва довгі літа; в брацтві була деколи сильна опозиція, за покликком котрої до справ брацьких мішало ся навіть польське правительство з королем на чолі; про незгоду між братчиками і використовувани ними брацького майна маємо виразні звістки в невикористаній автором кореспонденції брацтва з східними патріархами. Місто розслідути ці події, автор виписує

похвальний пеан старшим братчикам: „Прочитывая бумаги архива Львовскаго братства, мы нигдѣ не встрѣчали не только ни слова, но даже намека на ропотъ и отчаянія. Вездѣ у нихъ проглядываетъ сердечная любовь къ православноѣ вѣрѣ и русскоѣ народности, беззавѣтная покорность, смиреніе и преданность волѣ Божіей. Вѣра въ правое свое дѣло, вѣра въ то, что братство сосудъ, избранный Богомъ“ і т. д. (с. 57). Цілої отсеї деклямації не будемо повторювати. Скажемо лиш тільки, що ми прочитали уважно весь опублікований матеріал до історії львівського брацтва, але набрали на сій основі відмінного переконання. Авторські пеани зрештою стоять в явній суперечности з тим, що сам автор говорить на іншій місци (на с. 223), де описує ся спір брацтва з старшим братчиком Григорієм Ромаповичем, що не хотів приходити до брацтва. Рівнож не підкреснув автор належито того, що акта брацькі переповнені наріканнями на братчиків, що не ходять на засідання. Тут можна було числами вказати фреквентацію і абсенцію братчиків.

Через се все не заперечуємо великих заслуг брацтва, а зазначуємо лиш, що автор більше паглядно і основійше повинен був вказати позитивні й негативні сторони брацької господарки. Тимчасом автор кладе цілу вагу на опис формальностей, які братчики сповняли при припинанню нових членів, при відбуваню засідань і т. п., заповнюючи цілі сторони молитвами, відправляваними при різних церемоніях (с. 63—64, 71—72). Але що то були за люди, яка була їх заможність і образованє, кільки їх було, яку ролю в брацькім життю відіграли Греки і яке місце займали люди місцеві, сї всі так важні питання закриті в праці автора густою тінню.

В частині третій подав автор літопись брацтва, оглянув його відносини до львівського магістрату і польського правительства. Тут автор мав нагоду деталічно вказати, як то братчиків вязнено і гпоблено за се, що вони стояли постійно в обороні православних, одначе він збуває се лиш поверховно і приступає відразу до обговореня участі братчиків в соймі 1600 р. Участь ся нам добре звісна з актив брацтва, які докладно навіть потують, кільки з кожної парафії львівської дали православні на кошта для сеї справи; автор се полишає на боці і подає лиш загальні суми. По описі ролі, яку відіграли братчики в часі сього сойма, автор споминає про привілей для православних у Львові з 1604 р., про уступки, які зроблено взагалі для православних на соймі 1607 р. і наводить супліку львівських православних на сойм 1609 р. Про нившу діяльність брацтва на соймах, соймках і королівським дворі нема в праці Криловского ані слова, а тимчасом не було в тім часі ані одного року, де-б брацтво не висилало послів чи то до Варшави, чи до Кракова, чи де инде. То само треба сказати про дальші літа. Автор від

1609 р. мовчки переходить до 1615 р., під котрим описує напад православних в брацькій сьвято-онуфрейській монастирі на уніятського митрополита Рущкого і володимирського єпископа Мороховського. Потім в 1615 р. автор іде відразу до 1620 р., до промови Древинського на варшавським соймі, поминаючи навіть так важний факт, як удержуване брацтвом постійних резидентів в Варшаві для полагоджування брацьких справ. Замість копіїувати далі відомости про становище Сагайдачного до Польщі і займати ся жадами православних, які ставили вони при елекції нового короля Володислава IV, автор повинен був слідити уважно за боротьбою братчиків з львівським магістратом. Нема в його праці жадної згадки про процес брацтва перед консулами львівськими в 1623 р., про посольство до Варшави 1625 р., опущені деякі характеристичні сцени, що зайшли в брацькій церкві підчас львівського синоду в 1629 р. і т. н.

Обговорюючи відносини Володислава IV до львівської Ставропігії, автор обмежуєть ся на вичисленю привілеїв виданих сим королем на користь брацтва, а про те, кілька ті привілеї коштували, як братчики висилали депутатів на коронаційний сойм 1633 р., які роблять приготування, щоб прийняти короля у Львові 1634 р., се все поминено мовчанем. Подібно була тут нагода ширше представити боротьбу брацтва з магістратом про надаване презентів для сьвященика при брацькій церкві, а не тільки зазначити се так коротко, як то вчинив автор. Тут належить ще справити похибку, очевидно друкарську, що брацький шпиталь і дім церковний увільнив Володислав від всяких данин грамотою з дня 11 марта 1637 р., а не 1634 р.

Про страти, які брацтво понесло в часі Хмельниччини автор каже лиш, що на заплачене воєнної контрибуції львівське брацтво дало в 1648 р. з своєї сторони 3492 зол. 7 $\frac{1}{2}$ гр., „при чемъ поляки подъ предлогомъ выкупа напали на Ставропігiальное братство и силою захватили у него почти все имущество, состоявшее въ наличныхъ деньгахъ (8000 злот.), всякихъ вещахъ, особенно золотъ, серебръ, драгоценныхъ камняхъ и проч. на сумму 27398 злот. и 15 гр.“ (с. 114). Та тут автор мішає події, бо ограблене брацької церкви Поляками на згадану суму мало вправді 1648 р., але ще перед облогою Львова Хмельницьким. Се може служити одним з доказів, як автор не потрафив визискати навіть звісного йому матеріалу.

В додатках до своєї праці описує ся під ч. 65 (с. 131) докладно, які то дорогоцінності забрав тоді з брацької церкви Гієронім Радзейовський, але автор сього чомусь не використав. Се само треба сказати до документу ч. 66 і 68, де говорить ся про заходи брацтва, аби вернути собі згадані дорогоцінності. Наводячи опісля інструкцію, дану

братським послам на коронаційний сойм 1649 р., автор подає, що братство одержало тоді шість грамот, які потверджували його права. Шкода тільки, що автор не познайомив нас з тим, що коштувало затверджене тих грамот, а все те стоїть записане в актах братства (Арх. Юг. Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 408). Дальше автор зовсім пропустив, яку то тяжку контрибуцію заплатили братчики 1649 р. на відправу посла татарського, а про процес братства з гостинським хорунжим, котрому король 1651 р. по битві під Берестечком віддав був на власність друкарню брацьку і Михайла Шлезки, збув автор кількома реченнями, подібно як і данини, які братство заплатило 1655, 1660 і 1662 р. Про відносини львівського братства до короля Михайла Вишневецького не сказав автор майже нічого, а за се подає зовсім непотрібно точки гадяцького договору і розводить ся над тим, як то цар Алексій Михайлович заступав ся перед польським правительством за православними в Польщі. Як смертельний удар для православної церкви представив автор наказ зносити ся з східними патріархами, що запов на соймі 1676 р. Тимчасом в дійсности наказ сей мав лише формальне значінє, бо зносини православних на Русь з східними патріархами вже перед тим були ослаблені. Сам Могила, як знаємо, перервав сі зносини й не оглядаючись на царгородських патріархів, зовсім без них переводив централізацію руської церкви. Братство, що правда, дуже старало ся коло знесеня соймової ухвали, посылало послів на сойми в сій і иньших справах, видавало на се великі кошти, але про се автор зовсім мовчить, він зазначає лише, кілько коштувало потвердженє привілеїв для братства новим королем Яном III і займає ся ширше заслугами, які положив для православних в Польщі московський резидент. Рівнож вичисляючи грамоти, видані Августом II в справі братства, автор згадує лиш про те, як магістрат не виконував королівських постанов і як король кілька разів видавав в сій справі суперечні грамоти. Се все в історії братства належало ширше представити. Сей самий закид треба повторити що до опису ограблення брацької церкви Шведами в 1704 р. В актах братства є до того дуже багатий матеріал; в ній вказано детайлічно, кілько і якого рода срібла, золота й ріжних дорогоцінностей забрано з брацької церкви, але автор подає лише загальну заграблену суму, 120000 зол. Описом сеї катастрофи кінчить автор третю частину. Крім подій, які ми переходили, дотикає він в ній ще відносини братства до свого члена, друкаря Михайла Шлезки і єпископа Шумлянського. Та до сього предмету вертає ще автор пізнійше, тому й ми обговоримо се разом низше.

Повторяючи наші попередні заміти, скажемо, що автор перейшов дуже поверховно літопись братства, його відносини до львівського магістрату і польського правительства, не війшов глубше в сі відносини,

підніс лише деякі факти, а поминав багато інших навіть дуже важких. В рахунках брацтва часто подibuємо детальний виказ видатків послів брацьких, які вони поробили чи то в часі посольства до Кракова, до Варшави, чи при иньшій нагоді. Виразно там зазначає ся, кілька коштувала фіра на місце їх подорожі, а кілька звідти, скільки видали вони за поешкане, для кухарки, за вікт і т. п. Все се дає нам живий образ діяльности брацтва, а без нього всяке представлення подій лишаєть ся лиш мертвою буквою. Ігнороване спх рахунків, занадто поверховне трактоване річи були головною причиною, що статя ся має вартість дуже малу.

В частині четвертій обговорює автор відносини львівського брацтва до церковної єрархії, почавши від спору його з єпископом Арсевієм Балабаном про юрисдикцію над брацьким монастирем св. Онуфрія у Львові. Переходячи до боротьби львівського брацтва з Гedeоном Балабаном, автор дає коротку характеристику Балабана, з якою вповні згодити ся не можна. І так автор твердить, що Гedeон одержав широку освіту, а се можна сказати тільки гіпотетично, бо ми про його освіту не маємо певних даних, бо ж не можна прецінь уважати на се доказом закладане Гedeоном шкіл і друкарень, тим більше що се наступило аж по берестейській унії. Між причинами, які привели до конфлікту Гedeона з брацтвом подає автор, що брацтво мало друкарню і єпископ мав також, і ся конкуренція давала підклад до обосторопної ненависти. Не знаємо, звідки взяв автор звістку, що Гedeон в перших літах свого єпископства мав друкарню. Дотепер в науці відомо, що у Львові до часів Гedeона була лише одна руська друкарня Івана Федорова, яку опісля заставлено у Жида Якубовича, а викупило усненське брацтво за моральною підмогою Гedeона, що візвав православних до складання датків на сю ціль. Коли потім, почавши від 1586 р. розпочалась боротьба брацтва з Гedeоном, друкарня ся лишає ся виключною власністю брацтва. Всякі иньші припущення про перші руські друкарні у Львові зістають ся лише слабими гіпотезами. Гedeон закладав друкарню доперва пізнійше і то не у Львові, а в Стратині і Крилосі.

Як иньшу неминучу причину до конфлікту між братчиками і Гedeоном Балабаном наводить автор надане брацтву східними патріярхами права ставропії; се зовсім справедливо, але не вияснює воно нам причини сеї боротьби перед наданем брацтву сего права (до 1592 р.). Так само не можна категорично твердити, що причиною зірвання зносин Гedeона з брацтвом в кінцем 1587 р. було се, що братчики безконтрольно розпоряджались зібраними датками і відсунули Гedeона від участі в доходах від заведеної ними друкарні. Вияснене се можливе, одначе тільки гіпотетичне, а принаймі автор нічим його не підпер. Слідячи за бороть-

бою Гedeона Балабана з брацтвом, автор зовсім полишає на боці деякі важні прояви тої боротьби, от як побите осьвіченого братчика Юрка Рогатинця Васьком Балабаном за наказом єпископа (Mon. Confr. I, № 94), як переслідоване Гedeоном мешканців Гологір за то, що завязали брацтво по статуту львівського брацтва (Ibid. № 99). Не задав собі дальше автор труда перевести аналізу грамот, що належать до боротьби львівського брацтва з Гedeоном. І так, говорячи про сей спір під 1588 р. автор згадує про одну грамоту видаву царгородським патріархом на некористь єпископа, і зовсім не подає, коли ся грамота була видана, через що читач легко може впасти в помилку, ніби грамота ся була видана 1588 р., а тим часом походить вона з 1587 р., що вже важнавив д-р Мількович (Mon. Confr. I. № 94, с. 149), справляючи хибну дату 1588 р. в „Diplomata Statutaria“. Ще важніша річ, що автор зовсім не порівнював руського і грецького тексту сеї грамоти з падолиста 1587 р., а наводить лише цитату з тексту руського, котрий в гіршім сьвітлі представляє Гedeона, ніж текст грецький. Слів, підчеркнених автором в наведенім ним цитаті, як раз в грецькім тексті нема. В нім патріарх Єремія уважає за причину сего спору з сторони Гedeона „φθόνος καὶ μισοκαλία“, отже закидує владніці звичайну ненависть до брацтва. Руський текст сеї грамоти, зроблений очевидно вже в брацтві, умисно чи через помилку добирає ще сильнійших виразів против Гedeона: „φθόνος“ переведено так, наче було написано „φόνος“ і в перекладі сім патріах каже про Гedeона „знайшлисмы тя убийцу и ненавистника добру“¹⁾). Автор цитує сі слова з руського тексту, а цілком не звертає уваги на грецький текст.

Представляючи перебіг сього спору перед патріархом Єремією в часі його побуту на Руси, автор передовсім наводить довший витяг з інструкції, яку брацтво дало своїм делегатам на суд перед Єремією, а в якій докладно оповідає ся про ті кривди, які брацтво терпить від Гedeона. Грамоту сю умістив Шараневич в „Dipl. Stat.“ під 1589 р., одначе по нашій думці походить вона з 1588 р., бо Гedeон на той рік звизав брацтво на синод до Вильна (M. Confr. I. № 105), а і райці посьвідчують компетенцію братчиків станути на синоді 1588 р. (Mon. I. 109). Автор сього питання не рішає; в таких разях, де треба сконтролювати і означити хронольогію якогось документу, він радить собі так, що цілком не дотикає сеї справи.

Навівши витяг з згаданої інструкції, автор відразу бере під розвагу перебіг спору брацтва з Гedeоном на суді перед патр. Єремією в часі його повороту з Москви через Русь. Тимчасом між від'їздом Єремії

¹⁾ Пор. Історію України Руси проф. Грушевського V, с. 552.

з Вильна до Москви і приїздом його назад до Вильна, за час цілорічного його побуту в Московщині (1588/9) спір сей прибрав дуже острій характер.

Геден одержав в маю 1589 р. привілей від Жигмонта III на юрисдикцію над монастирем св. Онуфрія; ігумен унівський зрікаєся всіх прав до зверхности над сим монастирем на користь єпископа, натомість унівські монахи беруть сторону брацтва; єпископ тягає братчиків по судах, а автор про се все не каже ані слова так, як би в тім часі спору брацтва з Геденом зовсім не було. Без жадної аналізи приймає він опісля автентичність грамоти, яку мав Єремія видати в Замостою 1589 р. против брацтва. Пізнійше Єремія не закинув Геденови фальшоване грамот, отже доперва на сій основі можемо її автентичність приймати. Але деякі учені, як д-р Мількович уважають її фальсифікатом (Mon. I. с. 197).

Суд патріарха в справі брацтва і Гедена відбув ся по думці автора в Тернополі з кінцем жовтня, а скінчив ся в Каменці Подільській 14 падолиста 1589 р. (Mon. I стор. 415). На сім суді виголосив учитель брацької школи Кирило Транквіліон Ставровецький по грецьки апольогою брацтва „въ блестящей рѣчи“, як каже автор. Ми цікаві знати, звідки авторови се відомо, що ся мова Ставровецького була так „блискуча“? Бож текст сеї бесіди не доховав ся до нас, а коли автор здогадуєть ся про прикмети сеї мови в висліді сього суду, корисного для брацтва, то помиляє ся, бо на вислід сей могли зложити ся ще й иньші чинники. Та автор на се не звертає уваги. Не вияснює також і того, о скільки Єремія вплинув на злагожене чи збільшене спору і не використовує навіть так важних свідощів Потія і Тишкевича, котрі вправно свідчать, що Єремія оказуючи протекцію львівському брацтву ще гірше роз'ярив Балабана і попхнув його до унії. Не згадує дальше автор на сім місци про напад Балабана на брацький монастир 1590 р., про важний для сього спору побут Рагози у Львові 1591 р. і дає лиш коротку звістку про його приїзд при історії будови церкви (с. 195). Приймає автентичність грамоти з 1591/2 виданої Діонісієм, архієпископом тарнавським, против брацтва, коли сей документ зовсім певно був фальсифікатом. Мішає собор з 1593 р. з собором з 1594 р. і заперечує важність собору з 1593 р., коли таке питане можна поставити що до собору з 1594 р., бо тоді, а не 1593 р. був король у Швеції.

Як причину відновлення спору по мировім році (1596—7) уважає автор непризнане зі сторони брацтва за Геденом титулу екзарха. Та се тільки дальша причина, а близькою було рішене королівської комісії, що признала за Геденом в 1593 р. юрисдикцію над церквами брацтва. Обі сторони робили заходи на королівськім дворі, куди справа пішла

в апеляції, щоб остаточно не програти справи. Сім процесом займає ся автор дуже мало, хоч він був причиною обопільного недовірювання і відповлення спору (Mon. Confr. II № 460). Як прояв нового конфлікту підносить автор лише заходи Гедеопа, щоб опанувати брацьку касу при помочи Доротєєвича. Та таких проявів маємо більше (ibid. с. 836; Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 5—6).

Коли возьмемо тепер під розвагу взагалі історію спору єпископа Гедеопа Балабана з львівським брацтвом, то передовсім належить зазначити, що багато документів автор цілком не використав. Передовсім се треба сказати про матеріал, опублікований в Monumenta Confraternitatis Leopold. т. I і II. Возьмім пр. документ ч. 265. Докладно описує ся тут напад єпископа на школу брацтва, побите братчиків слугами єпископа, в'язнене брацьких духовних і т. и. Сього акту, подібно як і багатьох інших, автор зовсім не використовує. Чого хотів властиво Балабан, по чийій стороні було більше вини, сих питань автор навіть не тикає. А можна було не одну вину здійснити з Балабана, маючм на оці, що матеріал, який ми до сеї події маємо, дуже сторонничий, бо се ж записки ставропігіяльного брацтва. Легко пр. доказати, що Балабан не був ворогом просвіти, бо сам закладав школи, а хотів тільки вяти брацтво під свою єпархіяльну владу.

Подібно не представив нам автор відповідно відносин наступників Балабана і київських митрополитів до львівської ставропігії. Про митрополита Йова Борецького, його зносини з брацтвом нема майже нічого; не згадав автор навіть про непорозуміння, яке зайшло між обома сторонами з причини запису Сараїдачного на користь львівського брацтва. Переходячи до відносин митрополита Петра Могили до львівської ставропігії, автор заповідає, що піднесе лише деякі дані, характеристичні для сих відносин, а властиво повинен був розслідувати все, що до сього предмету належить. Виходячи з свого задолження, він підносить лише змаганє Могили взяти брацтво під свою владу, а ілюструє се одним фактом — усуненєм від влади ігумена визначеного братчиками на сю гідність в їх монастири св. Онуфрія. Не числить ся автор з іншими фактами важними для сих відносин, як пр. спір Могили з царгородським патріархом Партенієм, до чого головню приводом були скарги львівського брацтва на Могилу за нарушуванє автономії братчиків.

Так само поверховно представив автор відносини львівської ставропігії до львівських єпископів Арсенія і Атаназія Желїборських, а над відносинами брацтва до київських митрополитів Косова і Діонісія Балабана переходить зовсім до дньовного порядку. Натомість ширше малює він спір Свистельницького і Шумлянського про львівське владцтво і правління Шумлянського по смерті Свистельницького. Але ціла 'ся ча-

стина дає компіляцію давнійших праць у сій справі, і то досить хаотичну, бо автор підніс багато фактів, які не належали безпосередньо до його теми, а полишив багато таких річей, що як раз з його темою стоять в тісній звязи. Так пр. говорячи про те, як в Яссах не хотіли висвятити Шумлянського на єпископа, автор не вказує сього, що власне братчики вислали були своїх послів до Молдавії і повідомили навіть молдавського господаря, що Шумлянський тихий уніят, і через те він не дістав посвячення. Замість се піднести, автор лише відсилає нас до документу, і праця його не дає нам понягя про ті події. Не потрібно подає автор всі точки, які поставили руські владики в Варшаві 1681 р., як жаданя за прийняте унії і ті пункти, які польське правительство з своєї сторони пропонувало за се руській церковній єрархії. На мою думку належало лише піднести ті пункти, які дотикали брацтва звагалі, а львівського спеціально. За те не повинен був автор поминути мовчанкою таких подій і документів, як лист брацтва до brasлавського старости Тетери в справі усунення Шумлянського від єпископії (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X, № 243, с. 650), наказ митрополита Тукальського, даний львівським братчикам в справі признання Шумлянського своїм єпископом (ibid. № 247, с. 662); спір брацтва з Шумлянським ізза того, що той не хотів уступити ся з брацької камениці, так званої Медзепетівської та заходи братчиків позискати собі Шумлянського дарунками; рівно-ж автор лише згадує про друкарню, założену Шумлянським для того, щоб зломити матеріальну силу брацтва і присилувати його до унії, хоч про сю так важну для брацтва подію можна було на основі актів багато більше сказати. Все се управляє нас до згаданого вже погляду, що ся статя про Шумлянського, на око просторійша, далеко не вичерпує всего матеріалу до сього предмету.

В пятій частині представляє автор з початку історію будови успенської церкви, почавши від 1527 р. Обговорюючи заслуги молдавських господарів для вибудованя сеї церкви, автор не задав собі труду вказати чисельно і деталічно, як то грішми і иньшими способами підпомагали сї володарі львівських братчиків, а збуває лише се загальниками. Не подав автор жертв, які зложили на сю ціль жінка молдавського воєводи Симеона Блисавета і її син Константин, а про жертви воєводи Радула (1618 р.), московського царя Димитрія Самозванця (1608 р.) та иньших добродіїв навіть не згадав.

Відновлена після пожару в 1571 р. успенська церковь по думці автора не могла довго простояти; через се брацтво рішило будувати нову церкву, при тім в розмірах ще більших (с. 192). З сим поглядом в цілости не можна згодити ся, бо ми не маємо певних даних, чи вже в тім часі брацтво мало плян приступити до будови нової церкви; мож-

ливо, що така думка повстала значно пізніше. Вихідною точкою служити тут грамота патр. Йоакима з 1586 р., де є згадка про будову нової церкви; отже тоді сей план певно був, але виводити з цього, що був він уже в 1571 р. не можна. Правда, зараз по тім автор говорить, що задумавши таке діло, брацтво звернуло ся з прошенням помочи до патр. Йоакима, що був тоді у Львові; значить ся в супереч попередній думці автор каже, що сей план будови нової церкви повстав десь в часі приїзду сього патріарха у Львів. З того ще виходить і така неясність, що рік 1571 і безпосередно по нім згаданий приїзд патр. Йоакима у Львів („въ это время“) се якісь дві близькі дати, тимчасом між одною і другою минуло аж 15 літ!

Як я вже згадував, автор ігноруючи рахунки брацтва, не виказує жертв, дарованих на будову церкви, а так само не слідить і за історією сеї будови, хоч міг її представити докладно, бо в актах брацтва записані видатки на майстрів, товаришів, робітників, цеглу, платви і т. н. Все се прецінь було б нам ясно представило щоденні клопоти брацтва коло сеї будови. Значні прогалини в сім розділі взагалі сильно уймають його вартість; так що читач ліпше зможе довідати ся про історію будови львівської успенської церкви з вступної статі Шарайевича до I тому „Юбилейного Издания“, переглянувши долучені там документи, ніж з роботи нашого автора.

Потім говорить автор про духовенство, удержуване коштом брацтва, але й тут знова обмежає ся на кількох загальних замітках і то дуже недокладних. Підносить, що брацькі духовні, три монахи і четвертий диякон, брали 200 зол. річно, мали помешканє, опал і дохід з треб. Та тут автор не зазначає сього, що сих 200 зол. рішили братчики платити духовним 1634 р. Належало отже застановити ся, яке було удержанє брацького духовенства перед тим часом. А навіть пізніше брацтво не все держало ся сеї ухвали, так як і не все брацтво удержувало 3 монахів і четвертого диякона. Рахунки брацтва нотують часто, скільки брацькі духовні брали квартально, і як то нерав брацькі проповідники брали більше як 300 зол. річно в виді різних надзвичайних датків. Братчики деколи виручають ся духовними тимчасовими, на більші празники спроваджують їх з різних сторін — се, а навіть так характеристичний факт, що дияком брацький ходить по прохачках (Арх. Ю. З. Р. ч. I. т. XI, с. 249), автор лишає на боці. Належало дальше ширше представити відносини сих брацьких духовних до місцевих єпископів. Брацтво нерав купувало благословенє для своїх духовних дарунками, або вело війну з єпископами за се. Замість оповісти нам і представити в конкретних фактах, як то брацтво провадило спір з магістратом за наданє презенти для своїх духовних, автор обмежує ся заміткою: „при назна-

ченіи священниковъ между братчиками и мѣстнимъ магистратомъ возникали недорозумѣнія“ і т. и. Про різкий тон брацьких проповідників судить автор а posteriori з звісної нам діяльності Стефана Зиганія в Вильні, хоч про характер проповідей деяких брацьких проповідників маємо нинішні, виразніші звістки (Акты З. Р. т. IV, с. 209—10).

Цілу історію монастирів св. Онуфрія уміщує автор в примітці, хоч тут треба було детайлічно в'яснити, о скільки брацтво мало власть над сим монастирем, які були відносини монахів і ігумена до сего брацтва, що то були за люди ті монахи і т. и. Так само належало більше фактами з'їлюструвати милосердні діла брацтва, а не тільки оперувати такими загальними зворотами, як що брацтво „ссужало деньгами подвергнувшихся несчастію, принимало на себе опеку вдовъ и сиротъ, заботилось о воспитаніи и образованіи послѣднихъ“ і т. и. Правда, автор віделикує ся при тім до дотичних актів, але тих відкликувань так багато, що читач мусить мати під рукою і переглядати масу документів, наколи хоче уявити собі діяльність львівської ставропігії. Сама праця автора образу того не подає, а се прецінь повинна була зробити.

Від діл милосердя автор вертає ні звідси ні звідти назад до організації брацтва і говорить про брацький суд, — хоч ся справа зовсім не лучить ся з історією будови церкви, удержуванем духовенства і діл милосердя брацтва, і повинна бути уміщена в першій частині. Так само нераціонально розложив автор історію відносин Шумлянського до брацтва на кінець частин третьої і четвертої; се лиш утруднює з'орієнтоване в цілій справі, і ціла вона повинна була бути уміщена в одній частині. Такі неfortunні получения служать доказом, що автор приступив до праці без плану, і пізнійше не застановив ся над розложенням матеріалу. В своїй поверховности не в'яснює навіть таких річий, котрі справу представили би нам в нинішнім сьвітлі, як се бачимо у його праці. Так пр. говорячи про виключене брацтвом Доротеєвича, автор каже лише, що він був братчиком (с. 221), не додає тільки, що Доротеєвич, як чоловік осьвічений, був давнійше учителем грецького язика в острожській школі враз з Кирилом Люкарісом, що стояв з ним в тісних зносинах. Через се було б зрозумілим для нас, чому то пізнійше Кирило Люкаріс, як екзарх александрійського патріарха, в спері брацтва з Доротеєвичем бере його сторону, шле послів у Львів і т. и. Сказаним висше достаточню мотивує ся заключенє, що сей розділ, головню через свої прогалини, написаний дуже слабонько.

В останній частині автор говорить про школу і друкарню львівського брацтва. На вступі наводить автор старі цитати, по більшій часті „з Перестороги“, як доказ, що православні через брак своїх шкіл ставали католиками і польщились. Вдоволившись сим, не запускає ся

глубше в причини, яка то осьвіта, дотеперішній монополю духовенства, дісталась в руки міщан. Переходить просто до історії заложення і дальшої долі львівської школи. Не зазначає тої боротьби, яку вів против сеї школи єпископ Балабан і католики. Про протекцію, показувану львівській школі соборами, митрополитом Рагозою і патріархами, говорить дуже мало. Бож прецінь се не вистарчить сказати, що в ставропігіяльнім архіві заховали ся грамоти, видані Рагозою, патріархами Йоакимом і Гремією для піддержання брацької львівської школи. Треба було піднести кожду постанову, характеристичну для сеї справи, з'ілюструвати фактами і числами, якими то засобами удержувала ся та школа, кого і коли до неї приймали, кілька плачено за науку, кілька побирали учителі, кілька могло бути бодай в приближеню учеників і т. и.? Всі отсі питання остають ся у автора не вияснені.

Переходячи до устрою львівської школи, автор насамперед зазначає, що піднесе лише „нѣкоторыя подробности, касающіяся ея“. Трохи за скромно для спеціальної праці! Про організацію школи розповів автор на основі дохованого до нас „Порядка“ шкільного й інструкції даної учителеви Рузькевичеві, і то досить побіжно і хаотично. Поминений пр. § 9 „Порядка“ про розділ школи на три степені і § 11 про домову науку, не вияснена функція дяків, що були заразом учителями, і протосхолів, старших спудеїв, що перепитували у молодших учеників лекції і т. и. Як причину, що деякі учителі лишали брацьку школу, подає автор мішане провізорів брацтва до шкільних справ, тимчасом крім сеї були ще иньші причини, як лиха платня учителів, занедбуване школи брацтвом, котре всю свою увагу звертало на будову нової церкви і на то ложило найбільші кошта; переслідоване брацької школи єпископом Балабаном і католицькими школярами.

Переходячи опісля предмети науки в львівській школі, автор знов не виказує, що властиво учено з кожного з них. Так, говорячи про язик славянський, грецький, латинський і польський, автор наводить лише причини, задля яких учено сі предмети в наших школах; не згадує автор пр. сього, що з грецького язика брали у львівській школі Арістотеля, не вияснює того, від коли зачали учити у львівській школі латини, на чім полягала наука граматики, реторики, філософії і других так званих семп свободних наук. Навіть так характеристичний панегірик для реторики брацької школи, як вірш „Προσφωνημα“, виголошений львівськими школярами на привіт митрополита Рагози 1591 р., автор не уважав вартим своєї уваги. Знайомить він читача з підручниками, уживаними в брацьких школах, і учителями львівської школи, але і тут не знайдемо якогось критичного розбору тих літературних памяток, блисших відомостей про їх авторів; на кільканацятьох сторонах подає автор витяги

в „Азбуки“ Лаврентія Зизанія, в „Граматики“ виданої у Вильні 1621 р., в „Адельфотеса“ і т. и., хоч автор, як вже не вводив в науку нічого нового, то принаймні повинен був старанно зібрати здобутки попередніх дослідників про сі літературні твори і їх авторів. Судячи по приміткам автор досить обзнайомлений з літературою по сему предмету, але не використовує її так, що дістаємо вражінє, неначеб автор знав ті твори тільки з заголовків. Так пр. зовсім не використані цитовані автором твори: д-ра Франка „Іван Вишеньський“, проф. Студинського „Пересторога“ і т. и.

Як загальні хибі піднести даліше належить се, що автор не ділить історії школи на якісь періоди, не переходить часи її розцвіту і упадку, а що важнійше — не подає зовсім подій сеї школи в другій половині XVII ст., хоч се належало до його теми. Не виказує цілком, хто з сеї школи вийшов, що прецінь не маловажне для скarakterизованя її діяльності. Обговорюючи підручники і предмети науки, не числить ся з дохованими до нас каталогами брацької бібліотеки, хоч вони дають нам можливість пізнати, чим тоді наші предки цікавились, яка була осьвіта передніх членів нашої суспільности і яких авторів читали в брацькій школі. Рівнож треба було серіовно числити ся з тими атаками, які против нового напруму в нашій школі підніс Іван Вишеньський. З його полемічних творів можна було а *contrario* витиснути багато характеристичних черт для сеї школи. Належало даліше вказати, як те львівська школа була вірцем, метрополією для иньших шкіл на Руси, як з неї школярі і дидаסקали розходили ся по різних містах для ширеня просвіти і поборюваня католицизму.

Крім сих загальних додамо ще кілька спеціальних уваг. На стор. 230 автор категорично твердить, що другою школою на Руси, відкритою з кінцем XVI с. по острожській була львівська; се напевно не можна сказати в приложеню до України разом з Білорусією: можливо, що деє в тім часі, як львівська, а може ще скорше, була отворена школа при виленськім брацтві (Харлампович, Западнорусскія правосл. школы с. 287). На с. 233 автор заявляє, що найдібніших учеників удержувало львівське брацтво на свій кошт при монастири св. Онуфрія. Поминувши одначе се, що ми про здібність або нездібність сих учеників нічого не знаємо, читач може бути легко впроваджений в помилку, думаючи, що при сім монастири був лиш рід нашої бурси, з якої хлопці ходили до брацької школи в місті, тимчасом ми маємо дані, що при тім монастири була осібна школа, зорганізована на вір міської, брацької (Mon. Conf. I, № 149, с. 234). Що то була за школа, і які були відносини її до міської брацької школи, автор сего не дотикає. Про Кирила Трапквіліона Ставровецького говорить автор (с. 261), що учите-

лював він у львівській школі від 1587—91; тим часом перші відомости про него, як учителя львівської школи, маємо від 1589 р., від виступу його перед патріархом Єремією в Тернополі. Чи був він перед тим у львівській школі і від коли, не знаємо (Харлампович, о. с. с. 384). Зазначити ще належить, що автор не раз і тут місто річевих речень уживає порожних зворотів, пр. на стор. 240—241, де говорить ся про велику вдячність учеників сеї школи для сеї інституції. Про такі якісь ідеальні відносини ми не маємо документальних свідощів, а обмежуване брацької автономії Борецьким і непорозуміне, яке зайшло між ним митрополитом і львівським брацтвом по причині запису Сагайдачного, свідчать як раз про щось протилежне.

Загально взявши розділ про львівську школу не витримає конкуренції навіть з давнішими працями на сю тему, а вже тратить всяку вартість в порівнянню з тим, що дав ще 1898 р. в своїй солідній роботі про брацькі школи взагалі, а про львівську спеціально Харлампович в книзі: Западноруськія православнія школи XVI і поч. XVII в. Праця д. Криловського була би зискала навіть ще в тім разі, коли б містила добре зроблений витяг зі згаданої книжки Харламповича.

В обговорюваній нами (VI) главі, як ми згадали, веде ся ще річ про друкарню львівського брацтва. Недокладність, яку ми бачили вище, можна легко і тут сконстатувати. Про діяльність брацької друкарні до Михайла Шлезки не сказав автор майже нічого, хоч можна було дещо з актив виловити. Не присвятив він досить уваги рішучому виступленню против брацької друкарні митрополита Петра Могили за для конкуренції, яку вона робила його друкарні в Києві. Троха докладнійше, хоч не повно, пише про брацького друкаря Шлезку, але натомість дуже поверховно трактує процес брацтва зі спадкоємцями Шлезки, діяльність брацьких друкарів Ставницького і Половецького, а вже цілком не згадує про брацького гісера, про склад друкарні, про спроваджуване паперу і про кошти положені на се. При кінці своєї роботи уміщує автор реєстр руських книг, які вийшли у Львові від кінця XVI до двадцятих років XVIII ст. на основі бібліографічних работ Каратаєва, Ундольського, Максимовича, Зубрицького, Петрушевича і документального матеріалу. Реєстр зроблений сумлінно, підносимо се, як позитивну сторону роботи автора. Шкода тільки, що він не упорядкував його хронологічно.

Отсим і кінчимо ми огляд самої праці автора про львівську ставропіцію. Зістає ся нам ще зібрати наші попередні замітки і додати кілька загальних уваг. Баламутність і занадто велику поверховність в трактуванню річи бачимо ми вже вище. Не лиш поодинокі факти, але і цілі партії, які належать до його теми, автор дотикає лише злегка або й во-

всім поминає. Піднесемо ще й тут кілька таких загальних прогалин. І так автор виправді згадує (с. 42—3) про засноване брацтво по статуту львівського в Городку, Берестю, Перемишлі, Замостю і т. и., та се зовсім не вистарчає, бо тут належало ширше вяснити, як то львівське брацтво було неначе метрополією в відносінах до иньших брацтв, в яких стояло воно зносинах з ними, передовсім з брацтвом виленським, як в деяких періодах вело воно з другими брацтвами боротьбу в обороні православя. Про зносини брацтва з східними патріархами, про кореспонденцію з визначнішими особами того часу не сказав автор майже нічого.

Одною з важніших хиб праці вважаємо те, що автор не представив нам маєткового стану львівської ставропігії. На с. 213 подає він і то в примітці (!) лише коротку згадку про кілька легаций, а зіставляє на боці цілий ряд иньших доходів брацтва, хоч на основі актів можна було написати широку статтю на сю тему. Якжеж читач може зрозуміти історію сеї могутчої і славної ставропігії, яка такі великі суми видала на сойми, соймйки, на різні процеси, подарунки і т. и., — історію сього брацтва, котре удержувало монастир, шпиталь, школу, вибудовало величаву церкву, — брацтва, котрому в деяких часах ворожі чинники зачипники забрали не десятки, але сотки тисяч золотих, — як зрозуміти, повторю, сї події, коли автор не виказує маєткового стану і грошових спекуляцій, якими братчики побільшували церковний маєток?

Навіть найважнішої ролі, яку брацтво відіграло в нашій історії, автор не представив як слід. Не була се безпереривна боротьба против унії і католицизму, як то автор твердить (гл. III. с. 75). Були періоди, в яких брацтво не вело війни ані з уніятами, ані з католиками, а добивалось у магістрату горожанських прав для львівських Русинів. Таку боротьбу з магістратом веде брацтво на соймі 1600 р., „абысьме ся вольности докупити могли“, як висловляють ся брацькі послы з Варшави в листі до брацтва. Правда, львівське брацтво й иньшими своїми ділами, передовсім своєю школою і видаваними книгами положило великі заслуги для православя. Але не в тім лежить його передове значінє в нашій історії. З того погляду більші заслуги положило енергічне виленське брацтво, ніж смиріні львівські братчики, що дорогою окупу добивались того, що їм слушно належало ся. Головна роля, яку львівське брацтво відіграло в нашій історії, була ся, що в часах тяжкого гноблення, не допущування православних у Львові до урядів, торгівлі, цехів, давало воно якусь точку опору львівській Руси. Посередно з тим вяже ся і акція в обороні православя, але все таки сходить вона на другий плян. Не можна також згодити ся в цілости з поглядом автора, ніби брацтво по прийнятю унії старалось спасати руську народність (с. 134). Годі припускати,

щоб брацтво свідомо мало такі пляни, бо від тоді наслідком нових, неприхильних обставин тратить чим раз більше своє значінє і силу. З прийнятєм унії минає властиво епоха широкої діяльности брацтва.

На основі сказаного дійдемо до висліду, що автор не опанував і зовсім не використав матеріалу і літератури до львівського брацтва, борше написав свою працю, як вступні статі до виданих ним документів, *ut aliquid fecisse videatur*. В його історії львівської ставропігії є такі помилки і такі прогалини, що задля них організація і діяльність львівського брацтва вістають на дальше в тіни і чекають нового робітника. Вона не тільки слаба, як то він сам при кінци своєї книжки признає, але крім згаданого реєстру книг не має жадної вартости і не заслугувала навіть на те, щоб її пускати друком у світ.

Іншу вартість має натомість друга головна частина роботи автора — акти ним видані. Появились вони в „Архиві Юго-Западной Россіи, часть первая“, як X, XI і XII том сеї публікації. Подамо короткий огляд сих документів.

Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. X містить: „Акты, относящиеся къ исторіи Галицко-русской православной церкви (1423—1714 гг.)“, куда автор зачисляє і землю Холмську. Знаходимо тут 285 документів, виданих з різних архивів львівських: бернардинського, ставропігiального, магістратського, бібліотеки Оссолінських і прокуратуріі скарбу; з київських: центрального, духовної академії і печерської лаври; дальше з головного варшавського архиву старинних актів; з виленського центрального архиву; з „архиву западно-русских уніятських митрополитів при св. Синоді“; з московського „архиву министерства иностранныхъ дѣлъ (Польскія дѣла)“; з архиву „холмського братського музею“ і кілька інших документів з кількох інших архивів. Знаходимо в сїм томі акти до історії львівської ставропігії, до життя львівських Русинів, до намісництва Гдашицького, до відновлення галицької єпископії і її єпископів; в більшій кількості подані грамоти до спору Свистельницького і Шумлянського про львівське владичтво і відносин ставропігії до сих подій. Крім сього маємо тут документи до історії монастирів унівського, перегінського, креховецького і манявського, єпископів перемиських і холмських, православних громад і брацтв виленського, люблинського, минського, мостицького, в Сокалі, Раві і Замостю. Такий був би їх поділ що до змісту. Судячи по їх чисельности бачимо, що автор мав головню на оці з'їлюструвати свою працю про львівську ставропігію доложеннями до неї актами. Дятого знаходимо тут найбільше документів до відносин львівського брацтва до магістрату, польського правительства, львівських владик і київських митрополитів, кореспонденцію брацтва з ріжними іншими визначними особами того часу. Документів, які не стоять без-

посередно, чи посередно в зв'язи з історією львівського брацтва, пропорціонально мало і тому сходять вони на другий план.

Якаж вартість матеріалу опублікованого автором в сій томі? Акти, що появили ся в сій публікації, дотикають подій, звісних нам по більшій частині в загальних прикметах з попередних праць і видань і як такі не вводять вони до історії якихсь зовсім нових понять, які би змінювали наші дотеперішні погляди. Про намісництво Гдашицького, відновлене галицької єпископії і її владик знаходимо документальні відомости в *Supplementum ad historica Russiae monumenta* і Актах Зап. Росції. Акти д. Криловського служать неначе доповненєм до „*Supplementum*“. Автор ілюструє нам сї загально знані нам події деякими новими грамотами, які спеціальнійше, докладнійше представляють нам ті факти. Про львівську Ставропігію, її відносини до влади світської і духовної подали документальні звістки, а подекуди й витяги з архівального матеріалу, в своїх роботах: Зубрицкий, Шараневич, Петрушевич, Ловінський і ин. Праці сих авторів могли д. Криловському послужити як добрий показчик при опублікованю його матеріалу. Всеж таки документи видані Криловским важні з того погляду, що приносять нам багато грамот, яких до тепер був нам звісний лише короткий зміст, або були і цілком неввісні як реєстр учеників львівської брацької школи (№ 33), реєстр ремісників, котрих Поляки не хотіли прийняти до цехів львівських, деякі нові грамоти до історії львівських передміських брацтв св. Николая, Богоявлення і т. и.

Негативною натоість стороною публікації являєть ся передрукування грамот, які вийшли були перед тим в иньших виданнях. Передовсім багато є у Криловського таких грамот, що знаходять ся заразом в „*Monumenta Confraternitatis Leopold.*“ т. I і II і в „*Diplomata Statutaria*“.

І так:

Арх. Ю. З. Р. ч. I т. X, № 6, 27, 28, 35, 39, 41, 42, 43, 44 = *Monum. Confr.* № 2, 5, 56, 140, 174, 201, 205, 207, 209.

Архив т. X, №: 37, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54 = *Mon. Confr.* № 149, 213, 259, 344, 289, 315, 323, 340, 341.

Архив т. X, № 55, 56, 57, 58, 60, 158, 168 = *Mon. Confr.* № 342, 343, 429, 444, 470, 63, 347.

Арх. т. X, № 160, 163, 164, 165, 166 = *Diplom. Stat.* № 4, 10, 11, 12, 17.

Арх. т. X, № 161 = *Dipl. Stat.* стр. 111—112.

Дальше: Арх. т. X, № 1 = *Codex epist. Vitoldi* ч. 1108.

Грамоти в Архиві т. X, № 10, 170, 257 були опубліковані Шараневичом в „*Przegląd archeologiczny*“ за рік 1888, зомит IV, в статі

„Materjały historyczne“ № 1, 5, 8. Архив т. X, № 152 є у Гарасевича: „Annales ecclesiae Ruthenae“ стор. 78. Арх. т. X, № 159 був виданий Пташицким в публікаціях *Rozprawy wydzw. filolog. „Akad. Um. т. IX“*. Арх. т. X, № 24, 186 = „Supplementum“, під датою 16. VI. 1569 і № 398.

Стільки сконстатували ми, порівнюючи документи з Арх. Юг. З. Р. ч. I, т. X з иньшими знаними нам і доступними публікаціями. Тим одначе не вичерпуємо матеріалу; можливо, що таких, давнійше виданих грамот знайде ся в Архиві т. X більше.

Трудно відгадати причини, задля яких автор передруковував ті самі грамоти. Коли мав на оці те, що згадаї виданя в Росії рідкі, а хотів тамошньому читачеві дати в руки матеріал до історії львівського братства, то в такім разі його публікація далеко неповна; справлене похібк надрукованих документів на основі оригіналів тут також не мало місця, бо крім кількох незначних варіантів всі наведені акта в дотичних публікаціях ідентичні. Передруковуючи сі документи автор навіть не держить ся прийнятого в світі науковим звичаю: не подає мотивів, задля яких се робить, а що більше — зовсім не зазначає, що дотичний документ був вже опублікований, а уміщує під ним дописку: львівський ставропігіяльний архив, львівський бернардинський архив і т. п., так як би ті документи перший раз появили ся на світ.

Що до форми зверхної, то автор держав ся укладу хронольоґічного, але уклад сей в його книжці хаотичний і значно утруднює орієнтацію. І так: автор зачинає 1423 роком і містить грамоти до 1714 р., потім дає „Дополненія“ для 1443—1707 рр., потім містить знов друге „Дополненіє“ для літ 1544—1707, так що грамоти, які належать до одної події і до одного часу розкинені по цілій книжці. При нумерованю грамот зайшли похибки, так що вийшла різниця між числами грамот в показчику імен і річей і в самій книжці. Так пр. в показчику грамота означена числом 168 (с. 444), в середині книжки ч. 178; у книжці ч. гр. 142 (с. 366), за нею іде грамота ч. 138, а в показчику відповідає їм ч. 137 і 138 і т. д. Нумерованє грамот в середині книжки помилене, тому найліпше, користаючи з показчика, орієнтувати ся по сторонам. В огляді цитували ми документи по числам показчика.

Виданне текстів лишає теж не одно до бажання — судячи з разячих помилок копіста чи коректора, які місцями впадають в око (напр. на с. 447 *iurisdictione* зам. *iurisdictioni*, *qui quid* зам. *qui quidem*, *eiusvis* зам. *cuiusvis*).

„Архивъ Юго-Западной Россіи“ ч. I, т. XI затитулував автор: „Протоколы и другія дѣловыя бумаги Львовскаго Ставропігіяльнаго братства: (1599 — 1702 гг.)“. Є тут реєстри складок і розходи

брацтва на сойми і соймики (1599—1625 р.), протоколи засідань брацьких (1599—1650, 1647—1687, 1607—1610 рр.), рахунки приходів і ровходів брацької каси з продажу книг, з будови церкви, удержання шпиталю, монастиря св. Онуфрія і т. и. Том XII своєї публікації містить рівнож „Протоколи, дѣловыя бумажы и переписка Львовскаго Ставропігійальнаго братства (1586—1881 гг.)“. Знаходимо тут реєстр членів і інвентар брацтва, устав і протоколи львівського онуфрейського брацтва в різних літ, протоколи засідань львівського ставропігійального брацтва (1686—1725 рр.), записки до історії брацької друкарні (1662—1723, 1639—1701 рр.), „Помянник“ львівського ставропігійального брацтва (1586—1881 рр.) і „Помянник“ львівського богоявленського брацтва (1717—1796 рр.).

Документи сі містять з малими виїмками нові матеріали до історії львівського брацтва. Дещо з того було вже перед тим друковане, передовсім Шараневичем у „Временниках“ Ставропігійального Інститута і в його розвідці „Николай Крассовскій“. Витяг з листу делегатів брацтва, висланого з Варшави у Львів 1600 р. (Арх. т. XI, с. 22), подав Голубев „Петръ Мегила“ т. I, Прил. № XX. Тойже автор умістив в другім томі своєї книжки протоколи засідань з кількох сесій. Реєстр братчиків (Арх. I, т. XII, с. 3—6) був надрукований у „Временнику“ за 1875 р. Устав львівського монастиря св. Онуфрія і протоколи брацтва, заснованого при тім монастирі (1633/4 р.), опубліковано перед тим у „Временнику“ за 1870 р. Автор зазначає се сам — що у нього дуже рідко лучає ся, — а нову публікацію оправдує тим, що „Временник“ сей у Росії мало знаний і в передруці зайшли похибки (Арх. ч. I, т. XII, с. 72). Витяги з „Плянтацийної книги“ (Арх. XII, с. 164 і далі) подав Шараневич в розвідці „Николай Крассовскій“ (с. 120—170). Виїмки з посланія виданого львівським брацтвом на поч. XVII в. до всіх православних з зазивом складати датки на річ брацтва видрукував Шараневич в I т. „Юбилейного Изданія“ с. 99, номер „по хронологическому порядку“ 67. Розуміє ся, се що деякі витяги з протоколів брацтва були перед тим надруковані, не уймає вартости актам виданим д. Криловским, бо для цілости належало їх разом пустити у світ. Зауважу лише, що документ в Архиві Ю. З. Р. ч. I, т. XII, ч. 31 надрукований тут зовсім непотрібно, бо те само маємо в Архиві Юг. З. Р. ч. I, т. XI, с. 220—221. Дата має бути 1671, як в томі XI, а не 1676, як в томі XII, бо говорить ся тут (XII, с. 579) про засідане „ден по згодливой елекѣцїе“, а в 1676 р. елекції не було; се знаємо напевно.

В виданій особію відбитці своєї праці автор додав ще, як я вже вгадував, ряд документів, як „Приложенія“. Се акти для літ 1586—

1720, а належать головню до історії львівського брацтва: його кореспонденція з патріархами Кирилом Люкарісом, Теофаном, Партенієм, Паїсієм та иньшими східними достойниками, кореспонденція брацтва з єпископами з родини Желіборських і митр. Антонієм Винницьким, містить ся тут реєстр дорогоцінностей забраних в 1648 р. в брацькій церкві Гієронімом Радвійовским і звістки про змаганє братчиків вернути собі утрачені річи, документ до проєсусу брацтва з Станіславом Студзінєским і магістратом львівським, матеріяли до зносин скитського і крехівського монастиря з московськими царями і т. и. Деякі з тих документів були вже перед тим друковані, хоч автор зазначає се лише при однім з них (с. 166, ч. 75). Ми сконстатували, що грамота ч. 55 була надрукована Шараневичем „Przegląd archeologiczny“, р. 1888, з. IV, „Materiały historyczne“ ч. VI. Дальше гр. ч. 60 = Dipl. Stat. с. 119. Зовсім незрозуміло, чому автор під ч. 53 (с. 112) опублікував документ, що вже поданий був в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, № 22 (с. 516); при тім ще в справлюваню помилок до „Приложений“ с. 233 автор поправляє рік 1637 на 1657, як в Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, ч. 22.

Загалом взявши, акти видані автором важні не лише до історії львівського брацтва і руської церкви взагалі, але й до історії культури й економічного життя тих часів. Шкода тільки, що автор не використав матеріялу навіть опублікованого ним самим. *Федір Срібний.*

И. Каманнъ — Эпизоды и дѣятели эпохи Богдана Хмельницкаго, К. 1905, ст. 20.

Зміст цієї статі знаний був із „Чтеній О. Нестора“ 1898 р., тепер появилася вона повно у збірній книжці в честь В. Антоновича. Складаєть ся вона з двох частин: про деяких членів родини Б. Хмельницького і про Данила Чапліцкого. У першій стараєть ся автор аргументувати свою „догадку“ (так і сам її зове), що Х—ий був родом з київських міщан Хмельів. Мотивованнє зручне, але не виходить поза подібність до правди; важні сумніви таки полишають ся при сій гіпотезі. Дальше по сій нитці знаходить автор міщанку-монахиню Михайлиху Хмель, що умерла десь 1619 р. Її вважає (гіпотетично) на матір Богдана, а з сього знов виводить, що Михайло Х—ий мусів умерти ще перед тим, отже не 1620 р., та стараєть ся пояснити, звідки імя Богданового батька звязало ся з цецорьським погромом (буцим то українські літописи хибно зрозуміли Єрлича). Сей другий здогад ще більш гіпотетичний від першого, бо ж звісно, що вже Коховський знає про Михайла Х—ого під Цецорою. Вкінці подає автор кілька звісток про Тимоша Х—ого і його універсал в р. 1649, коли він мав офіційальний титул „чигиринського сотника“, Жаль, що автор не подав універсалу в цілости.

В другій частини про Чапліцкого (а не Чаплинського) обмежає автор розміри конфлікту між ним і Хмельницьким до значно менших границь, аніж подала традиція. Опираєть ся головню на листах Х—ого, поданих Величком, до яких має повне довіре (!), а натомісць не згадує про звісний реєстр козацьких кривд поданий у „Памятниках“ (II) і Михаловського (4), де мова про дещо більші кривди, аніж наївд на хутір та запроторенне в тюрму (прим. побитє сна).

С. Т.

И. Каманинъ — Къ подробностямъ о началѣ войнъ Богдана Хмельницкаго (Унив. Извѣстія, 1905, № 5, стор. 13).

У сій статі, поданій ще раз у ювілейнім збірнику в честь М. Дашкевича, дає автор повір на коротку літопись про козацько-польську війну 1647—1656, надруковану у другому виданню кнївських „Памятників“ (№ I). Цілком правдиво оцінює її автор як одну з найпевніших памяток до історії Хмельниччини. Він переходить всю літопись по рокам і вказує, о скільки в ній подані деякі факти повніше і певніше, о скільки загальніше, в порівнянню до иньших мемуарів і літописей. Найцінніше у ній то події 1647 р., але й пізнішіє стрічають ся дуже інтересні подробиці, які коли не перемінять неодинок дотеперішній погляд (прим. про жовтоводську битву), то все таки примусять істориків до критичного розсліду суперечностей. Завважу, що неодна відмінна від иньших версія у сій літописи може бути підперта і документальними звістками (прим. про битву під Константиновом).

С. Т.

Fr. Rawita Gawroński — Bohdan Chmielnicki do eleksyi Jana Kazimierza, Льв., 1906, ст. 360, 8°.

Монографію про Богдана Хмельницького заповідав д. Гавронський вже від давна, привязуючи до неї сам велику вагу і подаючи надію нових історичних відкрить. Та була б кривда для польського історика підозрівати у нього скромність; пляни у нього дуже широкі. Ні більше, ні менше — тільки всю українську історію від XVI чи навіть XV ст. думає показати ученому світови. Як бачимо з переднього слова, автор обіцяє нас обдарувати шістьма великими томами про Козаччину, з яких отся книжка являєть ся першою частиною III т. З тієїж передмови довідуємо ся, що над сим предметом працює автор вже 25 літ і що звісна його *Historja ruchów hajdamackich*, се не що иньше як дві перші частини VI т. задуманої історії Козаччини (*kozaczuzna zdegenerowana*), а третя (й остання) частина того тома має обговорити українську гайдамаччину від 1768 до 1855 р. Ну, à la bonne heure! хоч і як дивний увесь плян автора і порядок виходу поодиноких частин. Чекаймо терпеливо кінця, а тимчасом кілька слів про єдину в польській літературі

монографію Хмельниччини. Сказати правду — цілком не мило обговорювати д. Гавронського. Для таких наукових творів, як його, належить ся хіба по правді мовчанка. Та що ж коли польська наукова критика бере книжку поважно, а навіть найвища наукова інституція краківська *Akademja Umiejętności* має для неї прихильну згадку! Деякі рецензенти її ворожать навіть напевно нагороду Академії по виході другого тома... Отже творови д. Гавронського належить ся кілька слів і від нас.

Уклад сього першого тому, що обіймає тільки перший рік Хм—ого (отже другий обіймати-ме історію дев'яток літ!), ось який: У вступі має бути погляд на генезу і характер Козаччини, й одночасно з сим політично-наукова *profession de foi* автора (1—24); I розд. говорить про рід та освіту Хм. (25—49); II розд. про Хм—ого від цецорського походу аж до чигиринських „авантур“ (50—143); III розд. про „боротьбу за жінчину“ (144—159); IV розд. „перед вибухом бунту“ (160—183); V розд. жовтоводська і корсунська кампанія (184—208); VI розд. „*po klęskach*“ (209—235); VII розд. „проби успокоєння бурі“ (236—271); VIII розд. конвокаційний сейм (272—294); IX розд. „*nowe klęski*“ (295—332); X розд. про елекцію (333—349); вкінці дві критичні дописки (353—360). Вже з сього розкладу предмету видно, окрім манери й методи автора, ще факт, що властива політична історія Хмельниччини обіймає тільки другу (трохи більшу) половину тому, а коли ще відтягнемо широко розмальовувані картини воєнних подій, то побачимо, що вона мало перейде понад третину книжки. А як би так ще відкинути густу публіцистику і лірику... Ось так творить ся многотомів праці!

Кождий, що візьме сю книжку у руки, буде сподівати ся, що се або компілятивний підручник, або оригінальна наукова монографія, і по сьому буде її цінити. На жаль праця д. Г—ого не належить ані сюди, ані туди, се якась окрема спеціальність автора. Се ані зведення разом усіх дотеперішніх дослідів, а ще менше самостійна наукова студія — се ніби наукова писанина, якій одно імя: памфлет. Тут з гори визначена ціль, ну, і прямуєт ся до неї усякими дорогами... Метода цілком проста: автор взяв Костомарова, Шайноху, Кубалю і Чермака, скопіював дуже недбало та в деяких місцях (що йому були більше до вподоби) сягнув до деяких старих літописий і мемуарів, або документів і актів, часто беручи їх із другої руки¹). Про використання усього літератури і жерел не може бути й мови, не то вже про критику (переписано цілі сторони з Величка!), про аналіз, розв'язування суперечностей і т. ин.

¹) Прим. додатки у Шайнохи (*Dwa lata*) наводить автор буцім із рукописних кодексів.

В кількох місцях автор стараєть ся бути й самостійним та оригінальним, все показує не то брак деяких наукових вимог, але просту наукову неадарність. Найклясичніше з усього — то виведення роду Хмельницького від хмельницьких Жидів (І розд.)! Користання з жерел у автора таке, що він переписує дослова поодинокі акти, або частини мемуарів. Що до повноти оповідання, треба сказати, що автор оповідає про одні події (маловажні) дуже широко, про иньші (многоважні) дуже мало, або й нічого. До того додати треба невмілість орієнтування в такім багатстві фактів і матеріалу, брак усякого критичного почуття, а натомість ярку тенденційність, ба просту ненависть, що проявляєть ся в частій лайці на нелюбих йому людей.

Годі мені переходити всі переписані й оригінальні елюкубрації автора, часто просто соромні, — се значилоб написати критичну студію, далеко ширшу від самої праці д. Г—ого. Хоч і як багато фактів аж просить ся під критичну оцінку і перевірку, то все таки праця ся рішучо не варта того, щоб задля неї писати критичну розвідку. Зазначу тільки ось що. Автор не тільки ненавидить Хм—ого, козацтво, Україну, але ще може більше українську історіографію. Ось приклади: „Костомарів... трактував Хм—ого й історію сучасної йому козаччини з фантазією дійсно козацькою, для нього жерела стілько мали вартість, скілько були йому потрібні...-Ніякий російський письменник (pisarz) не закрив сьвідомо стільки правди, не спопуляризував стільки фалшив, не убрав найпоганіших людських інстинктів авреолою геройства, ніякий не показав менше етичного (?) почуття і менше здібности до психологічної аналізи характеру людей як Костомарів у своїй монографії „Богдан Хмельницький“. З сеї причини прийдесть ся нам частіше, аніж з иньшими, стрінути ся з працею й іменем сього історика-агітатора, посвояченого духом із другим письменником, якого найкраще можна назвати істориком-калюмніатором (oszczerca), В. Б. Антоновичем“ (ст. 121). Про сього останнього говорить автор на иньшій місци — серед чудового букету гнівної лайки на українську історіографію читаємо тут ось які квітки: „Гасло такої історичної своєволі кинув знаний відступник від віри і народности польської, який тільки за сї відступства купив собі професуру в Києві, — В. Б. Антонович. Чоловік із скривленою етикою, із скривленим поглядом на історію, з хоробливою, тихою амбіцією, не мав найменшої здібности справедливо оцінювати факти, бачив у кожній біятиці — героїв, в кождім рабунку — здібности і т. ин. Ум багатий на якісь дивні прикмети, який давав йому бачити в нашім народі, в нашій державі саме тільки зло, розум із скривленою логікою, душа зі злочинною моральністю, упертість у поглядах, майже фанатична.., (стор. 13—14). А що? konia z rzędem тому, що покаже, як коли небудь один історик про другого, ще живого,

говорив подібно! Се звісно, що Антонович про Хмельниччину не писав майже нічого, отже й учена конкомітація написана д. Г—им не має тут мериторичних основ, хіба якісь нинішні... Прому одночасно порівняти рецензію тогож Антоновича на *Historyę ruchów hajdamackich* д. Гавроньського (Чтенія, 1900), а буде приклад, які бувають ріжниці в літературнім вихованню між людьми. Та вже найдивніше, коли бачимо, як великий історик польський робить собі імя звичайною літературною... „позикою“ з ненависного Антоновича. Кождий цікавий нехай прим. прочитає розвідку Антоновича про вийтів Ходиків (Монографія, I) і „студію“ д. Г—ого п. з. *Losy wielkiej fortuny na kresach ukraiennych* (Studia i szkice, serya II, Львів 1900, с. 1—27), а побачить таки правдивий плягіат. Як що автор буде протестувати проти сього імени, то я йому докажу се виписками з обох праць *ad oculos*. Розумієть ся, що й Костомарова г. Г. переповідає часто дословно (не цитуючи), так само як і нинішніх авторів (до наведених ще додати Dr. Antoni J.), і се цілком його не перепиняє в пахучих епітетах для українського історика. Певно, п'який сьогочасний учений не перецінює Костомарова (головно задля його некритичности), але й ніхто не показав ще з нього сьвідомого закривання правди¹). Але переглянувши всі контрверсії між К—ом й д. Г—им бачимо, що всі вони зводять ся до десяторядних дрібниць, бо того, чого справді не стає Костомарову, хіба ще менше є у д. Гавроньського.

Вкінці дрібничка *pro domo mea*. Авторви слід би знати, що IV т. „Жерел до історії України-Руси“ належить мені; се написано на книжці вовсім вправно. ⁴ *С. Томашівський.*

Яковъ Рейтенфельсъ — Сказанія свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ третьему о Московіи, Падуа 1680 г. Съ латинскаго перевелъ Алексѣй Станкевичъ, М-ва, 1906, X+228.

Яков Райтенфельс, певно Курляндець походженням, небіж царського лікаря Розенбурга, лишив досить цікаві „Сказанія“. Не такі сьвіжі та безпосередні, як записки Олеарія, фон-Кленка, Сказанія сі тільки почасти засновані на спостереженнях, в головній же частині — на літературних джерелах, російських та чужоземних, але подають деякі відомости, цікаві і для Українця. Робимо нижче витяги всього, що дотикаєть ся побуту, звичаїв, освіти Росиян XVII в., з осібна ж — Українців.

Автор „Сказаній“ дуже кохаєть ся в дрібних географічних описах ;

¹) Костомаров так вірив жерелам, що прим. прийняв за правду недорічну фантазію Зіморевича на тему різні у львівськїм св. Юрі 1648 р. Чому сеї ганьби сьвідомо не закрив?

відомости про натуральні багатства місцевости він инколи переписує описом подробиць звичайових. Так, розповівши про Київ (голови. чином по Крамерови й м. б. по Сінопсису?), він додає: „мешканці його колись так були віддані утіхам любови (in venereget proclives), що дівчатка на восьмим році жита вже безстыдно віддавали ся роспусті“; але — завважає Райтенфельс: „тепер вони освободились від сього збочиння й цильно займають ся плаванням, рибальством і веслованням“. Райтенфельс описує київські святаші, згадуючи між иньшим і про печері, про мощі. „На деякі з них, що перевишають розміри людські, не можна дивити ся без страху...“ (27). Оповідання про Романа Галицького (51), Данила (54), Льва (54) переказують відомости, подані польськими хроністами. Українців та Литвинів монахів, що жили в Москві, Райтенфельс уважав за Поляків (159). Він згадує між иньшим про монаха базиліянського ордена Симеона (очевидячки — Полоцького), „високї латинської науки“ й про Луку Голосова, теж по європейськи освіченого боярина (власне дяка), великий вірш котрого на Р. Хр. видав проф. Шляпкін (160—161). Цікава також увага автора „Сказаній“ про відносини Росіян до українських виходців: „...дабы уничтожить возможность ложныхъ толкованій и поводъ къ какому бы то ни было сомнѣнію, никакія поученія къ народу отнюдь не допускаются. Они, поэтому, страшно ненавидятъ бѣлоруссовъ (albos Russos), сохранившихъ нѣсколько болѣе свободные обряды, и недавно еще запретили имъ объяснять св. Писаніе народу въ ихъ церквахъ, имѣющихся въ Москвѣ“ (171).

Опріч сих поверховних уваг для історика культури мають також вагу відомости Райтенфельса про склад улюблених Росіянами книг того часу, про обсяг московської літератури (159 та 165), про друкування книг та про школи в Росії (159), а також про забави різних клас і царського двору. Початковій історії театру в Росії, що виник на очах Райтенфельса, присвячена 9-та глава IV-ої книги (89—89), особливо інтересна через те, що тут наводить ся текст привітання, яке читав актор перед царем на першій виставі під час „Пляски піраמיד“.

Переклад зроблено досить точно, але для читання важенько.

В. Петруч.

Stanisław Starzyński, Kilka słów o Stanach galicyjskich, z okazji książki Dra Bronisława Łozińskiego: Galicyjski sejm stanowy (1817—1845). Kwartalnik historyczny, 1906, zeszyt, стор. 166—224.

З приводу обговорених уже нами в Записках праць дра Лозинського, друкованих у „Bibliotece Warszawskiej“ та в львівськй „Przewodniku naukowym i literackim“ (ся остатня видана також окремою

книжкою), подає проф. Старжинський свої уваги на сю тему і доповнює декуди виклад дра Лозінського. Найбільше важне те, що поміщено на стор. 183—187 про соймові проекти з р. 1840—1844 про зміну панщизняних відносин, де проф. Старж. користується актами із збірки Крайньського, значно детальніше використаними вже пок. Остапом Терлецьким. Інтересні доповнення до праці Лозінського подає автор в своїх увагах про вживане польської мови в урядованю Станів (стор. 191 і д.), та головна часть статі говорить про несповнені бажання і пляни відбутя сесії станового сойму в 1848 р. До своїх уваг долучив проф. Старж. 10 документів винятих із різних архівів, що причиняють ся до освітлення історії Станів у р. 1817—1823. I. Ф.

Dr. Bronisław Łoziński, Z czasów i aktów dominikalnych (Przyczynek do historyi administracyi w Galicyi) (Kwartalnik Histor. 1906, стор. 252—285).

Отся інтересна стаття — перша, о скільки знаю, в польській історичній літературі проба використаня рукописних тзв. Cirkularienbücher або Gestionsprotokolle для відтвореня одної частини панщизняних відносин у Галичині. Автор покористував ся кільканацятьма томами таких циркулярів, що зберігають ся в бібліотеці Оссолінських і на їх підставі рисує поперед усього інтересний для тих часів тип мандатарія. Др. Лоз. уважає, що змальований у давніших польських беллетристів, таких як Корженевський, Захаріясевич, Валерій Лозінський і н., тип мандатора занадто карикатурний. Що ті мандатори при примітивнім устрою панщизняної адміністрації могли, а часто навіть мусіли робити такі річи, які сьогодні без церемонії кваліфікувались би як злочини та надужитя урядової власти, се дра Лозінського не дивує, — він жеж знає добре, що й нинішня бюрократія, наскрізь пронята „*duchem obywatelskim*“ та значно стіснена в своїй компетенції новими законами, все таки раз у раз викликає супроти себе з посеред публки, незнайомої з канцелярійними шабльонами, скарги на самоволю та кручкотворство або й на явні надужитя. Натомісь з похвалою підносить автор, що серед панщизняних мандаторів було немало людей — не сказати, щоб абсолютно чесних, — але пронятих „*duchem obywatelskim*“ і „*miłością ojczyzny*“, які в часах переслідувань по р. 1832 нераз терпіли нарівні з иншими польськими патріотами по тюрмах та кріпостях.

В своїх матеріялах др. Лозінський мабуть мало знайшов причинків до найстаршого часу, себто до часів перед Наполеонівськими війнами, а може й умисно покинув їх, а починає свій нарис аж з р. 1817, по війнах. Він доторкається тільки деяких питань тодішнього життя, підносить дбайливість тодішніх властей за гігієнічний стан людности при

всяких пошестях та голодівках, але разом з тим скнерість і безоглядність тих властей при стяганню податків, данин і кар грошових, підносять натиск властей на домінії, щоб на передновках ратували підданих, порушує справу тзв. помічних днів і ціи за них установлюваних урядом, малює облави, уряджувані властями та домініями на рекрутів, урльошників та дезертирів і особливо широко розводить ся над облавами на польських повстанців та конспіраторів, що почали ся від р. 1832. Окремий розділ присвятив автор часови конання панщизняних відносин, 1846—48. Розумієть ся, і тут аранжером „grzezi tarnowskiej“ він уважає „państwo“, себто австрійську власть та рівночасно кпить із східно-галицьких властей за їх „наївний“ спосіб (tak naiwny, że dziś uważać go można chyba tylko za miarę ówczesnej paniki), а власне відмову видавання селянам та міщанам паспортів на перехід до иньших повітів. Кінчить ся нарис характеристикою „реформаційних“ заходів та розпоряджень губернаторів Рудольфа і Франца Стадіона, яких діяльність, що буцим то мала метою підкопати повагу і значіне галицької шляхти, др. Лоз. осуджує дуже остро.

I. Ф.

Maurycy Mann, Wincenty Pol, studjum biograficzno-krytyczne, tom II, Краків, 1906, стор. 404.

В LVII томі Записок я зазначив вихід першого тому сеї праці і підніс не лише солідність її, вичерпане дотеперішньої літератури та рукописних матеріалів, але також тверезість та об'єктивність критики і нехить до шумної фразеології, майже обовязкової у новітших польських істориків літератури. Те саме треба сказати про отсей другий том, що показує нам жите, пригоди, поетичну та наукову працю Поля від 1846 до 1860 р. Автор щиро симпатизує з В. Полем як з чоловіком і письменником, підносить його працьовитість і заслуги, та се не перепиняє йому виказувати наївність і невиробленість його світогляду, плиткості його таланту, водавість його поезії, особливо тої епічної „Gawędy“, що зв'єднала йому серед польської суспільности таку славу. Правда, автор запопадливо використовує всі давніші критичні голоси про Полеві твори, але скрізь подає й мотивує також свій власний осуд. Що до особистих пригод В. Поля, то оповідаєть ся тут поперед усього, як він потерпів від мазурських ціпів у лютім 1846 р., як був арештований і держаний аж до 1848 р. в тюрмі. Інтересний епізод в його житю творить його професорство на краківськім університеті, з якого губернатор Голуховський усунув його на підставі денунціяцій иншого професора Валєвского. Від тепер Поль не мішаєть ся в публичне жите, занятий літературною працею, жиє в східній Галичині, у Львові, зазнає великого тріумфу в Варшаві і острого напаву з боку Корнеля Уейского у Львові. Живучи

виключно в шляхетських кружї Поль не вихиляв ся з нього і прим. про тодішні відносини між Поляками і Русинами не знаходимо в його біографії ніякої згадки.

І. Ф.

А. И. Сонни — Горе и доля в народной сказкѣ (Университетскія Извѣстія, 1906. № 10 і окремо — ст. 64).

У світовім фольклорі є така легенда: Два брати поділили ся по смерті батька майном і стали газдувати. Одному йшло все як із платка і він зробив ся страшеним багатирем; другому не вело ся ніщо, він стратив увесь маєток і мусів навіть до рідного брата найматися на роботу. Одного разу зйхав він на братове поле і побачив, як якась жінка вносила з чужого поля колоски на братову ниву. На запит, що вона робить, відповіла, що ходить коло братового майна, бо вона його Доля. А деж моя Доля? — спитав бідак. — Спить за корчем — була відповідь. Бідак скочив за корч, вибив свою Долю і тоді вона порадила йому, щоби переніс ся до міста, де знов забагатіє.

Бідак вернув до дому, зібрав своє манатє і вже хотів виходити з хати, коли щось запищало? А нас чому не береш? — А хтож ви такі? — Ми твої злидні. — Ходіть сюди. Він поставив коробку (боклаг, табакирку і т. д.), Злидні влізли до середини, він закрив їх і закопав (або кинув у воду). Від тоді почав він багатіти, а що його брат був заздрий і не бажав собі, аби бідний став від нього багатший, то доти ходив коло нього, доки не розвідав про усе, відкопав коробку і випустив Злидні (або Горе), але вони намісь вертати до брата, вчепили ся його і він у короткім часі зійшов на діда.

Отся легенда виступає раз в однім оповіданю, раз у двох (окремо про Долю, а окремо про Злидні), то знов входить епізодично в зовсім окремі оповідання, з якими вяжесть ся то слабшими, то сильнішими нитками або й зовсім не вяжесть ся. Належить до дуже популярних оповідань тому, що має благородно-моралізаторську тенденцію, тож і не диво, що розповсюджена сильно між ріжними народами і має багату фольклорну літературу, яка по більшій часті вказана у праці проф. Сонні. Задля своєї популярности і численних варіантів звернула вона також на себе увагу учених і викликала досить простору наукову літературу, особливо російську. Вже М. Костомарів займав ся нею аж у двох статях (Современникъ, 1856, кн. 3 і 10), потім Буслаєв і Афанасєв, але найбільше уваги присвятили їй О. Потебня: „О Долѣ и сродныхъ съ нею существахъ“¹⁾, який опираючись на мітичнім значіню Долі, приходить

¹⁾ Древности, Труды Моск. археол. общества, т. I, (1865—67), ст. 153—196.

до висновку, що „Доля і инше — не книжного походження; сі образи цілковито тубильні; вони виявляють явну звязь із иншими мітичними істотами; вони незвичайно старинні так, що носять на собі сліди зооморфізму“ — і О. Веселовский: „Судьба-Доля въ народныхъ представленіяхъ славянъ“¹⁾, який зібравши для своєї студії, як звичайно, великанський матеріал, уложив його в систему, але в висновках не пішов далеко поза О. Потебню, бо й він приписує Слав'янам самостійну ідею Долі, незалежну від поглядів инших народів. Проф. Сонні розбирає погляди Веселовського і подає таку їх характеристику: „Веселовский признає сам, що його „будова“ може показати ся апіорна. На наш погляд вона дійсно не має реального фундаменту і не знаходить потвердження в фактах. То гарненька банька з мила, що блистить усіми барвами яркого комбінаційного таланту, блискучої бистроумности, осліплюючої ерудиції. Але най лише діткнеть ся до неї палець критики — і полишаєть ся... трошки мутної водиці“ (с. 6). З тої причини піддає проф. Сонні ще раз розборови цілу легенду. Він розбирає мотиви легенди наперед у велико-і білоруських та українських варіантах, потім у инших європейських народів, змальовує, як представляли собі Долю старинні Римляни, в яких вона була загально знана, і розбирає нарешті мотив про демона, зловленого і замкненого в місці, з якого сам не годен визволити ся, аж визволяє його якась третя особа. На підставі розбору приходить до висновку, що з легенди про Долю (властиво про дві Долі, добру і злу, робітну і лїниву) не можна нічого витягнути для мітології і релігійних понять старинних Слав'ян (ст. 26). Так само й легенда про Горе (Злидні) „не містить нічого такого, що сягало би до мітологічних понять і релігійних вірувань старинних Слав'ян; в ній нема нічого мітологічного і нічого спеціально слав'янського. Ядро оповідання має початок в античній старині і правдоподібно засноване на метафоричнім вислові, властивім грецькій мові“ (ст. 49). Таким чином проф. Сонні, користаючи з того самого матеріалу, що Потебня й Веселовский, подає такий результат аналізу легенд, який розходить ся цілковито з висновками попередних учених. На нашу думку він має повну рацію, і ми не бачимо ніяких фактичних причин, що приневолювали б нас приймати гіпотези його попередників.

Автор кінчить свою працю такими словами: „Поки поставимо еволюційно-генетичні системи і теорії, належить продукти народньої творчости, що служать для них матеріалом, піддати критичній аналізі і по-

¹⁾ Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха, гл. XIII, вып. V (Сборникъ Отдѣленія рус. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ, т. 46, 1890, ст. 173—260 і доповненя, т. 53, 1892, ст. 167—183.

рівняній студії, як і з боку цілої їх структури, так і з боку окремих мотивів. Ми вважаємо тим потрібнішим домагатися цього, що модний нині „антропологічний“ напрям у студіюванню фольклора погорджує сим: очевидно, далеко приманливіше і вигідніше, намись устанавляти філіяцію сюжетів дорогою трудних історично-філологічних дослідів, виявити, що ті самі мотиви повстають самостійно в різних місцях земної кулі силою „однаковости людського духа“ і розвиваються однаково по законах еволюції, що буцїм то йде все тими самими стежками. Але се значить розвязати вузол, а не розплутати його“ (ст. 64). До сих слів можна завважати, що автор за далеко посунув ся в непризнаванню повставаия однакових продуктів народньої творчости в різних місцях незалежно від себе. Народня творчість — се не щось абстрактне, відірване від землі; вона має аналогію в писаній літературі, а навіть дуже часто має там свої початки. А чи в писаній літературі не маємо приблизно однакових творів, які повстали незалежно від себе? Та ми маємо докази, що так само народні твори можуть повстати незалежно від себе в кількох місцях. Докази ті видні найліпше на маленьких продуктах народньої творчости, таких як загадки, приповідки, деякі вірування і анекдоти. Однакова ситуація викликає однакову умову працю і наслідком її можуть бути однакові твори. На них також можна найліпше відрізнити національні верстви, що наросли на загальнолюдським тлі.

Зазначимо в кінци, що автор не використав усеї відповідної літератури у своїй праці, особливо тої, що появила ся по праці Веселовського, хоч вона на остаточні висновки може й не вплинула би. Особливо ж не відомий авторови Етнографічний Збірник, видаваний Наук. Тов. ім. Шевченка, хоч він є по деяких російських бібліотеках у комплекті. А в нїм є оповідання, звязані з темою автора і вказана до них іще чужа література. (Пор. Етн. Збірн. т. III, ст. 105—111, ч. 38: Щастя і Нещастя; ч. 39: Доля богача і бідака. Етн. Збірн. т. XIII, ст. 22—31, ч. 232: Щастє і нещастє; ч. 233: Біда в кістці. Етн. Збір. т. XIV, ст. 256—264, ч. 47: Доля і злидні).

В. Гнатюк.

Д. И. Эварницкій — Малороссійскія народныя пѣсни собранныя въ 1878—1905 гг. Катеринослав, 1906, ст. XL+772+IV, 8°.

Маємо знов перед собою нову збірку українських народніх пісень, величезну і своїм обсягом (поверх 800 сторін друку) і числом пісень (усіх 830). Дуже приємно було б нам, колиб і квалітативно представляв ся новий збірник імпозантно, тим більше, що головна частина пісень походить із лівобічної України, головно з харківської та катеринославської губерній, а далі полтавської і чернігівської, а лиш незначна частина

з губернії таврійської, херсонської і київської. А звісно, що лівобічні українські губернії, особливо ж полтавська, славлять ся здавна своїм співолубством. Д. Еварицький наводить на сю тему дуже характеристичний діялоґ, який і я вважаю потрібним тут зарепродувати: „Е, що наші співці! — говорять звичайно селяне катеринославської або таврійської губернії, коли їх просять співати яку пісню. — Ось як найдуть до нас Полтавці та Полтавки, так отті заспівають! Там же голоси! Там же й пісні, так куди ваше діло! І заспівають і вивести і виказати — куди хоч! — Де це ти, Хомо, навчивсь такої пісні? — Та це тут у нашу губерню (катеринославську) приходила одна Полтавочка тай співала, так я чув, тай собі переняв. Ех і співалаж як, щоб їй усячина! — А оцієі де навчивсь? — Це од парубка із Полтавщини“ (ст. 7—8).

Досі не зробив у нас іще ніхто інвентаря друкованих народніх пісень, хоч він міг би бути дуже користний і для учених і для тих аматорів, що хотіли би й далі збирати пісні. На підставі такого інвентаря можна би поробити дуже цікаві висновки: коли й де була яка пісня записана й друкована; на скільки вона популярна в одній околиці чи в кількох, чи на цілім етноґрафічнім просторі України; де знані найкрасні її відмінн, а де тільки відривки або скорочення чи перерібки; котрі пісні завандрували з одної місцевости в другу й коли, а котрі перейшли від одного народа до другого і т. д. Тоді можна би також признати пальму першенства якійсь околиці в витворюваню народньої поезії, а без того всякі признаваня будуть посити характер особистої симпатії автора до місцевости. Розумієть ся, що я тими словами не маю найменшого наміру виступати проти слави якоїсь території, а хочу лише вказати на доривочність деяких осудів. Ми-ж знаємо з давніших збірників народніх пісень багато гарних і повних текстів із лівобічної України, коли б одначе прийшло ся нам судити про красу української, а особливо лівобічної пісні на підставі збірника д. Еварицького, то сей суд випав би дуже неприхильно.

Д. Еварицький не тикає сього питання і не згадує про нього ні словом, за те повторяє звісну вже здавна і оклепану фразу про „псованє“ народніх пісень. По думці автора досвід записувачів показав, що „малороссійская пѣсня съ каждымъ годомъ, пожалуй даже съ каждымъ днемъ, все болѣе и болѣе искажается и пропадаетъ. Искаженіе это вторгается различными путями: черезъ фабрику, заводъ, рудники, желѣзную дорогу и городъ“. Наслідком того рідко можна почути — по думці автора — правдиву українську пісню; її треба відкопувати у старих людей, у тих сліпців і калік, що завдяки нещастю мусять сидіти по своїх кутах і не показувати ся нікуди (ст. 4). Тому то, каже він

дальше, „факт цювання української пісні, а також факт упадку української пісенної творчості не підлягає ніякому сумнівові і відомий кождому, хто сак, чи так стикав ся з народом в українськїм селі“ (ст. 7).

Я говорив уже про справу цювання і вигибання пісень окремо¹⁾, тому не хочу тут повторяти сказане. Завважу тільки, що вже один із перших видавців українських пісень, князь Цертелєв, назвав їх „умираючимъ отголоскомъ гармоніи, слышанной нѣкогда на берегахъ Днѣпровскихъ“ і ся думка повторяла ся в різних варіаціях ціле ХІХ столітє, а й тепер подибуємо її у д. Еварицького. А тим часом кождий новий збірник приносив якийсь процент нових пісень, а давні дуже часто в новіших і гарнійших варіантах, і нині ми маємо величезний пісенний матеріал, який виданий разом науковим способом представив би красоту нашої народньої пісні в усій її повноті. Очевидно, що деякі пісні забувають ся, виходять із народнього репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повтаряєть ся не лише в нас, але у всіх народів, і не лише з піснями, але з усіми витворами людського духа й думки. Та по них не лишаєть ся порожній, не заповнений нічим простір, але творять ся нові пісні, йдуть в обіг, вигладжують ся і ошліфовують ся і стають нарешті такими, що не мають чого стидати ся своїх попередників. Так само неправдивий погляд, будім би то лише старці й каліки переховували в собі скарб народньої творчості. Коли мова про пісні, то можна сказати як раз навпаки: старці тямлять тільки те, що з давних літ лишило ся в їх старечій пам'яті, яка наслідком природних обставин невелика, за те головними переховувачами і розширювачами з'їстає ся як раз молодіж, що співає при всякій нагоді, при роботі й забаві, у св'ято і будень і т. д.

А всеж таки збірник д. Еварицького робить на кождім знавцю української пісні прикре вражінє своїм змістом, таке в ньому значне число пісень розчїмханих, незаокруглених, повтяганих із різних відломків і відривків і позліплюваних у цілість зовсім механічно так, що нераз та цілість являєть ся тільки пустою балаканиною. Чи не красші, приміром, отсі дві стрічки пісні, знані з давніших збірників:

Соловію маленький, маєш голос тоненький,

Заспівай же ти мені, бо я в чужій стороні!

від цілої пісні на сю тему, надрукованої в д. Еварицького під ч. 200:

Зацпив терен, зацпив хміль,

Та зацвила в хуї лоза.

Голубі мої глага

¹⁾ Пор. Записки, з 1902 і 1903 р., моя статя: Пісенні помотвори в українській народній словесности.

А на світ білою не смотрять,
На світ білою не смотрять,
А все про любов говорять,
А про люба, про його,
Та про милого про свого.
На пригорку стояла,
А соловейка держала.
Соловейко маленький,
А кучерявий, рябенський.
Кучерявий, рябенський,
А в тебе голос тоненький;
Запой пісеньки мені,
Та що я в чужій стороні.
Що я в чужій стороні,
Та нема роду при мені.
Нема роду, родини,
Ані вірної дружини.

Подібна пісня повтарається зараз під ч. 208 і таких можна б напитувати цілий ряд, якби для того було місце таї потреба.

Якжеж пояснити таку появу? Таж іще не давно, бо лише перед кількома роками, видав д. Грінченко також великий збірник пісень і майже з тої самої території, що збірник д. Еварицького, а в ньому не находимо ані так сильно попсованих пісень, ані з такою поганою, сильно змосковщеною мовою, як у д. Еварицького.

На мою думку справу можна вияснити способом записування пісень і способом їх редаговани. Д. Еварицький не вияснює, як повстала його збірка, він каже тільки, що всі пісні записані від простого народа і переважно не під диктат, а під спів. Констатує також, що між диктатом і співанем є велика різниця та що не кождий чоловік годен диктувати. „Та ви ось звеліть дякови проказати словами харувимську, то не кожен дяк прокаже її, а на що вже дяк? Може кілька год співа ту харувимську. А звеліть проспівати, то тут уже він вам виведе так, що куди ваше діло“ (ст. 3). При диктаті — каже далі автор — дуже часто буде неставати слів, буде кепський розмір, а при співаню буде навпаки. Та в збірнику д. Еварицького як раз воно так: дуже часто і розмір не витриманий і бракує поодиноких слів та віршів — про що легко переконати ся, коли порівнаємо відповідні пісні з варіантами друкованими в інших збірниках — і римів нестас... Значить, пісні записували або дуже неграмотні люди, а редактор не задав собі праці перевести докладну контролю записів та не казав забраковані записати ще раз, або записувано їх від людей, які позабували давні тексти і говорили

лиш те, що з бідою могли собі пригадати. Найправдоподібніше було одно й друге.

Сильно впадає в очи ще одна річ у збірнику пісень д. Єварницького: мова у деяких варіантах страшно змосковщена. Автор поясняє се тим, що кождий селянин, побачивши пана, хоче говорити до нього по панськи, отже по московськи, а переказуючи слова пісні, силкується як найбільше напихати російських. Та така річ досвідному фольклористови не може трафити ся ніколи, бо він уже перед записуванем текстів вияснить усе селянинови, що потрібне, і навчить його, як має поводити ся в часі записування. Та д. Єварницький очевидно не робив цього. А шкода, бо опісля люди, мало ознайомлені з українською мовою і мало критичні, покликають ся на такі збірки, як на євангелія і жадають, аби письменники уживали лише виразів, наведених там і там, бо то „народні“, а нам тільки „народніх“ треба в літературі уживати. Всякі інші слова — то погані, як тепер модно називати на Україні — „галицькі“, хоч би їх у Галичині й не уживано. В кождім разі се засьмічене народньої пісні москалізмами має й свою добру сторону, бо раз на все здирає легенду про будім то найчистішшу мову лівобічної України.

Що до технічної сторони збірника, то він надрукований ще старою правописею, „романівкою“, хоч минулого року можна вже було друкувати його інакше. При деяких піснях вказав д. Єварницький також паралелі, але не багато і не з усіх, бодай важніших збірників, заявляючи, що така робота забрала би йому багато часу і відвернула увагу від інших занять. Поділ пісень іще старий. Ось кілька має він відділів: 1) Колядки. 2) Щедрівки. 3) Вірші на різдво й на великдень. 4) Веснянки. 5) Пісні великопостні („постові“ — у автора). 6) Псалми. 7) Пісні гулянки. 8) Пісні кохання. 9) Пісні родинного життя. 10) Пісні весільні. 11) Пісні економічні і „сословні“. 12) Пісні історичні. 13) Пісні про королевича. 14) Пісні рекрутські. 15) Жартовливі пісні. 16) Пісні сатиричні.

Певна річ, що всякі такі поділи мусять бути до якоїсь міри формальні, не докладні та що між ними не можна посунути острої границі, яка порішила би раз на все, що сеї або тої пісні не можна зачислити до иншої рубрики. Хоч буває й навпаки, прим. весільних пісень не можна куди инди зачислити, так само колядок і щедрівок; за те зробити різницю між гагілками і веснянками трудніше, хоч і тут можна сказати, що всі гагілки належать до веснянок, але не кожда веснянка буває гагілкою. Та все такий поділ мусить бути достаточо умотивований, чого власне не видно у збірнику д. Єварницького. Розрізнявати, приміром, колядки і щедрівки нема ніякої потреби, бо одні й другі не різняться ні формою, ні змістом, а співають ся майже весь час від різдва до по-

сту (се залежить від околиці) без ріжниці. Ціла ріжниця лежить у тім, що в деяких околицях до тексту колядки долучають приспів, в якім приходять слова „щедрій вечер“ і звідси термін щедрівок, або що їх співають виключно на йорданські свята, отже на щедрій вечер. Та деінде співають ті самі тексти на різдво. Зазначу при тім, що д. Єварницький повкладав між щедрівки церковні коляди, які зовсім сюди не належать, прим. ч. 27 і 28.

Пісні „постові“ не мають у собі зовсім нічого постового, а зі слів автора, що дівчата збирають ся на вулиці, роблять „танок“ і співають їх, виходило би, що се дійсно якимось виглядає інакше, бо-ж кожному відомо, що селяни не гуляють у пости і перестерігають пильно сю постанову. У нас співають звичайно в піст набожні пісні, переважно церковного походження, та чи сей звичай є на лівобічній Україні, автор не поясняв. Під ч. 58 надрукована гагілка, яку автор повинен був зачислити між веснянки; за те міг втягнути між постові пісні псалми, що мають побожний настрій, а творять окремий розділ. Пісня під ч. 60 не народнього походження.

Відділ названий „пісні-гулянки“ міг бути зовсім усунений. Характеру сього відділу автор не поясняв, а змістом своїм усі надруковані в нім пісні не творять ніякої цілості і всі можна розділити між иньші групи. Те саме можна сказати і про деякі иньші відділи.

Деякі пісні у збірнику мають виражене літературне походження. Пісня під ч. 83 перероблена з Шевченка, а пісні 805 і 830 майже дословно передруковані з Руданського, перша про вареники (Сидить москаль на прилаві, прижмуряє очи, Так і видно, що він бідний вареничків хоче), друга про пристава (Гнав ся пристав дуже скоро на людську біду). Є й пісні, запозичені у Росіян, прим. ч. 84, 187, 201, 222, 226, 276 і т. д. Деякі між ними письмєнного російського походження, а не народнього, прим. ч. 303.

Подібують ся пісні у збірнику, які ледви нагадають свої чудові прототипи; до таких можна зачислити загально знану пісню про Петруся, ч. 284, пісню: Ой вербо, вербо кучерявая, ч. 352 і ин. Так само трапляють ся такі відривки (прим. ч. 50, 141, 225 і ин.), які можна було безпечно без шкоди для збірника пропустити. Не можна одначе заперечити, що є й дуже гарні пісні, особливо в розділах: Пісні кохання і Пісні родинного життя. Вони й творять головну вартість збірника і на їх підставі належить зачислити збірник д. Єварницького до добрих набутків нашої народньої літератури.

Належить зазначити в кінці, що в збірнику трапляють ся подекуди коломийки. Під ч. 66 надруковано таку коломийку:

Ой жаль мені та вечора, що не була вчора,

Ізмінив ся голосочок і тихая мова.

Голосочок на лісочок, розмовонька різно,

Не лай мене, моя мати, шо я ходю пізно.

А хоч пізно, хоч не рано, я свій розум маю,

Яж на тії ледачії тай не потураю.

Так само надруковано коломийки під числами: 72, 78, 89—91, 145, 180, 183, 185, 186, 212—214, 221, 232, 235 і 278, причім із кількох коломийок утворювано одну пісню, прим. ч. 180. Се замітна поява, бо показує, що коломийка ширить ся й на Україні, хоч не під своєю назвою.

Б. Гнатюк.

Dr. Friedrich Lorentz — Slovinzische Texte (Видання Второго Отділення Імператорської Академії Наук). С. Петербургъ, 1905 (вийшло 1906 р.), ст. 150, 8^о.

Автор отсеї книжки знаній уже славістам із попередніх своїх праць. У 1903 р. надрукував він у Журн. Мип. Нар. Просв. кн. I (ст. 120—144) докладну статистику Славян німецької провінції Поморя (Pommern), а крім того петербурська Академія Наук видала того-ж року велику граматику тих самих Славян, зладжену дром Ф. Льоренцом п. н. „Slovinzische Grammatik“. По обчисленю автора усіх поморських „Словінців“ є 183 особи; очевидна отже річ, що вони незабаром вигинуть зовсім, не лиш тому, що їх число мінімальне, але що крім того не живуть вони разом, лише розкинені по кількох місцевостях і змішані з иньшими націями, по кілька душ у селі. Автор перейшов усі села, де живуть „Словінці“ і списав, на скільки міг, останки їх мови так, що з усіх сіл маємо надруковані тексти, з виїмком одного (Zietzen), де жило 5 „Словінців“, одначе авторови не вдало ся нічого записати. Мова сього відломку славянського племені опрацьована так докладно автором і всесторонно, що не один правдивий нарід міг би йому позавидувати.

Автор трактує се вимираюче племя як самостійне у Славянщині. Ближше познайомлене з мовою показує одначе велике її споріднене з польською мовою і то хто знає, чи не багато ближше, як кашубський діалект. На швидко трудно се оцінити докладно, особливо що до фонології, а то тому, що автор уживає масу різних знаків і значків для надання всяких відтінків поодиноким звукам; треба би отже, щоби для контролі автор подав тою самою правописею якісь польські тексти прим. із діалектів Познанщини, або щоб транскрибував чи він сам, чи хто иньший тексти „Словінців“ на звичайну польську правопись. Тоді можна би без похитбок означити, на скільки сей діалект сходить ся з польськими і з якими, а на скільки відрізняється від них. У кождім разі обставина споріднення діалекту „Словінців“ із польськими може зава-

жити дуже багато при вивченні питання про походження сього славянського племені. Додам іще, що в діалекті подибується значне число германізмів, що зрештою зовсім зрозуміле і природне, бо він же являється лиш маленькою оазою на просторі німецької мови.

Тексти записувані дром Ф. Льоренцом з чисто філологічною ціллю. Він дбав про те, щоб зібрати як найбільше форм і слів, тому й звертав виключно увагу на те, аби оповідач говорив йому, а не на те, що й як говорить. Фольклорист робить зовсім навпаки; він шукає виключно таких оповідачів, що не тільки мусять знати оповідання, але ще й мусять уміти віддати їх гладко, без непотрібних втручвань, повторень, пропусків і т. д. Через те фольклорист мусить перейти нераз кілька сіл, поки знайде відповідного оповідача, а філолог може задоволити ся поодинокими формами, словами та фразами. Наслідком того бувають однак тексти такі погані і нерівні стилістично, що непризвичайному чоловікові трудно їх читати, і сє власне має місце у дра Ф. Льоренца. Зараз перше оповідання п. н. „Die Entstehung der Klucken“ страшно кучеряве, а таких є значне число, хоч не можна заперечити, що подибують ся тексти й зовсім гладко оповіджені.

Тексти дра Ф. Льоренца не приносять для фольклористів нічого особливо цікавого. Не багато їх буде користувати ся сими текстами чи то задля незнання мови, чи задля незрозумілої їм правописи. Всеж таки вони мають своє значіння раз тому, що репрезентують вигибаче племя, друге тому, що при порівнянних студіях звертається ся увагу на всякий матеріал, відомий і оголошений публично, без огляду на його стилістичну кваліфікацію, коли тільки він не пофальшований, що очевидно в нашім випадку не має місця. Для порівнювання ж тут доволі багато матеріалу; згадаю хочби кілька оповідань, розширених і між нашим народом. Під назвою „Streiche der Rower“ подані анекдоти про дурних людей, як вони тягнуть бика на дах, аби там випас траву, що виросла припадкою; про те, як сіють сіль, а родить ся кропива; як чотири хлопці несуть по житі одного, бо він хотів виникати хабає, а бояв ся потолочити жита; як спроваджують млинський камінь із гори, захвавши в його діру віта, аби ним кермував; далі оповідання про закляті скарби, що горять так само, як у нас; про сильного слугу, що хоче від разу принести цілу студню з водою, аби не бігати все з коповкою; про дівчину і розбійників; про те, як лис скидав рибу з воза і вчив вовка ловити хвостом рибу в полонці; про вовка на весілю; як заяць і черепаха бігли до мети; про приязнь лиса до когута, доки не надбіг пес і т. д. Що до змісту текстів, то вони дуже різноманітні; є між ними кавки, легенди, анекдоти, приповідки, пісні й иньші. Автор друкує їх очевидно без систематики і без паралелів.

В. Гнатюк.

Книги й статі обговорені в с'їм томі:

Письма и донесенія іезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вв. Спб., 1904.

В. Барвінський — Жигимонт Кейстутович, великий князь литовско-русский, 1905.

— Жигимонт Кейстутович, князь Новгородка литовского, 1906.

— Уваги до зносин митрополита Ісидора з Жигимонтом Кейстутвичем, 1906.

A. Kopystiański — Książę Michał Zygmuntowicz, 1906.

A. Prochaska — O rzekomej unii 1446 r., 1904.

F. Papée — Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, 1903.

Извѣстія Императорской Археологической Коммисіи, в. XIII, XVIII, XIX, 1906.

П. Покрышкинъ — Отчетъ о капитальномъ ремонтѣ Спасо-Нередицкой церкви въ 1903 и 1904 годахъ, 1906.

F. Rauers — Zur Geschichte der alten Handelsstrassen in Deutschland, 1906.

S. Dobrzycki — Z dziejów literatury polskiej, 1907.

W. Hahn — Literatura dramatyczna w Polsce XVI w., 1906.

Акты издаваемые виленскою комиссіею для разбора древнихъ актовъ, т. XXX, 1906.

А. Крыловскій — Львовское Ставропигиальное Братство, 1904.

Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. I т. X, XI і XII, 1904.

И. Каманинъ — Эпизоды и дѣятели эпохи Богдана Хмельницкаго, 1905.

— Къ подробностямъ о началѣ войнъ Богдана Хмельницкаго, 1905.

F. Rawita Gawroński — Bohdan Chmielnicki do elekcji Jana Kazimierza, 1906.

Я. Рейтенфельсъ — Сказанія свѣтлѣйшему герцогу Тосканскому Козьмѣ третьему о Московіи, 1906.

S. Starzyński — Kilka słów o Stanach galicyjskich, 1906.

B. Łoziński — Z czasów i aktów dominikalnych, 1906.

M. Mann — Wincenty Pol, II, 1906.

А. Сонни — Горе и доля въ народной сказкѣ, 1906.

Д. Эварницкій — Малороссійскія народныя пѣсни, 1906.

F. Lorentz — Slovinzische Texte, 1906.

ПОКАЗЧИК

до тт. LXIX—LXXIV Записок Наукового Товариства ім. Шевченка¹⁾

(рік XV).

I. Розвідки, замітки, огляди й матеріали.

Голійчук Федор. Хмельницький і сокальські бернардини. LXXI, Misc. с. 161—163.

Грушевський М. Вступне слово. LXIX, с. 5—6.

Грушевський М. До біографії митрополита Онисифора Дівочки. LXXIV, с. 5—9.

Грушевський М. З облоги Бела в 1352 р. LXXIII, Misc. с. 158—9.

Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцької катедрі. Критична замітка. (З поводу статі Д. Щербаковського: Фундушевая запись князя Любарта луцької церкви Іоанна Богослова 1322 г. в Чтен. Київ. Общ. Нест. Лѣт. т. XVIII, вип. 3—4). LXX, с. 71—72.

Грушевський М. Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листу й початки). LXXII, с. 1—8.

Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія друга (ч. 81—132) (pp. 1531—1574). LXIX, с. 84—166.

Грушевський М. Одна з українських колекцій. LXXI, Misc. с. 158—160.

Г(рушевський) М. Універсал Ганси Хмельницької, передмова, див. Кревецький Ів.

Грушевський Олександр. З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. LXXIV, с. 69—92.

Джиджора І. До питання про свободний перехід посполитих на Україні в 20-х pp. XVIII в. LXX, Misc. с. 168—170.

Джиджора Іван. З новішої української історіографії. Александра Ефименко: Южная Русь, очерки, исследования и замѣтки, I—II. Спб., 1905. LXXI, 134—157.

¹⁾ Скорочення: Misc. = Miscellanea. Бібл. = Бібліографія. Н. хр. = Наукова хроніка.

Джиджора Іван. Справа поминання гетьманського імені на „переносі“. LXXII, Misc. с. 142—145.

Джиджора Іван. Україна в першій половині 1738 р. (Сборникъ имп. русскаго ист. Общества т. 120. Бумаги кабинета министровъ т. VII, 1738 г. январь—іюнь). LXIX, с. 70—83.

Заклинський Богдан. Польська „Ресниця“ в Станиславові 1809 р., з передм. *Ів. Фр.* LXXIII, Misc. с. 159—164.

Зубрицький Михайло. Велика родина в Мшаниці Старосамбірського пов. LXXIII, с. 119—124.

Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села. LXX, с. 114—167, 96—133, LXXIV, с. 93—128.

Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften. LXIX, с. 230—240.

Колесса Філарет. Ритміка українських народних пісень. LXIX, с. 7—30; LXXI, с. 44—95; LXXII, с. 70—111; LXXIII, с. 65—118; LXXIV, с. 33—68.

Кревецький Іван. В справі відозви полк. Пйотровского з 1849 р. LXXI, Misc. с. 163—165.

Кревецький Іван. До історії організування національних гвардій в 1848 р. (Польська „пелегальна“ гвардія в Станіславові). LXXIII, с. 125—142.

Кревецький Іван. З виборчого руху у східній Галичині в 1848 р. (вибір Івана Капушак). LXX, с. 73—75.

Кревецький Іван. Українська вірша про уманську різню. LXXII, Misc. с. 145—146.

Кревецький Ів. Універсал Ганни Хмельницької, з передмовою М. Г. LXIX, Misc. с. 167—168.

Крипакевич Іван. Автобіографія холмського священника з першої половини XIX віка. LXXIII, с. 143—157.

Крипакевич Ів. Пастирський лист Ангеловича з 1799 р. LXXII, Misc. с. 146—147.

Крипакевич Ів. Чи Шашкевичеві вірші? LXX, Misc. с. 171.

Кузеля З. Антропологічні й археологічні часописи за 1904 р. I. Антропологічні часописи, II. Преісторичні часописи. Археологічні часописи. Часописи присвячені старинностям. LXIX, Н. Хр. с. 112—183; LXX, Н. Хр. с. 177—190.

Кузеля Зенон. Етнографія в західноєвропейських часописах за рік 1904 з деякими доповненнями за р. 1903. LXXI, Н. Хр. с. 166—194; LXXII, 148—174.

Кузеля Зенон. Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесності. Розбір мотивів, зв'язаних з його іменем. (Далі). LXIX, с. 31—69; LXX, с. 76—113.

Маслов Сергій. Рукописи Софійської катедри в Києві. (Н. И. Петровъ. Описание рукописныхъ собраний, находящихся въ городѣ Киевѣ. Выпускъ III. Библиотека Киево-Софійскаго собора, М. 1904. (IV+307+LVXIII стор.). LXXII, с. 122—140.

Огляд часописий за р. 1905. Часописи українські. LXXIII, Н. Хр. с. 166—186; LXXIV, с. 150—198.

Перетц В. Польські пісні записані Українцем при кінці XVII століття. LXXIV, Misc. с. 141—145.

Перетц Володим. Українське питання в освітленні польського поета XVII віка. LXXI, с. 1—21.

Показчик до тт. LXIII—LXVIII Записок Наукового Това-

риства ім. Шевченка. LXXIX, с. 214—230.

Рудницький Степан др. Подручєнє Сяна в Дністрѡм в ледовій добі. Тимчасова звістка. LXXII, Misc. с. 141.

Созанський Ів. До генєви творчости М. Шашкевича. LXXIII, Misc. с. 164—165.

Созанський Іван. До історії участи галицьких Русинів у словянськїм конгрєсі в Прагї 1848 р. LXXII, с. 112—121.

Созанський Ів. З літературної спадщини Вагилєвича. LXX, Misc. с. 171—176.

Созанський Ів. Причинѡк до біографії Івана Вагилєвича. LXIX, Misc., с. 169—171.

Франко Іван. До історії

українського вертепа, історично-літературні студії й матеріали, LXXI, с. 22—43; LXXII, с. 9—79; LXXIII, с. 5—64.

Франко Іван др. Кінцеві записки в староруських рукописах. LXXIV, Misc. с. 145—149.

Франко Іван. Пісня про Правду і Неправду, історично-літературна розвідка. LXX, с. 1—70.

Франко Іван. Причинѡк до українського віршописання XVIII в. LXIX, Misc. с. 168—169.

Щербаковський Вадим. Деяльні церкви на Україні і їх типи. LXXIV, с. 10—32.

Щурат В. др. З неізнаної польської рукописи XVII в. LXXIV, Misc. с. 129—141.

II. Рецензії й реферати (Наукова Хроніка і Бібліографія).

Abhandlungen d. histor. Klasse d. kön. bayerischen Akad. d. Wissenschaften, XXIII Band, I, II, Abt., München, 1903, 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 182.

Abhandlungen d. kön. Gesel. d. Wissenschaften zu Göttingen. Phil. hist. Klasse. Neue Folge. 1900—1904, Band III—VIII. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 181—2.

Abhandlungen d. sächsischen Gesells. hist. phil. Kl. 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 182.

Абрамовъ Іванъ. Черниговскіє Малороссы. Бытъ и пѣсни населенія Глуховскаго уѣзда. Этнографическій очеркъ. Спб. 1905, с. 42. В. Гнатюх, LXXIV, Бібл. с. 230—232.

Автономныя монеты Галицкой Руси XIV и XV ст., К., 1905, ст. 19+1 таблиця. М. Грушевський, LXXI, Бібл. с. 202—203.

Alemanica. Z. f. alem. u. fränkische Geschichte, Volkskunde, Kunst u. Sprache, hrg. v. F. Pfaff, Freiburg i. Br., IV, V, 1903, 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 174—175.

Allgemeines Literaturblatt, hrg. v. Schnürer, XIII, 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Analecta Bollandiana, ed. Carolus d. Smedt, XXII, 1903, XXIII, 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Anglia, XXVII, 1904. З. Кузєля, LXXII, Н. Хр. с. 169—170.

Annalen d. Ver. f. Nassauische u. Altertumskunde u. Geschichtsforschung, 24 Band, 1904. З. Кузєля, LXX, Н. Хр. с. 186.

Annales de géographie, XII, XIII, 1903, 1904. З. Кузєля, LXXI, Н. Хр. с. 171.

Annales de l'Académie

Royale d' Archéologie de Belgique, LV, 1903. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Annales de la Société d' Archeologie de Bruxelles, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

L' antropologie, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 177—179.

Anzeiger d. german. Nationalmuseums, 1904, I—IV. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.—

Anzeiger f. schweizerische Altertumskunde, V, 1903/4, Zürich 1904, VI, 1904/5, 1905. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184—185.

Arnim L. A. und Clemens Brentano. Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder. Drei Teile in einem Bande. Hundertjahrs-Jubelausgabe herausgegeben von Eduard Grisebach. Липск, 1906. I. Ф. LXXIV, Бібл. с. 204—205.

Артистичний Вістник за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 176—177.

Archiv d. histor. Ver. d. Kantons Bern, XVII. 1903, XVIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Archiv für Antropologie, під ред. I. Ранке і Г. Тіленіуса (1904, I—II тт.). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 172—174.

Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen u. Litteraturen, CXII, CXIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 162—163.

Archiv f. Geschichte u. Altertumskunde von Oberfranken, XXII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Archiv f. kathol. Kirchenrecht, 1903 (83), 1904 (84). *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. т. 180.

Archiv f. Kulturgeschichte, hrg. v. Steinhausen, II, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 175.

Archiv f. Religionswissen-

schaft hrg. Dieterich u. T. Ache-
lis, Leipzig, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 175—177.

Archiv f. Reformationsge-
schichte, Texte u. Untersuchungen,
hrg. v. W. Friedensburg, I. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Archiv für slavische Philo-
logie за 1905 р. I. C. LXXIV,
Н. Хр. с. 195—197.

Archivio di psichiatria, XXIV,
1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр.
с. 182.

Archivio per lo studio delle
tradizioni popolari, XXII, 1, 1903.
З. Кузеля, LXXI, Н. Хр. с.
186—187.

Archivio Trentino, XIX,
Trento, 1904. *З. Кузеля*, LXX,
Н. Хр. с. 184.

Atti della R. academia dei
Lincei, S. V. Notizie degli Scavi
di Antichità, Vol. I. Roma, 1904.
З. Кузеля, LXX, Н. Хр. с. 181.

Atti della Società romana
di Antropologia, Roma, X, 1904.
З. Кузеля, LXIX, Н. Хр. с.
181—182.

Atti e memorie della So-
cietà Istriana di archeologia, XX,
Parenzo, 1904. *З. Кузеля*, LXX,
Н. Хр. с. 184.

Balaban Majer. Żydzi lwow-
scy na przełomie XVI i XVII
wieku. Львів, 1906, стр. XXIV+
578+188. *Ів. Крип'якевич*, LXXII,
Бібл. с. 202—207.

Balzer O. Historya ustroju
Polski, przegląd wykładów uni-
wersyteckich. Кр. 1905, стр. 33.
(відб. з Sprawozdania z czynności
akad. umiejętności). *М. Грушев-
ський*, LXXII, Бібл. с. 210—211.

Balzer O. Verfassungsge-
schichte Polens (Bulletin internat.
de l' Academie, 1905, XII, с.
97—137). *М. Грушевський*, LXXII,
Бібл. с. 210—211.

Baltische Studien, VII, 1903.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Бараць Г. Повѣсти и сказанія древне-русской письменности, имѣющія отношеніе къ евреямъ и еврейству. I. Два разсказа Кіево-Печерскаго Патерика (Кіевская Старина, 1906, III—IV, стор. 298—311). *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. 190—193.

Барсуковъ Николай. Жизнь и труды М. П. Погодина, т. I—XX, 1888—1906. *Ол. Грушевський*, LXXIV, с. 69—92.

Basler Z. f. Geschichte u. Altertumskunde, III, 1903, IV, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Beiträge zur alten Geschichte, hrg. v. Lehmann u. Kornemann, III. 1903, IV, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 158—159.

Beiträge zur Antropologie und Urgeschichte Bayerns, XV Band, 1904. З. Кузеля, LXIX, Н. Хр. с. 182—183.

Beiträge zur Assyriologie u. semit. Sprachwissensch. Leipzig, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde 1903—1904, IV, 2; V, 1, 2. З. Кузеля, LXXI, Н. Хр. с. 194.

Beiträge zur Geschichte d. deuts. Sprache u. Literatur. Halle, 1903, 1904. XXVIII, XXIX. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 167.

Beiträge zur Geschichte d. Stadt Rostock, hrg. v. Ver. f. Altk., v. K. Koppmann, 1904, IV. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 152.

Beiträge zur. Gesch., Topographie u. Statistik d. Erzbisch. München-Freising, VIII, 1903. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Beiträge zur Kunde d. indogerman. Sprachen 1903, 1904,

XXVII, XXVIII. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 161.

Beiträge zur sächs. Kirchengeschichte hrg. v. Dibelius u. Th. Brieger, 17, 1903, Leipzig, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 155.

Bericht des Schleswig Holsteinischen Museums Vaterländischer Altertümer bei d. Univ. Kiel, hrg. v. J. Mestorf, Kiel, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 183—184.

Berliner Beiträge zur germ. u. romanischen Philologie, veröf. v. Dr. E. Ebering, XXVII, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Biblioteka warszawska за р. 1905. I. Кр., LXXIV, Н. Хр. с. 186—188.

Библиотека, див. Соколовъ Е. М. **Biblische Z.**, Freiberg, II, 1904. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Бобринской А. графъ, Херсонскій Тавричскій, историческій очеркъ, Спб., 1905, ст. VIII—196. *Ів. Франко*, LXIX, Бібл. с. 184—187.

Богословскій Вѣстникъ за р. 1905. Ю. С., LXXIV, Н. Хр. с. 178.

Bonner. Jahrbücher, 1903. З. Кузеля, LXX, Н. Хр. с. 185.

Boratyński Ludwik Dr. Kozacy i Watykan. Kartka z dziejów dyplomacyi kozackiej za Stefana Batorego. (Przegląd polski 1906, кн. IV, жовтень, с. 1—40). *Ів. Крип'якевич*, LXXIV, Бібл. с. 209—210.

Brentano Clemens — див. Arnim L. A.

Brandenburgia, XII, 1903. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 152—153.

Braunschweigisches Magazin, VIII. 1903. З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Будзиновский В. Козацькі часи в народній пісні, з замітками. Льв., 1906, ст. 237. *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 205—211.

Buzek Józef Dr. Stosunki zawodowe i socyalne ludności w Galicyi według wyznania i narodowości. Na podstawie spisu ludności z dnia 31 grudnia 1900 r. Львів, 1905, ст. 51+31, 4°. *М. Дозинський*, LXXI, Бібл. с. 219—228.

Буковина за р. 1905. *Ів. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 183.

Bulletin de correspondance hellénique, XXVI, XXVII, 1902/3, 1903/4. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Bulletin de la soc. d' antrop. de Bruxelles i Memoires, 1904, XXIII. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 181.

Bulletin de la soc. dauphinoise d' ethnologie et d' anthropologie, 1903, Grenoble, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 190.

Bulletin de l' Institut Arch. Liégeois, 1904, XXXIV. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Bulletin et mémoires de la soc. d' anthropologie de Paris, XIV, V, 1903, XV, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 179—181.

Bulletino della Commissione di Archeologia cristiana, XXXI. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Bulletino di Archeologia e storia Dalmata, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Bulletino di paletnologia italiana. S. III, T. X, Parma. 1904 (XV). *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 180—181.

Wallonia, XI, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 183—184.

Warsage de, Rodolphe. — Histoire du célèbre théâtre liégeois de Marionettes, étude de folklore, Брюкселя, 1905, ст. 148. *Ів. Франко*, LXXI, Бібл. с. 197.

Варшавскія Университетскія Извѣстія за р. 1905. *Ол. Гр.* LXXIV, Н. Хр. с. 175—176.

Wiener Zeitschrift f. d. Kunde d. Morgenlandes, hrg. u. redig. v. J. Karabacek, D. Müller и ины. XVIII, Wien, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Wjela Radyserb Jan. Príslova a príslovné hrónčka a wusłowa Hornjołužiskich Serbow. Dorjadował a wudał Dr. E. Muka. Булишин. 1902, XIV+314. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 226—228.

Вѣстникъ Европы за р. 1905. *Ол. Гр.* LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina. IX Band. Wien 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 189—190.

Власьевъ Г. А. Потомство Рюрика. Матеріалы для составленія родословій, томъ I: Князья Черниговскіе, часть I-я. Спб. 1906, ст. VII+667+8. *М. Грушевський*, LXXXIII, Бібл. с. 192—193.

Власьевъ Г. А. Родословныя таблицы. Приложение къ 1-й части 1-го тома книги „Потомство Рюрика“. Спб. 1906, 4°, 12 таблицъ. *М. Грушевський*, LXXXIII, Бібл. с. 192—3.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 167—168.

Воронежскія Еперхіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 171.

Württembergische Vierteljahrshefte f. Landesgeschichte, XIII, 1904, Stuttgart. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 151.

Wiadości numizmatyczno-archeologiczne за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Hadaczek Karol. Z badań archeologicznych w dorzeczu Dniestru. (Materyały antropol.-archeologiczne i etnograficzne, VI, с. 3—12). *З. Кузеля*, LXXXII, Бібл. с. 185—189.

Hadaczek Karol. Światowit. Szkic archeologiczny. (Materiały antropol.-archeologiczne i etnograficzne, т. VII. с. 114—121). *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 185—189.

Hermes, Zeits. f. class. Philologie hrg. v. Fr. Leo u. C. Robert, Berlin, XXXIX, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Hessische Blätter f. Volkskunde, 1904, III. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 181.

Historisch-politische Blätter hrg. v. Binder u. Jocher, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Historische Monatsblätter f. d. Prov. Posen, hrg. v. Dr. A. Warschauer, IV, V, Posen, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 153.

L' Homme préhistorique. Revue mensuelle illustrée d'archéologie, d'antrop. préhist., publiée sous la Direction de M. M. le Dr. Chervin, A. de Mortillet. 1-ne Année, 1903, Paris. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179—180.

Gardthausen P. Sammlungen und Cataloge griechischer Handschriften im Verein mit Fachgenossen. (Byzantinisches Archiv als Ergänzung der Byz. Zeit. hrg. von R. Krumbacher, Heft 3, Липськ, 1903). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 205—206.

Geographische Zeitschrift, hrg. v. A. Hettner, IX, X. Leipzig 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 167.

Geographischer Anzeiger, Blätter f. d. geograph. Unterricht, 1904, V. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 172.

Geographischer Literaturbericht für 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 169.

Geographisches Jahrbuch

hrg. v. H. Wagner, Gotha XXVI, 1903, XXVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 171—172.

Germanistische Abhandlungen hrg. v. Fr. Vogt. Breslau, 1904, Heft 21, 22, 23. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 169.

Goetz Leopold Karl Dr. Das Höhlenkloster als Kulturzentrum des vormongolischen Russlands, (Кієво-Печерський Монастирь какъ Культурный (sic!) центръ Домонгольской Россіи), Пасау, 1904, ст. XXXIV+238. *Ів. Франко*, LXX, Бібл. с. 198—199.

Гетцъ Л. К. Памятники Древне-Русскаго Каноническаго Права. Kirchenrechtliche und kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands... (Kirchenrechtliche Abhandlungen herausgegeben von Dr. Ulrich Stutz, 18. u. 19. Heft), Штутгарт, Енке, 1905. ст. X+403. *М. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 198—199.

Göthejahrbuch, XXIV, 1903, XXV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Globus, LXXXV—VI, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 172—174.

Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Варшава, I—IV, ст. 190—193. *Ів. Франко*, LXXI, Бібл. с. 213—217.

Голубинский Е. Вопросъ о заимствованіи домонгольскими Русскими отъ Грековъ такъ называемой схедаграфіи, представлявшей собою у послѣднихъ высшій курсъ грамотности (Извѣстія отдѣл. р. яз. и слов. 1904, кн. 2, 49—59). *М. Тершаковецъ*, LXX, Бібл. с. 197—198.

Górski Pobóg Władysław. Powiat Mohylowski w gubernii Podolskiej. Opis geograficzno-historyczny wszystkich miast,

miasteczek, wsi, przysiółków, fu-
torów, słowem zaludnionych
miejscowości w tym powiecie,
z dodaniem odpowiednich doku-
mentów. Wydanie nakładem księ-
żny Amelii Czetwertyńskiej, Kra-
kiv, 1903, str. 346 + mapa, вел. 8°.
М. Грушевський, LXXXII, Бібл. с.
208—210.

Gruzewski Bolesław. Sąd-
ownictwo królewskie w pierwszej
połowie rządów Zygmunta Sta-
rego, Львів, 1906. стр. 124. *М.*
Грушевський, LXXXIII, Бібл. с. 205.

Даниловъ В. Взаимовліяніє
українських погребальнихъ при-
читаній и бытовыхъ пѣсень (К.
Старина, 1905, III. стр. 230—236).
В. Гнатюк, LXXIV, Бібл. с.
227—30.

Даниловъ В. Носители по-
хоронныхъ причитаній въ Мало-
росііи, (К. Старина, 1905, IV, стр.
303). *В. Гнатюк*, LXXIV, Бібл.
с. 227—230.

Даниловъ В. Одна глава
объ українськихъ похоронныхъ
причитаніяхъ, (К. Старина, 1905,
XI—XII, стр. 123—209). *В. Гна-
тюк*, LXXIV, Бібл. с. 227—230.

Дві облоги Львова. Пере-
яславська угода за Миколою Ко-
стомаровом (Видавн. тов. „Про-
світа“, ч. 304—305). Львів, 1905,
стр. 62. *С. Т.*, LXXI, Бібл. с. 204.

Deutsche geographische
Blätter, hrg. von d. geogr. Gesel.
in Bremen durch Dr. A. Oppel
u. Dr. W. Wolkenhauer, XXVI,
1903, XXVII, 1904. *З. Кузеля*,
LXXI, Н. Хр. с. 168—169.

Deutsche Geschichtsblätter.
Monatsschrift zur Förderung d.
landgeschichtlichen Forschung..
hrsg. v. A. Tille, Gotha, 1904, V.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 149.

Deutsche Kolonialzeitung,
XX, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н.
Хр. с. 172—173.

Deutsche Rundschau f. Ge-
ographie u. Statistik, hrg. v. Prof.
Dr. Fr. Umlauf, Wien-Leipzig,
1903, 1904, XXV, XXVI. *З. Ку-
зеля*, LXXI, Н. Хр. 171.

Deutsche Volkslied das,
(1904, H. 1—10, стр. 176). *З. Ку-
зеля*, LXXI, Н. Хр. с. 182—183.

Deutschen Kolonien die, II,
1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 172.

Deutsches Kolonialblatt, XIV,
1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 172.

Delahaye Hippolyt S. J. Les
légendes hagiographiques, вид. 2,
Брукселя, 1906, стр. 260. *І. Франко*,
LXXIV, Бібл. с. 200—203.

Denkschriften d. kaiserl.
Akademie d. Wiss. Phil. histor.
Klasse. 50 B., Wien, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 181.

Dzieje porozbiorowe narodu
polskiego w żywym słowie, zes.
V i VI. Z dziejów Hajdamaczyzny,
z przedmową Henryka Mościckie-
go, część I i II (Bezplatny do-
datek dla prenumeratorów „Ty-
godnika Ilustrowanego“), Варша-
ва, 1905, стр. XII+151+168. *Ів.*
Франко, LXXII, Бібл. с. 123—224.

Діло за р. 1905. *Ів. Кре-
вецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 177—
181.

Dieterich K. Eine Gruppe
neugriechischer Lieder aus dem
Akritencyklus (Byzantinische Zeit-
schrift, 1904, стр. 53—72. *З. Ку-
зеля*, LXXII, Бібл. с. 194—197.

Довнаръ - Запольскій М.
Очерки по організації западно-
русскаго крестьянства въ XVI
вѣкѣ. К., 1905, стр. VI+307+168.
М. Грушевський, LXX, Бібл. с.
200—201.

Доманицкій В. Баллада о
Бондаривѣ и панѣ Канѣвскоѣ.
Новые варианты и литература
пѣсни (Кіев. Старина, 1905, III,

ст. 480—494). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 212—214.

Доманицкий В. Пѣсни о Нечаѣ. Новые варианты и литература пѣсни (Кіев. Старина, 1905, I, ст. 66—88). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 211—212.

Dresdner Geschichtsblätter hrg. vom Verein f. Gesch. Dresdens, 1903. XII, 1904, XIII. 3. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 155.

Dubiecki Maryan. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami. Rzecz z dziejów ludu wiejskiego w Polsce, Краків, 1905, ст. 32 (Відб. з Archiwum do dziejów oświaty). *І. Джиджора*, LXXII, Бібл. с. 224—227.

Euphorion, 1904, XI. 3. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168—169.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 170—171.

Економіст за р. 1905. *Ів. Кревецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 195.

Этнографическое Обозрѣніе за р. 1905. *В. Г.* LXXIV, Н. Хр. с. 185—186.

Ждановъ И. Н. Сочиненія, томъ первый. Спб., 1904, с. V+869. *Ів. Фр.* LXIX, Бібл. с. 190—192.

La Geographie, 1903—1904. 3. *Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 170.

Живая Старина за р. 1905. *В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 184—185.

Житецкий П. И. О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ. Спб., 1906, кн. 65 (Відб. в Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ). *Ів. Франко*, LXX, Бібл. с. 214—216.

Жуковичъ П. Историческія обстоятельства, предшествовавшія возобновленію патр. Теофаномъ звпадно-русской церковной іерархіи (Христіанское чтеніе, 1905,

V—VI). *Ю. С.*, LXXIV, Бібл. с. 210—212.

Жуковичъ П. Первый польскій сеймъ послѣ возстановленія патр. Теофаномъ православной церковной іерархіи (Христіанское чтеніе, 1905, XI—XII). *Ю. С.*, LXXIV, Бібл. с. 210—212.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174—175.

Заклинський Роман. Пояснене одного темного місця в Слові о полку Ігоревім (Передрук з „Діла“). Львів, 1906. ст. 45, мал. 8°. *Ів. Франко*, LXXI, Бібл. с. 200—202.

Записки Императорскаго Харьковского Университета за р. 1905. *Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 165—166.

Записки Общества исторіи, филологіи и права при Имп. Варшавскомъ Университетѣ, кн. I. Варшава, 1902, кн. II і III, 1904, 3. *Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 236—238.

Sitzungsberichte d. phil.-histor. Klasse d. kais. Ak. d. Wiss. 148 Band, Wien, 1904. 3. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180—181.

Ивакинъ И. М. Князь Владиміръ Мономахъ и его поученіе, часть первая: Поученіе дѣтямъ, Письмо къ Олегу и отрывки, Мва, 1901, ст. 326. *М. Г.*, Бібл. с. 189.

Иваницкий С. Переяславскій епископъ Гервасій Линцевскій и начало возсоединенія униатовъ въ западной или польской Украинѣ (1757—1769 гг.) Камінець, 1904, ст. XII+392, вел. 8° (відбитка з X т. „Трудів подольск. церк. истор.-археолог. общества“). *І. Шнитковський*, LXXIV, Бібл. с. 213—222.

Iduna, Monatschrift f. Volks-

tum u. Kunst. Forts. d. deuts. Zeits. Begründet u. herausgegeben v. E. Wachler. VI. 1903—1904. Weimar, 1904. *З Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 171—172.

Извѣстія на семинара по славянска филология при университета въ София за 1904 и 1905 год. Печатано подъ редакціята на проф. Л. Милетиѣ уредникъ на семинара Софія, 1905, с. XVI+463. *З. Кузеля*, LXIX, Бібл. с. 211—212.

Извѣстія историко-филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ. Томъ XX і XXI, Нѣжин, 1902 і 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 234—236.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ за р. 1905. I. С., LXXIV. Н. Хр. с. 179—182.

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ, т. VII, вып. I, Софія 1901; вып. 2—3, 1902, VIII вып. 1—2, 1902, вып. 3, 1903, IX вып. 1—2. *З. Кузеля*, LXX, Бібл. с. 191—194.

Иконниковъ В. С. Крестьянское движеніе въ Кіевской губ. въ 1826—27 гг. въ связи съ событіями того времени. (По архивнымъ матеріаламъ). Спб. 1905, с. 86+V. *Ив. Джиджора*, LXXII, Бібл. с. 227—230.

Indogermanische Forschungen, XVI, B., 1904; XVII, 1904/5. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 160—161.

Internationales Archiv f. Ethnographie. 1903, XVI, Н. VI, XVII, Н. I—IV. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 166—167.

Историческій Вѣстникъ за р. 1905. Ол. Гр. LXXIV, Н. Хр. с. 176—177.

Каминскій В. Краткое описание говора села Косарева, Ду-

бенскаго уѣзда, Волынской губерніи (Русскій филологическій Вѣстникъ 1904, I, кн. 255—279). *М. Тершаковецъ*, LXIX, Бібл. с. 208—209.

Каретниковъ С. Волынская Губернія, географическо-историческій очеркъ. Изданіе первое, Ковель, 1905, ст. 90+мапа. *М. Г.*, LXXIV, Бібл. с. 232.

Карскій Е. О. Малорусскій люцидарій по рукописи XVII в. Текстъ, составъ памятника и языкъ. Варшава, 1906, ст. 57. *В. Перетцъ*, LXX, Бібл. с. 212—214.

Katalog rękopisów Akademii umiejętności w Krakowie, zebrał Jan Czubek. Краків, 1905, III+1 нен. +313, мал. 8°. *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 238—239.

Katholik der, hrg. v. J. M. Raich, LXXXIII, LXXXIV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Католицкий Вѣхд за р. 1905. *Ив. Кривецкий*, LXXIII, Н. Хр. с. 186.

Quartalblätter d. historischen Ver. f. d. Grossh. Hessen, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Kwartalnik historyczny за р. 1905. *И. Кр—ч.*, LXXIV, Н. Хр. с. 189—190.

Quellen u. Forschungen a. italien. Archiven u. Bibliotheken, VI, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, Н. Хр. с. 172.

Кіевская Старина за р. 1905. *И. Д.*, *В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 150—164.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 167.

Comptes rendus de l'Academie des Inscriptions et Belles-

lettres, 1903. З. *Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 183.

Кондаковъ Н. Лицевой иконописный подлинникъ, томъ I: иконографія Господа Бога и Спаса нашего Іисуса Христа, историч. и иконограф. очеркъ. Спб. 1905, ст. 97 in fol. з 116 рис. + атлас з 143 табл. in fol. *М. Грушевська*, LXXIX, Бібл. с. 187—188.

Korrespondenzblatt d. deut. Gesel. für Antrop., Ethn. u. Urgesch. (1904). З. *Кузеля*, LXXIX, Н. Хр. с. 174—176.

Korrespondenzblatt d. Ver. f. niederd. Sprachf., XXIV, 1903. З. *Кузеля*, LXXII. Н. Хр. с. 168.

Korrespondenzblatt d. Vereines f. siebenbürgische Landeskunde, XXVI, 1903. З. *Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 150.

Костомаров див. Дві облоги.

Краткое описание рукописей церковно-исторического древнехранилища при братствѣ св. бл. вел. кн. Александра Невского. Вып. I. Володимир (на Клязмі), 1906, ст. V+154. *В. Перетц*, LXXIV, Бібл. с. 238—239.

Кревецький Иван. Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—9 рр. До історії боротьби за суспільно-економічне визволене українських мас у східній Галичині. (Відбитка з фейлетону „Діла“ чч. 135—137 з р. 1906), Льв., 1905, ст. 23, 16°. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 222—225.

Кревецький Иван. Щучилівська тривога в 1848 р. Причинки до історії останніх днів панщини в Галичині. (Відбитка з „Наукового Збірника“, присвяченого проф. Михайлови Грушевському...). Льв., 1906, ст. 38, вел. 8°. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 222—225.

Krytyka за р. 1905. *І. Кр-ч.* LXXIV, Н. Хр. с. 188.

Курскія Епархіальныя Вѣ-

домости за р. 1905. *Ю. С.* LXXIV, Н. Хр. с. 171—172.

Land das, hrg. v. Н. Sohnrey, XII, 1904. З. *Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 173—174.

Левицкий Ор. Обычай помилування преступника, избраннаго дѣвужкой въ мужья. Страничка изъ исторіи обычнаго права въ Малороссіи (Кіев. Старина, 1905, I, ст. 89—97). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 214—217.

Левицкий О. Переписка съ Запорожьемъ (1763—1765 гг.). (Чтенія—въ Ист. Общ. Нестора Лѣтописца, кн. 18, вып. III и IV, с. 23—49). *Ів. Джиджора*, LXXII, Бібл. с. 220—221.

Левицкий О. Сговоръ малолѣтнихъ, страница изъ исторіи брачнаго права на Украинѣ XVI в. (Кіевская Старина, 1906, I, с. 64—72). *С. Т.*, LXXIX, Бібл. с. 194.

Літературно-Наука. Вістник за р. 1905. *Ів. Джиджора*, LXXIII, Н. Хр. 166—175.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 173.

Лобода А. М. Русскія былыны о сватовствѣ, К. 1904, ст. 293+5 ненум. 8°. *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 193—194.

Лозинський Михайло. Гайдамащина. Із історії народніх рухів на Україні в XVIII-тім століттю. Львів, 1906, 46 ст. *Ів. Фр.*, LXXI, Бібл. с. 208—210.

Łoziński Walery Dr. Doliny rzek wschodnio-karpackich i podolskich. Льв., 1905. *Вол. Герунович*, LXXIV, Бібл. с. 232—236.

Łoziński Władysław. Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III. Льв., 1903, ст. XI+678, 8°. *С. Томашивський*, LXX, Бібл. с. 205—209.

Łoziński Władysław. Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku, wydanie drugie, przejrzane i znacznie pomnożone, t. I — czasy i ludzi, t. II — wojny prywatne, Льв., 1904, ст. XII+411+XVIII+560, 8°, з ілюстраціями. *С. Томашівський*, LXX, Бібл. с. 205—209.

Лонгиновъ А. В. Мирные договоры русскихъ съ греками, заключенные въ X вѣкѣ (Записки одесскаго общества — исторіи и древностей, т. XXV, 1904, ст. 395—555). *Олександр Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 190—191.

Лопаревъ Хр. Бракъ Мстиславны (1122 г.) (Византійскій Временникъ, 1902, ст. 418—445). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 188—189.

Lud за 1905 р. *В. Г.*, LXXIV, Н. Хр. с. 191—194.

Малининъ В. Старецъ Елеазарова монастыря, Филоев и его посланія, историко-литературное исследование. К. 1901, ст. VIII+768+105+144. *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 192—193.

Малиновскій І. Рада великаго княжества Литовскаго въ связи съ боярской думой древней Россіи, часть I — Боярская дума древней Россіи, Томскъ, 1903, ст. IV—200, часть II — Рада великаго княжества Литовскаго, 1904, ст. IV+132. *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 193—194.

Маркевичъ Г. И. Выборное начало въ духовенствѣ въ древнерусской, преимущественно юго-западной церкви до реформы Петра. Полтава, 1905, ст. 131. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 199—200.

Мартиновича Порфирія У. крайнські записи. (Кіевская Старина, 1904, II, 257—313; III, 452—477; IV, 149—191; V,

339—399; VI, 531—566; VII—VIII, 11—50; IX, 304—321; X, 65—80; XI, 227—259. *І. Франко*, LXX, Бібл. с. 231—235.

Materyały i prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. Tom I. Zeszyt 1, 2, 3, 1901, 1903, 1904. с. 569. Tom II, Z. I, 1903, с. 160. T. III, Z. I, 2, 1905, с. 303. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 235—237.

Mélanges d'archeol. et d. l'histoire, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 156.

Мuka Е. див. Wjeła Rady-serb Jan.

Милорадовичъ В. Лѣсная Лубешчина (Кіевская Старина), 1900, IX, ст. 247—296; X, с. 39—82). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Милорадовичъ В. Средняя Лубешчина (Кіевская Старина, 1903, IX, с. 245—296; X, с. 1—36; XI, с. 209—240; XII, с. 518—539). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Милорадовичъ В. Степная Лубешчина (Кіевская Старина, 1904, II, с. 179—200; III, с. 348—382; IV, с. 36—73). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 216—221.

Минскія Еперхіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 173.

Миръ Божій за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Mitteilungen a. d. Museum f. Deuts. Volkstrachten u. Erzeugnisse d. Hausgewerbes zu Berlin, Band. II. Erstes Heft, 1903, II. H., 1904, III. H., 1905. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 182.

Mitteilungen d. antropol. Gesel. in Wien (1904, XXXIV). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 176—177.

Mitteilungen d. geograph. Gesells in Hamburg, hrg. v. L.

Friederischen, Hamburg, XIX, XX, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. in München, M. 1904, I. B. H. 1, 2, 3. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169.

Mitteilungen d. geograph. Gesells. (für Thüringen) zu Jena, hrg. v. G. Kurze u. K. Dove, XXI, XXII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 170.

Mitteilungen d. Ges. f. Salzburger Landeskunde, XXIII, XXIV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 150.

Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsfor- schung, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 148.

Mitteilungen der kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Athe- nische Abt. Band XXVIII, 1903. *З. Кузеля*, LXX, H. Xp. c. 181—182.

Mitteilungen d. k. k. geo- graphischen Gesells. in Wien, hrg. v. Dr. A. Böhm E. v. Böh- merheim, XXVII, 1904. *З. Ку- зеля*, LXXI, H. Xp. c. 168.

Mitteilungen d. k. k. Zen- tral-Kommission f. Erfor. u. Erhal. d. Kunst. u. hist. Denkmale, III, 1904. *З. Кузеля*, LXX, H. Xp. c. 177—178.

Mitteilungen d. k. u. k. Mi- litärgeograph. Instituts, 1903, XXIII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 169—170.

Mitteilungen d. Litauischen literar. Gesellschaft, Heft 25 (1900), 26 (1901), 27/8 (1902—3). *З. Ку- зеля*, LXXII, H. Xp. c. 163—164.

Mitteilungen des Musealve- reines für Krain... XVI, Laibach, 1904, I—VI, c. 222. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 149—150.

Mitteilungen d. Nordböhm- ischen Exkursionsklubs, XXVII,

Leipz. 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 174—175.

Mitteilungen u. Umfragen zur bayerischen Volkskunde, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 191.

Mitteil. d. Vereins f. Erd- kunde zu Halle a. S., 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 168.

Mitteilungen d. Vereins f. Erdkunde zu Leipzig, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 167.

Mitteil. d. Ver. f. Gesch. d. Stadt. Meissen, V, VI, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 152.

Mitteilungen d. Vereins f. sächsische Volkskunde, hrg. von E. Mogh u. H. Stumme, Dresden, III, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 190—191.

Mitteil. d. Ver. f. Chemnitzer Gesch., XIII, 1904—1905. *З. Ку- зеля*, LXXII, H. Xp. c. 152.

Mitteilungen von Forschun- geisenden u. Gelehrten a. d. d. Schutzgebieten, hrg. v. Dr. F. v. Danckelmann, Berlin, 1903, XVI, 1904, XVII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 173.

Mitteilungen d. schlesischen Gesells. f. Volkskunde, hrg. v. Th. Siebs, Breslau 1904, XI, XII. *З. Кузеля*, LXXI, H. Xp. c. 197—189.

Mitteilungen...Römische Ab- teilung, 1903, XVIII. *З. Кузеля*, H. Xp. c. 182.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, H. Xp. c. 173.

Модзалевскій В. Полтав- ская интрига 1714 года (К. Ста- рина, 1905, кн. 11—12, c. 173—185). *Ив. Джиджора*, LXIX, Бібл. c. 197—202.

Monatsblatt d. Ver. f. Lan- deskunde v. N. Österreich, red. v. A. Mayer, Wien, II, 1904 u. 1905. *З. Кузеля*, LXXII, H. Xp. c. 150.

Monatsblätter, hrg. v. d. Gesell. f. Pommersche Gesch. u. Altertumskunde, XVII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 154.

Monatschrift f. Geschichte v. Wissenschaft d. Judenthums, hrg. v. Dr. M. Brann, 48, Neue Folge, 12, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Mościcki Н. див. Dzieje.

Мочульский В. Отношение южно-русской схоластики XVII в. къ ложноклассицизму XVIII в. (Журн. Мин. Н. Просв., 1904, кн. VII, ст. 361—379). *И. Кр.*, LXIX, Бібл. с. 195.

Мочульский В. И. Слово Иоанна Златоустого о святой недѣльѣ и о божественной литургіи, Одесса, 1903, ст. 22. *З. К.*, LXX, Бібл. с. 196—197.

Narodopisný Věstník českoslovanský. Vydava společnost národopisného musea č. sl.ého. Redakční komise: Jan Jakubec, A. Kraus, J. Polívka, Ľpara, 1906. Ročník I, Leden, 1906, с. 32. *З. К.*, LXXI, Бібл. с. 238—239.

Научно-литературный Сборникъ, повременное изданіе „Галицко-русской Матицы“, подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго. Льв., 1904, т. III, кн. I—IV. *И. Кр.*, Бібл. с. 209—211.

Научно-литературный Сборникъ. Повременное изданіе „Галицко-русской Матицы“, подъ редакціей Б. А. Дѣдицкаго. Т. IV, кн. I—IV. Льв., 1905. *Ив. Кривецький*, LXXIII, Бібл. с. 230—1.

Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum, Geschichte u. deutsche Literatur hrg. v. J. Berg, VI (XI, XII), VII (XIII—XIV), 1903—1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 159—160.

Neues Archiv f. Sächsische Geschichte u. Altertumskunde, hrg. v. Dr. H. Ermisch, XXIV,

XXV, Dresden, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 151..

Несторовскій Петръ. Матеріали по этнографіи бессарабскихъ Русиновъ (Кіев. Старина, 1905, ст. 73—125). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 224—225.

Нива за р. 1905. *Ив. Кривецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 185—186.

Niederlausitzer Mitteilungen, Guben, 1904, Н. 1—6. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 185—186.

Nord und Süd, hrg. v. Landau, CX, 329, 330. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 158.

Nuovo Bulletino di Archeologia cristiana, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 184.

Olechnowicz Władysław. Cmentarzysko w Nowosilkach (pow. Włodzimirski, gub. Wołyńska). (Materiały antropol.-archeologiczne i etnograficzne, VI, с. 3—12. *З. Кузеля*, LXXII, Бібл. с. 185—189.

Oriens Christianus, hrg. v. A. Baumstark, III, IV, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Ost und West, 14, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 188.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1899 г., С.-Пб, 1903, ст. II+211+4. *И. Кривецький*. LXXII, Бібл. с. 234—235.

Отчетъ Императорской Публичной Библіотеки за 1900 и 1901 гг. Спб. 1905, 8°. ст. 324. *В. Перетц*, LXXII, Бібл. с. 235—238.

П—ко Вл. Изъ исторіи образования на Украинѣ (Кіев. Стар. 1905, IX, с. 235—247). *И. Д.*, LXIX, Бібл. с. 204—205.

П—ко В. Конецъ старой Малороссіи (1733—1786 годы въ исторіи лѣвобережной Украинны) (Кіев. Старина, 1905, XI—XII,

с. 343—349). *І. Д.*, LXIX, Бібл. 202—204.

П—ко Вл. Къ вопросу о народных реакціяхъ въ Украинѣ въ XVIII вѣкѣ (Кіевская Старина, 1905, VII—VIII, с. 108—116). *І. Д.*, LXIX, Бібл. с. 202—204.

Павловскій И. Фр. Полтава въ XIX столѣтіи (Очерки по архивнымъ даннымъ, съ рисунками). К. Старина, 1905, XI—XII, с. 228—342). *Ів. Джиджора*, LXX, Бібл. с. 221—227.

Павлуцій Г. Г. проф. универс. Св. Владиміра. Древности Украины. Изданіе имп. московскаго археологическаго общества. Выпускъ I. Деревянные и каменные храмы, К. 1905, ст. 124+1—III+XII таб. *М. Грушевська*, LXXIII, Бібл. с. 217—220.

Пантелѣевъ Л. Ф. Изъ воспоминаній прошлаго, Спб., 1905, ст. 339, мал. 8°. *Олександр Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 232—234.

Пападимитріу С. Бракъ русской княжны Мстиславны Добродѣи въ греческимъ царевичемъ Алексѣемъ Комниномъ (Византійскій Временникъ, 1904, с. 74—98). *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 188—189).

Пападопуло — Керамевъ А. Аагистъ Божіей Матери. (Византійскій Временникъ, 1903, ст. 357—415). *З. К.* LXX, Бібл. с. 194—196.

Piekosiński Franc. Dr. Kodeks dyplomatyczny Małopolski t. IV od r. 1386—1450, wydał i przypisami objaśnił.. Краків, 1905, ст. XLIX+634, 4°. *Ів. Шпитковський*, LXXIII, Бібл. с. 195—204.

Перетцъ В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. Нѣсколько интермедій XVII—XVIII столѣтія (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и сло-

весности Академіи Наукъ, 1905, II, ст. 371—419). *Ів. Франко*, LXIX, Бібл. с. 196.

Перетцъ В. Н. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра I—XII. С.-Пбг., 1905, ст. 54. *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. с. 211—212.

Pischel R. Das altindische Schattenspiel. Berlin, 1905, с. 21 (відбитка з Sitzungsberichte der königl. preussischen Akademie der Wissenschaften, XXIII). *Ів. Франко*, LXXIII, Бібл. с. 187—188.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.* LXXIV, Н. Хр. с. 168—169.

Polivka Georg Dr. Eine alte Schulanekdote und ähnliche Volksgeschichten. Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenkunde (Zeitschrift für österr. Volkskunde, XI річник, відбитка), с. 8, вел. 8°. *В. Г.* LXXIV, Бібл. с. 226—227.

Поливка Юрій проф. На всѣхъ не угодишь. Притча А. Сумарокови и ея параллели. (Оттискъ изъ „Русс. Фил. Вѣстника“). Варшава, 1906, ст. 14, 8°. *В. Г.*, LXXIV, Бібл. с. 227.

Polivka Jiří. Pohádkoslovné Studie (відбитка з X вип. Narodopisni Sborn. Českoslov.), Прага, 1904, с. XXVI+212. *В. Гнатюк*, LXXI, Бібл. с. 230—234.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 169.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. VII, część II-ga, Ziemie Ruskie — Ruś Czerwona opisana przez Aleksandra Jabłonowskiego (Źródła dziejowe tom XVIII część II-ga), Варшава, 1903, с. III+V+491+33). *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 202—204.

Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta, т. I. Najstar-

sza księga miejska, 1382—89, Льв., 1892, т. II. Księga przychodów i rozchodów miasta 1404—1414, Льв., 1896, т. III Księga przychodów i rozchodów miasta 1414—1426, Льв., 1905. *Ів. Крип'якевич*, LXXII, Бібл. с. 197—201.

Православный Собесѣдникъ за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 178.

Prähistorische Blätter, 1903, XV. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 178.

Prüfer Curt Dr. Ein ägyptisches Schattenspiel, Ерлянген, 1906, ст. XXIV+151. *Ів. Франко*, LXXIII, с. 188.

Промінь за р. 1905. *Ів. Кревецький*, LXXIII, Н. Хр. с. 184—185.

Protocolle über d. Sitzungen d. Vereins f. d. gesch. Göttingens, III, 1903. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 153.

Пулаки Kazimierz. Ród Kierdejów podolskich, monografia historyczno-genealogiczna (Szkice i poszukiwania histor., III, с. 169—194). *М. Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 207—208.

Пулаки Kazimierz. Stare osady w ziemi Kamienieckiej i dziedziące na nich rody podolskiej szlachty historycznej (Szkice i poszukiwania histor., III, с. 1—168). *М. Грушевський*, LXXII, Бібл. с. 207—208.

Пулаки Kazimierz. Z czasów konfederacji Barskiej (Szkice i poszukiwania historyczne, serya trzecia, Краків, 1906, ст. 229—388). *Ів. Франко*, LXXII, Бібл. с. 222—223.

Прzewodnik naukowy i literacki за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 188.

Przegląd historyczny за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190—191.

Przeгляд polski. *І. Кр.* LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Przegląd powszechny за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 188—189.

Przegląd prawa i administracyi за р. 1905. *І. Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 190.

Przybysławski Władysław. Repertorium zabytków przed-historycznych Galicyi wschodniej. Льв., 1906, ст. 77+V, з 7 табл. *Богдан Януш*, LXXIV, Бібл. с. 199—200.

Reich Hermann. Der Mimus. Ein litterar-entwicklungsgeschichtlicher Versuch. Erster Band. Erster Teil. Theorie des Mimus. Zweiter Teil. Entwicklungsgeschichte des Mimus. I—II, Берлін (у Вальдмана) 1903, ст. 900 (2 томи). *І. Ф.*, LXXI, Бібл. с. 195—196.

Rehm Herm. Sigfr. Das Buch der Marionetten. Ein Beitrag zur Geschichte des Theaters aller Völker. Берлін, без означення року (1905), ст. 307. *І. Ф.* LXXI, Бібл. с. 196.

Reinisches Museum f. Philologie hrg. v. Buecheler u. H. Usener, Frankfurt a. M. 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 159.

Revue archéologique publiée sous la direction de mm. G. Perrot et S. Reinach. Quatrième série. Tome I, II. Paris 1903. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182—183.

Revue celtique, XXIV. 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 162.

Revue d'histoire et de littérat religieuse, VIII, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Revue de l' école d' anthropologie de Paris, 1904. *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 179.

Revue de philologie française et de littérature p. p. L.

Clédat, XVII, XVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 164.

Revue des langues romanes, XLVI, 1903, XLVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Revue des questions historiques, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 149.

Revue des traditions populaires, XIX, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 185.

Revue égyptologique publiée sous la direction de M. Eugène Revillait, 1904, XI. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Rogasener Familienblatt, hrg. v. O. Knoop, VII, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 193.

Розановъ С. П. Матеріалы по исторіи русскихъ Пчелъ (Памятники древней письменности CLIV), 1904, ст. 128. *Ив. Ф.*, LXXIV, Бібл. с. 208—209.

Romania, XXXII, XXXIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 164.

Romanische Forschungen, XVI. Heft, 1—3, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 165.

Рункевичъ С. Г. Архіерей петровской эпохи въ ихъ перепискѣ съ Петромъ Великимъ, выпускъ I, Спб., 1906, ст. IV+194. *В. Перетц*, LXXI, Бібл. с. 205—207.

Русская Мысль за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Русская Старина за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 177.

Русскій Архивъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 177.

Русскій Вѣстникъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Русскій филологическій Вѣстникъ за р. 1905. *И. С.*, XXIV, Н. Хр. с. 182—184.

Русское Богатство за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 174.

Руслан за р. 1905. *Ив. Кривецкій*, LXXIII, Н. Хр. с. 181—183.

Szazadckъ за р. 1905. *С. Т.*, LXXIV, Н. Хр. с. 194.

Sawczyński Henryk — див. Finkel Ludwik.

Сборникъ на българското книжовно дружество въ София. I. София 1901, с. СIII+227+41+54+28+4. *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 231—235.

Свистунъ Ф. И. Второй проектъ австро-русской литературной хронологіи въ 1848 г. Вѣстникъ „Народного Дома“, Льв., 1905, с. 180—183. *Ив. Кривецкій*, LXX, Бібл. с. 227—229.

Свистунъ Ф. И. Проектъ первой австро-русской литературной хронологіи въ 1842 г. — Вѣстникъ „Народного Дома“. Льв., 1905, ст. 60—62, 65—70, 82—87, 111—119. *И. Кривецкій*, LXX, Бібл. с. 227—229.

Свѣнцицкій И. С. Матеріалы по исторіи возрожденія карпатской Руси. — Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ую половину XIX вѣка, Льв., 1906, ст. 212. *И. Кр.*, XXII, Бібл. с. 230—232.

Святловскій В. В. Замѣчательная эпоха древне-русской жизни, очеркъ дра политической экономіи... (Всемирный вѣстникъ, 1904, IV, с. 14—41). *М. Грушевскій*, LXXI, Бібл. с. 197—198.

Северьяновъ Сергѣй. Супрасльская рукопись. Трудъ Т. I. (Памятники старославянского языка, т. II, вып. 1-й), Спб. 1904, ст. VII+570+3 табл. *М. Грушевскій*, LXXIII, Бібл. с. 191.

Siewiński Antoni. Opis wesela w Liskach (Lud, 1904, ст. 59—74). *В. Гнатюк*, LXIX, Бібл. с. 206—207.

Сѣцинскій Е. протоіерей.

Исчезающий типъ деревянныхъ церквей, Камінець, 1904, ст. 24 і 12 табл. (Труды подольскаго церковнаго историко-археологическаго общества т. X, і осібно). *М. Грушевська*, LXXIII, Бібл. с. 217—220.

Симеона Метафраста и Логоета списаніе міра отъ бытія и лѣтовникъ собранъ отъ различныхъ лѣтописецъ. Славянскій переводъ хроники Симеона Логоета съ дополненіями. Спб., 1905, ст. XVI+241. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 191—192.

Соболевскій А.-И. Древняя передѣлка Начальной лѣтописи (Ж. М. Н. П. 1905, III, с. 100—105). *М. Г.*, LXIX, Бібл. с. 189—190.

Соколовъ Е. М. Библіотека Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ. Выпускъ второй. Описаніе рукописей и бумагъ, поступившихъ съ 1846 по 1902 г. вкл. Трудъ... Москва, 1905, с. VII+931. *В. Перетц*, LXX, Бібл. с. 235—239.

Сопиковъ В. И. Опытъ Россійской библіографіи. Редакція, приращенія, дополненія и указатель В. Н. Рогожина. Ч. I—IV, Спб., 1904—1905, ст. VI+LXXVI+102+132+VI+259+336. *З. К.*, LXIX, Бібл. с. 206.

Сперанскій М. И. Переводные сборники изреченій въ славяно-русской письменности. Исслѣдованія и тексты (Чтенія въ Имп. Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ, 1901, кн. IV; 1905, кн. I; кн. II). *Лв. Ф.* LXXIV, Бібл. с. 205—208.

Сперанскій М. И. Рукописное Собраніе библіотеки Историко-филологическаго Института кн. Безбородко въ г. Нѣжинѣ. Пріобрѣтенія 1904—1905 гг. Нѣжин,

1905, ст. 40 (Извѣстія Истор. фил. Института кн. Безбородко, т. XXII). *В. Перетц*, LXXIV, Бібл. с. 237.

Срезневскій В. П. Климовскій Климовъ, „козакъ - стихотворецъ“ и два его сочиненія, Харків 1905, ст. 38. *В. Перетц*, LXXII, Бібл. с. 212—220.

Странникъ за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 178—179.

Стрижевскій Гагаринъ. Сборникъ малорусскихъ сказокъ. (Кіев. Старина, 1905, VII—VIII, ст. 117—165). *В. Гнатюк*, LXXIII, Бібл. с. 222—224.

Стороженко Н. И. Кирилло-Меоодіевскіе заговорщики (Кіевская Старина, 1906, II, ст. 135—143). *Лв. Фр.*, LXX, Бібл. с. 229—231.

Studien u. Mitteil. a. d. Benediktiner u. d. Zisterziernorden, XXIV, 1903, XXV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Studien zur vrgl. Literaturgeschichte, hrg. von Dr. M. Koch, IV, Berlin, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 163.

Сумцовъ Н. О. Изъ украинской старины, Харків, 1905, с. 162. *М. Мочульскій*, LXXI, Бібл. с. 210—213.

Таврическія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с. 172.

Theologisch-praktische Monatsschrift, Passau, XIV, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Theologische Quartalschrift, LXXXV, LXXXVI, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Theologische Studien u. Kritiken, Gotha, LXXXVI, LXXXVII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 179.

Történelmi Tar за р. 1905. *С. Т.*, LXXIV, Н. Хр. с. 194—195.

Титовъ А. А. Рукописи славянскія и русскія принадлежашія дѣйств. чл. Импер. р. археол. общ. И. А. Вахрамѣеву, вып. пятый, Москва, 1906, ст. IX + 417 + 240. *В. Перетц*, LXXIV, Бібл. с. 237—238.

Титовъ О. И. проф. Русская православная церковь въ польско-литовскомъ государствѣ въ XVII—XVIII вв. (1654—1795). Томъ первый. Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность въ XVII—XVIII вв. Первая половина тома (1654—1725 г.) Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія, К., 1905, ст. III + X + 394. *К. Студинский*, LXIII, Бібл. с. 220—222.

Томашівський С. Др. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки (з нагоди ювілею). Львів, 1906, 67 стор. (відбитка з „Літературно-Наукового Вісника, 1906, I—III). *Ол. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 217—219.

La Tradition, XVII, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 176.

Труды Киевской Духовной Академіи за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 166—167.

Tourist der, XX, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 174.

Уманецъ О. М. Князь Константинъ Василій Острожскій (Русскій Архивъ, 1904, IV, с. 625—634). *М. Грушевський*, LXXI, Бібл. с. 203—204.

Unser Egerland, VII, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. ст. 193—194.

Университетскія Извѣстія (київські) за р. 1905. *Кр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 164—165.

Ученыя Записки Юрьевского Университета за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 176.

Ученыя Записки Казанскаго

Университета. *Ол. Грушевський*, LXXIV, с. 176.

Учитель за р. 1905. *Ів. Кревецький*, LXXIII, Н. Хр. 183—184.

Ferne Osten der. Illustrierte Z. zur Verbreitung d. Kenntniss d. Kultur u. d. Verhältnisse Ostasiens, hrg. v. C. Fink, Schanghai, 1904, II, 1903—1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 174.

Finkel Ludwik. Bibliografia historyi polskiej wspólnie z Dr. Henrykiem Sawczyńskim i członkami kółka historycznego uczniów Uniwersytetu lwow. Część III, zesz. I—III. 1904—6, Кр., ст. XLVIII + 1143 + 2150. *М. Грушевський*, LXXIV, Бібл. с. 240—241.

Finnisch - ungarische Forschungen. Zeit. f. fin.-ugr. Sprach- u. Volkskunde nebst Anzeiger... hrg. v. E. Setälä u. K. Krohn, Helsingfors, Leipzig, 1903, 1904 (6 зошитів). *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 174.

Флоринскій Т. Д. проф. Славянофильство Т. Г. Шевченка. (Оттискъ изъ Университетскихъ Извѣстій за 1906 г.) К. 1906, с. 28. *С. Т.*, LXXIV, Бібл. с. 225—226.

Folkskunde. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore, 15-e Jaargang, 1903. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 184—185.

Folkskunst u. Volkskunde, München, II, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 181.

Franko Ivan. Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland, Lemberg (Відбитка з Zeitschrift für österreichische Volkskunde), Відень, 1905, ст. 17—50 + III таблиці, мал. 4°. *В. Г.*, LXXI, Бібл. с. 228—229.

Fundberichte aus Schwaben, XII, 1904. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 179.

Херсонскія Епархіальныя
Вѣдомости за р. 1905. *Ю. С.*,
LXXIV, Н. Хр. с. 171.

Холмско-Варшавскій Епар-
хіальный Вѣстникъ за р. 1905.
Ю. С., LXXIV, Н. Хр. с. 172—
173.

Христіанское Чтеніе за р.
1905. *Ю. С.*, LXXIV, Н. Хр. с.
177—178.

Christliche Orient der. red.
v. R. Lepsius. V, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Zeit. d. allg. deut. Sprach-
vereines, hrg. v. Oskar Streicher,
1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 168.

Zeitschrift d. deuts. und
österreich. Alpenvereins, XXXV,
1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр.
с. 175.

Zeit. d. deutschen Vereines f.
d. Geschichte Mährens u. Schle-
siens, hrg. v. Schober, VII, 1903,
VIII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 150.

Zeit. d. Gesell. f. Erdkunde
zu Berlin, 1903, 1904. *З. Кузеля*,
LXXI, Н. Хр. с. 167.

Zeit. d. Ferdinandeums f.
Tirol u. Voralberg 48, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 150.

Zeit. d. Ver. f. Geschichte
u. Alterthum Schlesiens, hrg. v.
Dr. C. Grünhagen, XXXVII,
XXXVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 151.

Zeit. d. Vereins f. rheini-
sche u. westfälische Volkskunde,
hrg. v. K. Prümer, Dortmund,
Prof. P. Sartori... I, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXI, Н. Хр. с. 189—190.

Zeit. d. Ver. f. Thüringische
Geschichte u. Altertumskunde,
XXIII, 1903, XXIV, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 152.

Zeit. des Vereins f. Volks-
kunde. Berlin, 1904, XIV. Н. Хр.
с. 177—181.

Zeitschrift f. Assyriologie,
XVII, XVIII, 1903, 1904. *З.*
Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 157.

Zeit. f. wissenschaftliche
Theologie... hrg. v. A. Hilgenfeld.
XLVII, 1904. *З. Кузеля*, LXXII,
Н. Хр. с. 177.

Z. f. hochdeut. Mundarten,
hrg. v. O. Heilig und Phil. Lenz,
IV, V. Heidelberg, 1903, 1904.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Z. f. deut. Altertum, 1904,
47 (35). *З. Кузеля*, LXXII, Н.
Хр. с. 166.

Z. f. deuts. Philologie, 1904.
З. Кузеля, LXXII, Н. Хр. с.
166—167.

Z. f. deutschen Unterricht,
hrg. v. O. Lyon, XVIII. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 170—171.

Z. f. d. alttestamentliche
Wissenschaft, hrg. v. D. B. Sta-
de, 1903, 1904, XXV. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 177.

Z. f. d. Wortforschung hrg.
v. Fr. Kluge, V. Strassburg 1903/4
(345), VI, 1904/5. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 167—168.

Z. f. d. neutestamentliche
Wissenschaft u. d. Kunde d. Ur-
christentums hrg. v. Dr. F. Preu-
schen, IV, V, 1903, 1904. *З. Ку-*
зеля, LXXII, Н. Хр. с. 177—178.

Z. f. d. vergleichende Sprach-
forschung auf d. Gebiete d. indo-
germ. Sprachen, hrg. v. E. Kuhn
u. J. Schmidt, Band XXXVIII,
Gütersloh, 1904. *З. Кузеля*,
LXXII, Н. Хр. с. 161.

Z. f. Ethnologie, XXXVI,
1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр.
с. 187—189.

Z. f. französische Sprache
u. Literatur, hrg. v. Dr. D. Beh-
rens, Berlin, 1903, 1904, XXV,
XXVI. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр.
с. 164.

Z. f. katholische Theolo-

gie, XXVII, XXVIII, 1903, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 178—179.

Zeitschrift f. keltische Philologie, hrg. v. Kuno Meyer u. L. C. Stern, Halle a. S., 1904, V, 1, 2, 1905, 3. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 161—162.

Z. f. Morphologie u. Anthropologie (1904, VII). *З. Кузеля*, LXIX, Н. Хр. с. 177.

Z. f. österreichische Gymnasien, LIV, 1903, LV, 1904. *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 171.

Z. f. österreichische Volkskunde, X, 1904. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 175—177.

Z. f. Schulgeographie, hrg. v. G. Rusch, 1903, 1904, XXIV, XXV. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 112.

Zisterzienser Chronik, red. v. Müller, XV, 1903, XVI, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 180.

Чаговецъ В. А. Изъ области народной поэзии (Изъ лѣтнихъ замѣтокъ). (Чтенія въ историч. общ. Нестора лѣтописца, кн. XVIII, вып. I, ст. 3—10). *И. Ф.*, LXIX, Бібл. с. 207—208.

Черниговскія Епархіальныя Ивѣстія за р. 1905. *Ю. С.*, Н. Хр. с. 169—170.

Česko - slovanské letopisy musejní. Sborník věnovaný záměm museí a archivů o Čechách, na Moravě, ve Slezku a na Slovensku. Redaktor a majitel V. Vl. Jeníček. V. Časlavi 1903, зош. I—II, 1904, зош. I—III, 1905, зош. I. *З. К.*, LXXI, Бібл. с. 238.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ за р. 1905. *Ол. Гр.*, LXXIV, Н. Хр. с. 176.

Czubek J. — див. Katalog.
Czubek Jan. Pisma poli-

tyczne z czasów pierwszego bezkrólewia. Кр. 1906, ст. XXXVIII+765. *М. Грушевський*, LXXIII, Бібл. с. 205.

Schweizerisches Archiv f. Volkskunde, Zürich, VIII, 1901. *З. Кузеля*, LXXI, Н. Хр. с. 191—193.

Schwela J. Lehrbuch der Niederwendischen Sprache. Erster Teil. Grammatik. Bearbeitet von Otto Ticker, Гайдельберг, 1906, (с. IX+103, 8°). *З. Кузеля*, LXXIII, Бібл. с. 228—230.

Szelagowski Adam. Walka o Bałtyk. Льв., 1904, с. XI+400, мал. 8°. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 211—212.

Szelagowski Adam. Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce. Льв., 1902, ст. XII+317, мала 8°. *М. Грушевський*, LXX, с. 209—211.

Szelagowski Adam. Śląsk i Polska wobec powstania czeskiego, Льв., 1904, ст. VIII+423, мала 8°. *М. Грушевський*, LXX, Бібл. с. 211—212.

Schlesiens Vorzeit in Wort u. Bild, 1904, B. III. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179.

Щербаковскій Д. Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. *М. Грушевський*, LXX, с. 71—72.

Щербина А. Д. Литературная исторія русскихъ сказаній о Флорентійской унії (Лѣтопись ист.-фил. общества при Новорос. унив. т. X, с. 138—186). *М. Грушевський*, LXIX, Бібл. с. 192—193.

Jabłonowski A. — див. Polska XVI wieku.

Jaworski Franciszek. Obrona Lwowa 1655. Льв., 1905, с. 45. *С. Т.*, Бібл. с. 204—205.

Jagić V. Kirchenslavisch-

böhmische Glossen saec. XI XII, mit Glossen - Abbildungen im Texte, Відень, 1903 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse. B. I, st. 1—44, 4°). *З. Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 199—200.

Jacob Georg Dr. Erwähnungen des Schattenstheater in der Welt Litteratur. 3 vermehrte Ausgabe der Bibliographie über das Theater, Берлін, 1906, мала 8°, ст. 49. *Іван Франко*, LXXIII, Бібл. с. 189—190.

Jahrbuch d. deuts. Shakespeare-Gesellschaft... hrg. v. A. Brandl u. W. Keller, XL, Berlin, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 170.

Jahrbuch d. Gesell. f. lothringische Gesch. u. Altertumskunde, XVI, 1904, *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 151—152.

Jahrbuch des Kaiserl. Deutschen Archäolog. Institutes, 1903, XVIII. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182.

Jahrbuch d. Vereins. f. niederl. Sprachforschung, XXIX, 1903. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 168.

Jahrbücher d. Vereines f. mecklenburgische Geschichte u.

Altertumskunde, Schwerin, 1904. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 186.

Jahresbericht d. Gesel. zur Gründung u. Förderung d. Museums f. weibliche Handarbeiten in Wien (1903). *З. Кузеля*, Н. Хр. с. 183.

Jahresbericht (62) d. Museum Francisko-Carolinum, Nebst d. 56 Lief. d. Beiträge zur Landeskunde v. Österreich ob d. Enns, Linz, 1904. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Jahresber. f. d. Vorgeschichte d. sächs. thüring. Länder, 1904, III. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 179.

Jahresber. f. d. J. (XCII) 1903, Graz. 1904, XCIII J., 1904, Gr. 1905. *З. Кузеля*, LXXII, Н. Хр. с. 183.

Jahreshefte d. österreich. Archäolog. Inst. in Wien, 1903, VI. *З. Кузеля*, LXX, Н. Хр. с. 182.

Яцимирский А. И. Изъ лингвистическихъ и палеографическихъ наблюдений надъ славянскими надписями румынскаго происхожденія (Извѣс. отд. р. аз. и слов. И. А. Н. 1905, кн. III, с. 24—68). *З. Кузеля*, LXXI, Бібл. с. 203.

Скорочення авторських імен :

В. Г. — Володимир Гнатюк, **З. К.** — Зенон Кузеля, **І. Д.** — Іван Джиджора, **І. Кр., Кр.** — Іван Кревецький, **І. Крч.** — Іван Крипакевич, **І. С.** — Іларіон Сьвенціцький, **І. Ф., Ів. Фр.** — Іван Франко, **М. Г.** — Михайло Грушевський, **Ол. Гр.** — Олександр Грушевський, **С. Т.** — Стефан Томашівський.

Inhalt der I—LXXIV Bände

DER MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

(Jahrgang I—XV).

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševský S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylský 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevský's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von V. Levickij 124—139. 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovský, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskýj 1—18; 6. Bibliographie 1—30; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskýj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskýj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickýj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskýj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniß des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskýj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levickýj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Koruba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von E. M. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codez, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskyj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyckyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein offizieller Bericht), mitgeth. von I. Levyckyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryckyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Sevčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sevčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskyj. Ornamentik der Osterier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Cechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halli bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševskyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahr. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyckyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyckyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volksposie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (E. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe die Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Literaturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Literaturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinskyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von El Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj. 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem au. apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Αντίδοτος* (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser früherster ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kankasiern, von M. Hruševskyj S. 1—14; 2. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanýckýj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; 4. Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryčskýj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19. 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčskýj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studynski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens- von J. Verchratskýj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskýj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, 1—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichnis des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševcenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypen), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54). S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybelskýj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jhr., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss). S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragödie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žyteckýj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislaus von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnýckýj, J. Levyckýj, J. Lozynskýj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševská, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichnis des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševcenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergschen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskýj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyckýj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss) S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—25; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Charkov im J. 1902, von Dr. A. I. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia“, von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dörfer in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyckij, J. Levyckij, J. Lozynskij) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinskij, M. Hruševskij, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševskij, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortsetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr-škyj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr-škyj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševskij, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivskij, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinskij, V. Hnatiuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. I. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovskij, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskij, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen“ Anton Saškivč und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichniss des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von A. I. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Saškevyč und Auszüge aus seinem Nachlass, getheilt von M. Teršakovč, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfsarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryckij, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivskij und Iv. Kreveckij; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovskij und Georg Chmelnyckij, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh., mitgetheilt von S. Hruščenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von A. I. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskij und Georg Chmelnyčkyj, Studie aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskij-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38.

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskij und M. Hruševskij, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktsammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der antropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktsammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskij. Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolęga-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskij, I. Franko, I. Sozańskij, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskij, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basilius llyčkyj, mitgetheilt von I. Sozańskij, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskij, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2. Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung. Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielewicz als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus von Dr. I. Franko XII. Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa, Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82; 3. Die Königinhofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Šaškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakoveč, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydzora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132, S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanickýj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd. LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

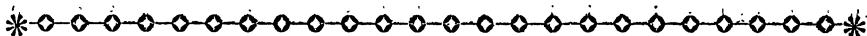
Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht, eine litteratur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113; 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj. Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167; 7. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krypjakovyč, I. Sozanickýj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrußland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydzora, S. 134—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von I. Sozanskýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kijev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dniester in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Rudnyčkyj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakovyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie im Dorfe Mšaneč (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkyj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgetheilt von I. Krypjakovyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskyj, I. Sozanskýj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244.

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof. Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropolitens Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, von V. Ščerbakovskyj (mit 26 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—68; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj. Akten-sammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242 11. Annonce, S. 243—244.

РАДА

Газета політична, економічна і літературна
виходить у Києві що дня, окрім понеділків.

Рік видання другий.

„РАДА“ має широку програму, як звичайні великі політичні газети: дає щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події; поезії та оповідання; фелетони: політичні, наукові і белетристичні.

„РАДА“ має власних кореспондентів у Петербурзі, Москві, Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Херсоні, Житомирі, Кам'янці-Подільському і по інших містах України та Росії, а також і за кордоном: у Львові, Чернівцях, Відні, Парижі і Берліні.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

Умови передплати: 3 приставкою і пересилкою: на рік 6 карб., на півроку 3 карб. 25 коп., на 3 міс. 1 карб. 75 коп., на міс. 65 коп. За границю: на рік 11 карб., на півроку 5 карб. 50 к., на 3 міс. 2 карб. 75 к., на 1 міс. 1 карб.

Ціна окремого № 4 коп. За зміну адреси 30 коп.

Хто передплатив газету на цілий 1907 р., тому висилатиметься „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ В. Доманицького і Стінний календар на 1907 р. Адрес редакції і головної контори у Києві, Велика Підвальна вул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

Передплачувати й купувати на роздріб „РАДУ“, окрім контори (Вел. Підвальна 6), можна ще по сіх місцях: у КИЇВІ: в книгарні „Кіевской Старины“, Безаківська ул., ч. 8. У НІЖИНІ в книгарні п-ні Чекаррової. у ЛЬВОВІ (Галичина) в книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка, ул. Театральна, ч. 1.

Редактор М. Павловський. Видавець Е. Чикаленко.

ВІДКРИТА ПЕРЕДПЛАТА НА РІДНИЙ КРАЙ

Тижнева українська часопись політична, економічна, літературна і наукова.

У часописі заведені ось які відділи: 1. Що потрібно для нашого народу, особливо для селян хліборобів і всіх трудящих людей. 2. Що діється на Україні, також в Галичині й на Буковині. 3. Що діється в цілій Росії. Звістки зі столиць. 4. Що діється по чужих землях, що єсть там доброго, що й нам би годилося. 5. Звістки й листи з різних городів і сел (про земства, товариства, про все що діється доброго й лихого). 6. Наукові статі і звістки (історія, література, медицина, ветеринарія, сільське хазяйство, промисли й т. д.). 7. Оповідання, вірші, фельетон. 8. Дрібні звістки (про заробітки, торги, ціни і т. д.). 9. Бібліографія. — Запитання читачів і відповіді редакції про всякі діла: судові, хазяйські та інші. 10. Оповідки усякі. — Хто підпишеться на цілий рік, той получить такі безплатні додатки: 1. Дві картини звісного українського художника П. Ю. Сластіона: „Кобзарь“, „Гайдамаки“. 2. Український календар „Рідний Край“ на 1907 р. — Передплата за часопись на рік 3 карб., на пів року 1 руб. 80 к., на 3 міс. 1 руб., на міс. 35 к. з пересилкою, окремі числа по 8 коп. За кордон на рік 4 карб. — Просвітам, народнім і шкільним читальням, товариствам: Січ, Сокіл і ріжним народнім просвітнім товариствам на рік 3 карб. 25 коп. — Книгарям комісійних за передплату на рік 5%. За продаж окремих чисел 25%. — Листи і гроші засилати треба на адресу: ПОЛТАВА, Протопоповська ул., ч. 41, редакції часописі „РІДНИЙ КРАЙ“. — Редактор-видавець М. Дмитрієв.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

в році 1907 виходить в двох виданнях
львівським і київським.

Містить белетристику оригінальну й переклади — повісті, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Передплата 6 рублів = 16 корон.

За редакцію львівську відповідає Володимир Гнатюк.

Редакція й адміністрація у Львові, ул. Чарнецького, ч. 26.
(Lemberg, Czarnieckij-str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft.)

За видання київське відповідають як видавець Мих. Грушевський, як редактор Фотій Красицький.

Редакція й адміністрація в Києві, ул. Прорізна, ч. 20.

Передплата на видання львівське, платна у Львові, вносить:

В Австрії в пересильню на чверть року: 5 корон (на першу чверть року передплата не приймає ся), на пів року 10 кор., на цілий рік 16 кор.

В інших державах по обчисленню пересильни.

Річна передплата може бути оплачена в трьох ратах: 3 січня н. ст. 6 кор., 3 цвітня н. ст. 6 кор., 3 серпня н. ст. 4 кор.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 16 кор. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 12 корон (6 руб.) можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містять ся в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор.

З двох перших здекомплетованих річників продають ся поодинокі книжки по 40 сот.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці.

ПОЧИНАЮЧИ З 1907 Р., БУДЕ ВИДАВАТИ СЯ У КИЇВІ ЖУРНАЛ

„У К Р А Ї Н А“

Замість „К І Е В С К О Й С Т А Р И Н Ї“.

Журнал цей буде складатись з двох частин, які будуть входити у кожную щомісячну книжку: 1) наукова, де знайдуть собі місце статі, присвячені розділам історичним, літературним, етнографічним, економічним і соціальним. 2) літературно-публіцистична, яка буде давати, крім української белетристики, статі про сучасні питання, особливож про ті, що мають звязок з життям України. Статі друкувати-муть ся переважно на українській мові. Журнал буде виходити щомісяця книжками аркушів в 10—12. Передплата на рік з доставки 7 карб., а без доставки 6 карб., за границю 9 карб. Адреса редакції: Київ, Трест. площ. Народний Дом.

В 1907 р. редакція „Україна“ буде видавати „Словарь українського языка“, зібраний редакцією журналу „Кіевская Старина“. Сей „Словарь“ під редакцією Б. Грінченка, заслужив 2-у Костомаровську премію від Російської Академії Наук. Весь „Словарь“ буде уміщатись на 150 друкованих аркушах середнього октава. Поділений він буде на 4 томи. Ціна за всі томи 7 карб., а для передплатників журналу „Україна“ 5 карб., коли гроші сі будуть вислані разом з передплатою на журнал. Кожний том висилати-меть ся передплатникам зараз після виходу його з друку. Перший том вийде в місяці марті 1907 р. — Редактор-видавець В. Науменко.

Publicationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Ozarnecki-Gasse 26.

Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—LXXV (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publicationen der Sectionen und Commissionen der Ševčenko Gesellschaft:

A. Die historisch-philosophische Section publizierte bis jetzt:

1. Neue Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoj sekyj) B. I—IV u. VI—IX enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI—VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jahrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhdt. — 4 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Section publizierte bis jetzt 9 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoj sekyj), enthaltend: Bd. I. und IV. eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII. Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowačkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Section publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaction; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archæographische Commission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570). Jeder Bd. kostet 4 Kronen, III Bd. 5 Kr.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evan-

gelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskyj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

E. Die Ethnographische Commission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 19 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI u. XVII à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI à 6 Kr. Bd. XVII—XVIII à 3 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I. Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Cernyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bt. VIII. Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Commissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—28 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Theaterstr. 1, vorrätig.
